

VILNIAUS UNIVERSITETAS
ISTORIJOS FAKULTETAS
NAUJOSIOS ISTORIJOS KATEDRA

ANDRIUS GRODIS

ISTORIJOS STUDIJŲ PROGRAMA
MAGISTRO DARBAS

LIETUVOS POLITINIŲ PARTIJŲ UŽSIENIO POLITIKOS NUOSTATOS 1920 –
1926 METAIS

Darbo vadovas – prof. dr. Zenonas Butkus

Vilnius, 2007

Turinys

Įvadas.....	3
1. Lietuvos politinių partijų požiūris į Lenkija 1920 – 1926 m.: nuo <i>modus vivendi</i> paieškų iki permanentinio konflikto.	
1.1 Konflikto genezė: Lenkijos ir Lietuvos valstybės atkūrimo programų susikirtimas.....	15
1.2 Lietuvos politinių partijų reakcija į L. Želigovskio agresiją. Plebiscito problema	19
1.3 Politinės partijos ir Hymanso projektas.....	21
1.4 Kopenhagos derybos. Socialdemokratų partijos nuostatų Lenkijos atžvilgiu kaita.....	27
2. Lietuvos politinių partijų posūkis į Maskvos ir Berlyno ašį.	
2.1 Politinių partijų požiūrio į Sovietų Rusija (SSRS) raida 1920 – 1924 m	33
2.2 LSDP vidinė kolizija: tarp internacionalizmo ir tautinių interesų gynimo.....	42
2.3 Lietuvos politinių partijų požiūris į Vokietiją 1920 – 1924 m.....	45
2.4 Lietuvos tarptautinės padėties pablogėjimas polokarninėje politinėje konsteliacijoje. Nauja krikščionių demokratų užsienio politikos programa.....	48
Išvados.....	51
Šaltinių ir literatūros sąrašas.....	54
Summary.....	61

Įvadas

Politinės partijos buvo vienas iš svarbiausių 1918 metais Nepriklausomybę atkūrusios ir du dešimtmečius gyvavusios Lietuvos Respublikos raidos veiksnių. Reikšmingą vaidmenį partijos vaidino 1920 – 1926 metais, klasikinio parlamentarizmo laikotarpiu¹, kada konstitucinė valstybės institucijų sąranga, įtvirtinusi parlamentinę sistemą, sudarė sąlygas joms tapti itin svarbiomis valstybės politinio gyvenimo veikėjoms. Šiuo laikotarpiu buvo sprendžiami šalies egzistencijai ir jos suverenitetui išsaugoti gyvybiškai svarbūs uždaviniai: valstybės sienų nustatymas, santykių su kitomis valstybėmis užmezgimas, tarptautinio pripažinimo išgavimas. Sprendžiant šiuos uždavinius, taip pat nustatant šalies užsienio politikos gaires aktyviai dalyvavo ir svarbiausios to meto politinės partijos: Lietuvos krikščionių demokratų partija (LKDP), Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga (LVLS)², Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP) ir Lietuvos tautininkų sąjunga (LTS)³. Nors pastaroji ir neturėjo savo atstovų Steigiamajame bei I ir II Seimuose, bet autoritetingų, tarptautinės politikos žinovais visuomenėje laikomų, jos lyderių – Antano Smetonos ir Augustino Voldemaro dažniausiai per spauda įvairiais užsienio politikos klausimais reiškiamą nuomonę darė nemažą įtaka ir Vyriausybės vykdomai užsienio politikai. Didžiulį dėmesį skirti užsienio politikai partijas ir jų lyderius vertė ir sunkesnė bei pavojingesnė nei kaimyninių valstybių Lietuvos tarptautinė padėtis, kurią sąlygojo kaip tik parlamentinės demokratijos laikotarpiu susiformavusios specifinės jos užsienio politikos problemos: konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus ir Klaipėdos problema santykiuose su Vokietija. Tokie nepalankūs išoriniai veiksniai ne tik iškreipė natūralią šalies užsienio politikos raidą, bet akivaizdžiai stabdė ir besikuriančios modernios valstybės vystymąsi bei jos piliečių gerovės kūrimą, kadangi partinis elitas didelę savo intelektualinio potencialo ir energijos dalį buvo priverstas skirti ne opiems vidaus politikos klausimams, o išėjimui iš komplikotos tarptautinės padėties ieškojimui.

¹ *Klasikinio parlamentarizmo* terminą plačiau ėmė vartoti daugiapartinės sistemos ir parlamentarizmo ištakas Lietuvoje tyrinėjantys politologai, tokiu būdu siekdami atskirti vadinamos realios parlamentinės demokratijos laikotarpį (1920 – 1926 m.) nuo jos imitacijos, kurią reprezentavo IV Seimas (1936 – 1940 m.). Žr.: Krupavičius A., Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos // Politinės partijos Lietuvoje. Atgimimas ir veikla, Kaunas, 1996, p. 1 – 93; Lukošaitis A., Parlamentas ir parlamentarizmas nepriklausomoje Lietuvoje. 1918 – 1940 ir 1990 – 1997 // Seimo rinkimai '96: Trečiasis atmetimas, Vilnius, 1998, p. 1 – 40.

² LVLS susikūrė 1922 m. gruodžio mėnesį susijungus Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijai (LSLDP) ir Lietuvos valstiečių sąjungai (LVS). Istorikės Danutės Stakeliūnaitės teigimu, šios trys partijos populiariojoje ir istorinėje literatūroje dažniausiai vadinamos *Valstiečių liaudininkų* vardu. Šis terminas bus vartojamas ir mūsų darbe. Žr.: Stakeliūnaitė D., Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla. Daktaro disertacija, Kaunas, 2000.

³ LTS oficialiai buvo įkurta tiksliai 1924 m., o iki tol veikė kelios tautininkiškos krypties organizacijos, kurių svarbiausia Tautos pažangos partija (TPP). Anot Algio Kasperavičiaus, visos jos neginčijamai pripažino A. Smetonos autoritetą, todėl apibendrintai jas galima vadinti *Tautininkais*. Darbe bus naudojamas šis terminas. Žr.: Kasperavičius A., Alternatyvos ginklui. Tautininkai ir „Vidurio Lietuva“ // Darbai ir dienos, 2004, Nr. 40, p. 227 – 236.

Temos aktualumas. 1918 – 1940 m. gyvavusios Lietuvos Respublikos užsienio politika itin aktyviai nagrinėta sovietinėje historiografijoje, lietuvių išeivių bei užsienio autorių veikaluose, o taip pat ir naujausiuose jau po Nepriklausomybės atstatymo paskelbtuose Lietuvos istorikų darbuose. Tačiau šiuose tyrimuose daugiausia analizuota Vyriausybės vykdyta užsienio politika. Partijų nuostatos dažniausiai likdavo nuošalyje, nurodant, kad partinę poziciją atspindi Vyriausybės, kurią partija arba partijų koalicija sudaro, vykdomas užsienio politikos kursas. Tokiu būdu net ir įtakingiausių parlamentinės demokratijos laikotarpio politinių jėgų – krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų užsienio politikos nuostatos liko išsamiai ir nuosekliai nenušviestos. Neaišku, kodėl valstiečiai liaudininkai iki 1924 m. nuolat raginę orientuotis į Vakarų demokratines valstybes, staiga pakeitė pozicija ir ėmė reikalauti susiartinimo su Versalio sistema sugriauti siekiančiomis Sovietų Sąjunga ir Vokietija. Neišaiškinta, kodėl po pralaimėtų rinkimų į III Seimą pasikeitė krikščionių demokratų požiūris į naująją, jų pačių 1925 m. pabaigoje pasirinktą ir valstiečių liaudininkų tęstą, užsienio politikos orientaciją į Vokietiją ir SSRS. Detaliau nenagrinėtas ir pačiose krikščionių demokratų bei valstiečių liaudininkų partijose egzistavęs skirtingas požiūris konfliktą su Lenkija, kuris ypač išryškėjo diskusijų dėl Hymanso projekto priėmimo metu. Beveik visiškai nenagrinėtos LSDP užsienio politikos nuostatos.

Tiek politinę programą formuojančios valdančiosios, tiek ir opozicinės partijos, (pateikdamos interpeliacijas Seime ar išdėstydamos savo pozicija per spaudą), darė didžiulę įtaką Vyriausybės vykdomai užsienio politikai, koregavo šalies geopolitinę orientaciją. Dėlto būtina nuodugniai išanalizuoti jų užsienio politikos nuostatas, nes priešingu atveju ir pati parlamentinės demokratijos laikotarpio Lietuvos užsienio politikos samprata būtų nevisavertė. Šiame darbe mes nagrinėsime partijų požiūrį tik į didžiausią įtaką Lietuvos tarptautinei padėčiai ir jos vykdytai užsienio politikai dariusias valstybes: Lenkiją, Sovietų Rusiją (SSRS) ir Vokietiją. Analizuojant partijų nuostatas šių valstybių atžvilgiu bus aptariamas ir jų požiūris į Didžiąją Britaniją, nes būtent šios valstybės laikysena darė didžiulę įtaką šalies politinių jėgų lyderių apsisprendimui orientuotis į vieną ar kitą valstybių grupę.

Šaltiniai. Krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų, tautininkų ir socialdemokratų užsienio politikos nuostatos atspindi įvairių, nors ir nevienodos reikšmės, istorinių šaltinių medžiagoje. Darbe panaudotus šaltinius galima suskirstyti į tris pagrindines grupes: 1) archyvinė medžiaga; 2) publikuoti šaltiniai; 3) atsiminimai ir 1920 – 1926 m. Lietuvos periodinė spauda. Vienas gausiausių ir vertingiausių šaltinių – dokumentinė medžiaga saugoma Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje (LMAB RS) ir Lietuvos centriname valstybės archyve

(LCVA). LMAB RS esančiame LVLS fonde⁴ yra išlikę LSLDP, LVS ir LVLS Centro komitetų, Steigiamojo ir I Seimų abiejų liaudininkų partijų frakcijų bloko protokolai, partijos suvažiavimų protokolai, rezoliucijos ir juodraštinė medžiaga, pavieniai LVLS Centro tarybos protokolai, kuriuose autentiškai atsispindi valstiečių liaudininkų požiūris į aktualiausias to meto šalies užsienio politikos problemas. Mūsų nagrinėjamai temai itin vertingi dokumentai, liudijantys apie skirtingą valstiečių liaudininkų lyderių požiūrį į Lenkiją bei didžiąsias Vakarų valstybes, kuris išryškėjo diskusijų dėl plebiscito Vilniaus krašte ir Hymanso projekto priėmimo metu⁵.

LCVA saugomuose socialdemokratų (F. 937), krikščionių demokratų (F. 1184) ir tautininkų (F. 554) fonduose esanti medžiaga yra gana skurdi ir fragmentiška, todėl ir mūsų tyrimui naudingų duomenų juose randame nedaug. Pažymėtini 1925 m. LSDP Centro komiteto posėdžių protokolai, atskleidžiantys socialdemokratų požiūrį į tų metų rugsėjo mėnesį vykusias Lietuvos ir Lenkijos derybas Kopenhagoje⁶. Darbe taip pat remtasi gausia ir informatyvia ministrų kabineto (F.923) ir užsienio reikalų ministerijos (F.383) fondų medžiaga. Vyriausybės posėdžių protokolai, Lietuvos pasiuntinių Maskvoje, Paryžiuje, Londone, Berlyne, Rygoje, pranešimai, telegramos, ataskaitos vyriausybei, užsienio reikalų ministrui padėjo įsigilinti į tuometinę Lietuvos tarptautinę padėtį, geriau suprasti motyvus paskatinusius partijas ir jų lyderius laikytis vienokios ar kitokios geopolitinės orientacijos.

Darbe pasinaudota ir publikuotais dokumentų rinkiniais – Steigiamojo⁷ bei I, II ir III⁸ Lietuvos Respublikos Seimų stenogramomis. Plačiose partijų atstovų diskusijose parlamente ratifikuojant 1920 m. Taikos sutartį su Sovietų Rusija⁹, 1926 m. Nepuolimo sutartį su SSRS¹⁰, taip pat 1921 m. sienos nustatymo sutartį su Latvija¹¹ atsispindi partijų požiūris į šias valstybes. Krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir tautininkų (III Seime) geopolitinę orientaciją bei jų poziciją Vyriausybės vykdomos užsienio politikos atžvilgiu rodė ir šių politinių jėgų lyderių: Mykolo Krupavičiaus, Aleksandro Stulginskio, Leono Bistro, Mykolo Sleževičiaus, Kazio Griniaus, Stepono Kairio, Augustino Voldemaro pasisakymai oficialiai pristatant naujai suformuotų vyriausybių deklaracijas Seimuose.

⁴ Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau LMAB RS). F. 199.

⁵ Ten pat. B. 22, 24.

⁶ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), F. 937. Ap. 1. B. 123.

⁷ Steigiamojo Seimo darbai (toliau SSD), Kaunas, 1920 – 1922.

⁸ Seimo Stenogramos, Kaunas, 1922 – 1927.

⁹ SSD, I sesija, 36 posėdis, 1920 m. rugpjūčio 6 d., p. 301 – 311.

¹⁰ III Seimo Stenogramos, II sesija, 39 posėdis, 1926 m. lapkričio 5 d. p. 13 – 18; Ten pat, 40 posėdis, 1926 m. lapkričio 5 d., p. 1 – 29.

¹¹ SSD, I sesija, 49 posėdis, 1920 m. spalio 8 d., p. 454 – 457.

Publikuotų dokumentų grupei taip pat priskirtinos politinių partijų programos¹², konferencijų bei suvažiavimų¹³ medžiaga. Pažymėtina, kad visų mūsų tiriamų partijų programose, užsienio politikai beveik neskirta dėmesio dažniausiai apsiribojant teiginiu, kad santykius su kitomis valstybėmis nustatys Steigiamasis Seimas. Daugiau tyrimui vertingų duomenų yra partijų konferencijų ir suvažiavimų medžiagoje.

Darbe naudojamos ir memuarine literatūra, kuri nepaisant tam tikro subjektyvumo, padeda įsigilinti ir geriau suvokti nagrinėjamą temą. Ji nors ir tendencingai, vis dėlto atspindi atsiminimų autorių vertybines orientacijas. Visų pirma, minėtini Rapolo Skipičio atsiminimai¹⁴. K. Griniaus vadovaujama VI-jame koalicioniame ministrų kabinete buvęs vidaus reikalų ministru, R. Skipitis savo atsiminimuose detalai aprašė tos Vyriausybės narių požiūrį į Hymanso projektą¹⁵. Diplomato Vaclovo Sidzikausko, vadovavusio Lietuvos delegacijai 1925 m. Kopenhagoje vykusiose derybose su Lenkija, pastabos autentiškai liudija, kaip į šias derybas žiūrėjo šalies politiniai lyderiai¹⁶. Be to jis trumpai apibūdino 1926 m. Vyriausybės vadovu tapusio valstiečių liaudininkų lyderio M. Sleževičiaus užsienio politikos koncepciją. Naudingi taip pat ir kitų žymių diplomatų bei politikų – Petro Klimo¹⁷ bei Ernesto Galvanausko¹⁸ atsiminimai. Tiesa, pastarojo atsiminimus parašė jo brolis Gediminas, todėl jie nėra tokie patikimi.

Svarbus šaltinis yra 1920 – 1926 m. Lietuvos spauda. Itin reikšmingi tautininkų periodiniai leidiniai. Jie yra svarbiausias šaltinis leidžiantis rekonstruoti tautininkų užsienio politikos nuostatas, nes LCVA saugomame LTS fonde mūsų temą liečiančių dokumentų nėra, o nei vienam tautininkų atstovui nepatekus į Steigiamąjį ir I bei II Seimus, šios partijos požiūris į Lietuvos užsienio politiką neatsispindi ir Seimų Stenogramose. Pažymėtina, kad tautininkų lyderiai – A. Smetona ir A. Voldemaras gerai išmanę tarptautinių santykių problemas ir puikiai valdę plunksną, apie Lietuvos užsienio politiką rašydavo kur kas daugiau, negu kitų partijų lyderiai. Dėl aršios ir negailestingos Vyriausybės kritikos, kuo ypač pasižymėjo A. Voldemaras, tautininkų spaudos leidiniai buvo nuolat uždarinėjami ir dažnai keitė pavadinimus. Darbe naudojamos laikraščiais „Tauta“, „Lietuvos balsas“, „Lietuvių balsas“, „Tautos balsas“, „Krašto balsas“, savaitraščiais „Vairas“, „Tautos vairas“,

¹²Lietuvių Krikščionių Demokratų partijos programa, Petrapilis, 1917; Lietuvos Valstiečių sąjungos programa ir įstatai, Kaunas, 1922; Lietuvos Valstiečių Liaudininkų sąjungos programa ir statutas, Kaunas, 1926; Tautos Pažangos partijos programa, Kaunas, 1919.

¹³Lietuvių Krikščionių Demokratų Partijos Konferencija 1919 m. Rugsėjo mėn. 29 d. – 31 d. Protokoliai ir nutarimai, Kaunas, 1919; Lietuvių Krikščionių Demokratų Konferencija (1921 metų Rugsėjo mėnesio 12 – 15 d.), Kaunas, 1921; Lietuvos Socialdemokratų Partijos XII – sis Suvažiavimas (Kaune, 1925 m. balandžio 17, 18 ir 19 d.), Kaunas, 1925.

¹⁴Skipitis R., Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai, Chicago, 1961.

¹⁵Ten pat, p. 310 – 320.

¹⁶Sidzikauskas V., Lietuvos diplomatijos paraštėje, Vilnius, 1994, p. 98 – 102.

¹⁷Klimas P., Iš mano atsiminimų, Vilnius, 1990; To paties: Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919 – 1940 m., Vilnius, 1991.

¹⁸Galva G., Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija, Chicago, 1982.

„Lietuvis“. Taip pat remiamasi valstiečių liaudininkų spaudos leidiniais – „Varpas“, „Darbas“, „Lietuvos ūkininkas“, „Lietuvos žinios“; krikščionių demokratų partijos spaudos organais „Laisvė“ ir „Rytas“; LSDP priklausiusiu savaitraščiu „Socialdemokratas“, o taip pat tuometiniu Vyriausybės oficiozu „Lietuva“. Į spaudos leidinių pateikiamą informaciją, visų pirma dėl natūralaus straipsnių autorių subjektyvumo, stengtasi žiūrėti kritiškai, lyginti su kitais darbe naudojamais šaltiniais.

Istoriografija. Specialiai politinių partijų užsienio politikos nuostatomis 1920 – 1926 m. laikotarpiu skirtas darbas dar neparašytas nei Lietuvoje nei užsienyje. Fragmentiškai partijų požiūris į Lietuvos tarptautinę padėtį ir užsienio politiką nušviestas sovietinėje istoriografijoje. Tačiau neigiamas Sovietų valdžios požiūris į nepriklausomą Lietuvos Respubliką trukdė istorikams atlikti išsamius ir objektyvius tyrimus. Šiuo laikotarpiu išleistų darbų išliekamąją vertę mažino ir pati tyrimų metodologija – klasinis vertinimo principas, sąlygojęs tendencingą empirinių duomenų parinkimą ir pateikimą.

Aiškiai tokia politinės konjunkcijos nulemta klasinė pozicija atsispindi Konstantino Navicko monografijoje „TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920-1940 metais“. Autorius pažymi, kad visos didžiosios Lietuvos partijos Sovietų Rusijos (vėliau SSRS) atžvilgiu buvo nusiteikusios priešiška ir net agresyviai, o sudaryti su ja Taikos ir Nepuolimo sutartis buvo priverstos tik dėl milžiniško revoliucinių darbo liaudies masių spaudimo¹⁹. Tiesa, jis nenurodo jokių konkrečių faktų iš kurių galėtume matyti, kaip tas „revoliucinių masių spaudimas“ pasireiškė. K. Navickas taip pat pabrėžia, kad valdančiosios politinės partijos ir jų lyderiai dėl savo „klasinių ekonominių interesų“ siekė suartėti su didžiosiomis Vakarų valstybėmis, o tam pirmiausia reikėjo likviduoti konfliktą su Lenkija. Tačiau tokiam žingsniui „saugodama lietuvių tautos gyvybinius interesus ir orumą“ griežtai priešinosi Sovietinė vyriausybė. Tokiu būdu autorius teisina nuolatinį SSRS kišimąsi į Lietuvos vidaus reikalus, siekį ją išlaikyti nuolatinėje savo įtakoje.

Pažymėtina, kad ne visi sovietinės okupacijos laikotarpio tyrimai buvo vienodai ideologizuoti. Nemažai istorikų sugebėjo partines – ideologines klišes neutralizuoti išsamiais empiriniais tyrimais. Iš tokių visų pirma minėtini Reginos Žepkaitės darbai. Straipsnyje „Buržuazinės partijos kai kurių užsienio politikos klausimų požiūriu“ autorė aptarė Lietuvos partijų laikysenos Lenkijos atžvilgiu raidą 1920 – 1926 m., kur daugiausia dėmesio skiriama diskusijoms dėl Hymanso projekto priėmimo, bei 1925 m. vykusioms Kopenhagos ir Lugano deryboms²⁰. Ji atkreipė dėmesį, kad socialdemokratai būdami vieni iš aršiausių Hymanso projekto priėmimo

¹⁹ Navickas K., TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920-1940 metais, Vilnius, 1966, p. 12 – 14; 30 – 31.

²⁰ Žepkaitė R., Buržuazinės partijos kai kurių užsienio politikos klausimų požiūriu // Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919 – 1926 metais, Vilnius, 1978, p. 198 – 222.

priešininkų, laikui bėgant pakeitė savo poziciją, ką aiškiai liudijo jų požiūris į Kopenhagos derybas. Politinių partijų užsienio politikos nuostatos vienu ar kitu aspektu trumpai paliestos ir kituose R. Žepkaitės²¹, taip pat Roberto Žiugždos²², Aldonos Gaigalaitės²³, sovietinio latvių istoriko Alberto Varslavano²⁴ darbuose bei straipsniuose.

Lietuvos politinių partijų užsienio politikos nuostatas mūsų aptariamam laikotarpiu vienu ar kitu aspektu palietė ir išeivijos istorikai. Tačiau jų galimybes pateikti nuodugnesnę analizę apribojo pirminių šaltinių, likusių okupuotoje Lietuvoje, trūkumas. Be to kai kuriems autoriams, patiems aktyviai dalyvavusiems to meto politiniame gyvenime, sunkiai pavykdavo išlikti nešališkiems. Štai stambios apimties biografinio pobūdžio apybraižą²⁵ apie A. Smetoną parašęs buvęs jo sekretorius Aleksandras Merkelis aptardamas prezidento opozicinę veiklą 1920 – 1926 m. laikotarpiu visiškai neužsiminė apie tuo metu tautininkų propaguotą Lietuvos orientaciją į Sovietų Sąjungą ir Vokietiją. Nelengvai objektyvumą išlaikyti sekėsi ir kitam išeivijos istorikui Jonui Švobai, veikale „Seiminė ir Prezidentinė Lietuva“ negailėjusiam kritikos krikščionių demokratų vykdytai užsienio politikai, dėl kurios, anot jo, Lietuva atsidūrė tarptautinėje izoliacijoje, o Vilniaus klausimas buvo „numarintas“. Autorius abejojo ir socialdemokratų partijos lojalumu Lietuvos valstybei, visų pirma dėl to, kad šie pasisakė prieš griežtą bausmių taikymą Lietuvos komunistų partijai²⁶.

Pažymėtinas garsiojo istoriko Zenono Ivinskio straipsnis²⁷, kuriame jis nors ir trumpai, bet konceptualiai apžvelgė Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykius 1919 – 1939 m. Autorius atkreipė dėmesį, kad 1926 m. pradžioje ne tik opozicinės partijos, bet ir valdantieji krikščionys demokratai ėmė pozityviai žiūrėti į suartėjimą su Sovietais. Anot jo, alternatyvos SSRS ir Lietuvos Nepuolimo sutarčiai nematė, net ir vienas svarbiausių to meto krikščionių demokratų užsienio politikos architektų „didysis patriotas – idealistas“ kunigas Mečislovas Reinys.

Tam tikrus partijų požiūrio į Lietuvos užsienio politiką faktus taip pat randame Vandos Daugirdaitės-Sruogienės monografijoje apie Steigiamąjį Seimą, bei Prano Čepėno ir Juozo Jakšto sintetinio pobūdžio Lietuvos istorijos studijose²⁸. Pastarajame darbe pažymima kad, prieš

²¹ Žepkaitė R., Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918 – 1922 m.), Vilnius, 1973; To paties: Diplomacija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919 – 1939, Vilnius, 1980; To paties: Lietuva ir didžiosios valstybės 1918-1938 m, Kaunas, 1986; To paties: Dėl Pabaltijo valstybių sąjungos (Baltijos Antantės) kūrimo 1919 – 1925 m. // Lietuvos istorijos metraštis. 1984 metai, Vilnius, 1985, p. 38 – 53.

²² Žiugžda R., Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917 – 1940, Vilnius, 1983.

²³ Gaigalaitė A., Anglijos kapitalas ir Lietuva 1919 – 1940, Vilnius, 1986.

²⁴ Varslavans A., Baltic Alliance and International politics in the First Part of the 1920'S // The baltic in International Relations between Two World Wars, No. 3, Studia Baltica Stockholmiensia, 1988, p. 43 – 58.

²⁵ Merkelis A., Antanas Smetona: jo visuomeninė kultūrinė ir politinė veikla, New York, 1964.

²⁶ Švoba J., Seiminė ir prezidentinė Lietuva, Cleveland, 1985, p. 98 – 99.

²⁷ Ivinskis Z., Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykių dvidešimtmetis (1919 – 1939). Reikšmingi etapai šaltinių šviesoje // Aidai, Nr. 6, p. 254 – 260; Nr. 7, p. 290 – 293, Nr. 8, p. 346 – 354.

²⁸ Daugirdaitė-Sruogienė V., Lietuvos Steigiamasis Seimas, New York, 1975; Čepėnas P., Naujųjų laikų Lietuvos istorija, Chicago, 1986, T. 2; Jakštas J., Nepriklausomos Lietuvos istorija, Chicago, 1992.

Kopenhagoje vykusias Lietuvos ir Lenkijos derybas protestavo ne tik opozicinės partijos, bet valdančiojo krikščionių demokratų bloko dalis. Deja, J. Jakštas nenurodo, nei kas buvo opozicinės grupės lyderiai, nei kokiais būdais ši krikščionių demokratų bloko dalis prieš derybas protestavo.

1918 – 1940 m. gyvavusios Lietuvos Respublikos užsienio politikai nemažai dėmesio skyrė ir užsienio istorikai, tačiau politinių partijų užsienio politikos nuostatos, liko tyrinėjimų šešėlyje. Tai nulėmusias priežastis gana tiksliai įvardijo amerikiečių istorikas Alfredas Erikas Senas (Senn) monografijoje „Lietuvos valstybės atkūrimas“. Jis pažymėjo, kad tuometiniai politinių partijų lyderiai savo nuomonės apie tarptautinę Lietuvos padėtį ir jos perspektyvas, neskelbė ir viešai nepropagavo jokiomis išskyrus lietuvių kalbomis, todėl ir daugumai užsienio istorikų jų požiūris į aktualiausias šalies užsienio politikos problemas liko nežinomas²⁹. Pats A. E. Senas atkreipė dėmesį, kad Vokietija, nenorėdama leisti pernelyg sustiprėti Lenkijai, bene vienintelė iš visų didžiųjų valstybių nuosekliai rėmė Lietuvos nepriklausomybę nuo pat 1918 m. lapkričio, tačiau nepaisant to, visi svarbiausių Lietuvos politinių jėgų lyderiai į ją žiūrėjo atsargiai ir su nepasitikėjimu.

Iš Vokietijos istorikų darbų, labiausiai susijusių su mūsų nagrinėjama tema, išskirtume Georgo von Raucha (Rauch) sintetinę studiją³⁰, kurioje nušviečiama Baltijos valstybių tarptautinė ir vidaus padėtis 1917 – 1940 m. laikotarpiu. Aptardamas po rinkimų į III Seimą Lietuvoje susiklėsčiusią politinę situaciją, autorius pažymi, kad naująjį koalicinį ministrų kabinetą sudaręs valstiečių liaudininkų lyderis M. Šleževičius ketino taikytis ir užmegzti diplomatinius santykius su Lenkija, ką liudijo ir lenkų tautinės mažumos atstotų pakvietimas į Vyriausybę. Tačiau šiuos planus, anot G. von Raucha, sujaukė Lenkijoje netikėtai įvykęs perversmas, po kurio į valdžią atėjo svarbiausiasis Želigovskio akcijos įkvepėjas ir organizatorius maršalas Jozefas Pilsudskis (Piłsudski)³¹. Šios istoriko versijos patikimumu verčia abejoti jau pati to meto įvykių chronologija. Rinkimai į III Seimą vyko 1926 m. gegužės 8–10 d, o perversmas Lenkijoje – gegužės 15 d. Taigi, formuodamas Vyriausybę M. Šleževičius jau žinojo, kas tapo Lenkijos faktiniu vadovu, todėl manytina, kad lenkų tautinės mažumos atstovai į Vyriausybę buvo pakviesti dėl kitų priežasčių.

Darbe taip pat remiamasi istorikų Piotro Losovskio (Łossowski), Vitoldo Woidylos (Wojdyło), Edgaro Andersono (Andersons), Kalervo Hovio (Hovi), Džono Haideno (Hiden), Džordžo Urbaniako (Urbaniak), studijomis ir straipsniais³², kurie nors tiesiogiai ir neliečia mūsų

²⁹ Senn A. E., Lietuvos valstybės atkūrimas 1918 – 1920, Vilnius, 1992, p. 170.

³⁰ von Rauch G., The Baltic States: The Years of Independence Estonia, Latvia, Lithuania 1917 – 1940, London, 1995.

³¹ Ten pat, p. 118.

³² Łossowski P., Stosunki polsko-Łitewskie w latach 1918 – 1920, Warszawa, 1966; To paties: Kraje baltyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918 – 1934), Wrocław, 1972; Wojdyło W., Įnirtęs nykštukas. Tautinių demokratų politinės pažiūros // Darbai ir dienos, 2004, Nr. 40, p. 139 – 144; Anderson E., Toward the Baltic Union 1920 – 1927 // Lituania, vol. 12, No. 4, 1966, p. 39 – 56; Hovi K., Alliance de revers. Stabilization of France's

temos problematikos, tačiau yra svarbūs norint suprasti Anglijos, Prancūzijos, SSRS, Vokietijos ir Lenkijos veiklą ir politiką Baltijos regione, o taip pat leidžia platesniame didžiųjų valstybių veiklos kontekste įvertinti politinių partijų požiūrį į tuometinę Lietuvos tarptautinę padėtį.

Po sovietinio režimo žlugimo, išnykus išorinei politinei cenzūrai istorikams susidarė gerokai palankesnės sąlygos kritiškai bei objektyviai įvertinti 1918 – 1940 m. gyvavusios Lietuvos Respublikos užsienio politiką. Buvo paskelbta nemažai taip pat ir mūsų temai aktualių darbų, kurių empirinį pagrindą sudarė iki tol mokslinėje apyvartoje nebuvę archyviniai dokumentai. Viena pirmųjų pasirodė Česlovo Laurinavičiaus monografija³³, skirta Lietuvos ir Sovietų Rusijos 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutarčiai, kurioje autorius išryškino ir Lietuvos politinių partijų požiūrį į Sovietus vykstant deryboms dėl sutarties pasirašymo. Č. Laurinavičius išskyrė dvi gruputes – konservatorius, pasisakiusius prieš derybas ir skatinusius orientuotis tik į didžiąsias Vakarų valstybes ir palankiai derybų atžvilgiu nusistačiusius radikalus. Su tokiu skirstymu sutiktume tik iš dalies. Jeigu radikalai, kuriems autorius priskyrė socialdemokratų ir valstiečių liaudininkus, vieningai pasisakė už sutarties su Sovietų Rusija sudarymą, tai konservatoriais įvardijamų krikščionių demokratų ir tautininkų nuostatos, kaip rodo šaltiniai, palaiptiesiems ėmė išsiskirti³⁴. Pažymėtini ir kiti, Vilniaus praradimo 1920 m. diplomatinės peripetijas itin nuodugniai tyrinėjusio šio istoriko, darbai ir straipsniai³⁵.

Č. Laurinavičiaus tyrimų kryptį tęsė Algimantas Kasparavičius paskelbęs gausiai archyviniais dokumentais paremtą monografiją³⁶ apie Lietuvos ir Sovietų Sąjungos 1926 m. sudarytą Nepuolimo sutartį. Autorius išsamiai apibūdino priežastis, paskatinusias krikščionių demokratų pradėti derybas su Sovietais, nuodugniai aptarė derybų eigą, parodė kokiais būdais tuometinis SSRS pasiuntinys Lietuvoje, Sergėjus Aleksandrovičius, bandė paveikti krikdemų, valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų lyderius, kad šie balsuotų už sutarties ratifikaciją Seime.

Alliance Policines in East Central Europe 1919 – 1921, Turku, 1984; Hiden J., On the Edge of Diplomacy? Britain, the Baltic and East-West Relations between the Wars // Contact or Isolation? Soviet-Western Relations in the Interwar Period, No. 8, *Studia Baltica Stockholmensia*, 1991, p. 311 – 319; Urbaniak G., French involvement in the Polish-Lithuanian dispute 1918 – 1920 // *Journal of baltic studies*, Vol XVI, No. 1, 1985, p. 52 – 62.

³³ Laurinavičius Č., Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis: (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema), Vilnius, 1992.

³⁴ Vaizdžiai krikščionių demokratų ir tautininkų pozicijų išsiskyrimas atspindi šių partijų leidiniuose – „Tautoje“ 1920 kovo 12 ir „Laisvėje“ kovo 27 d. pasirodžiusiuose straipsniuose. Pirmajame įrodinėjama, kad derybų su Sovietais pradėti neverta, o antrajame dėl derybų pradžios vilkinimo tiesiogiai kaltinamas A. Voldemaras. Žr: Dėl taikos su bolševikais // *Tauta*, 1920 m. kovo 12 d., p. 2; Iš mūsų užsienio politikos // *Laisvė*, 1920 m. kovo 27 d., p. 1.

³⁵ Laurinavičius Č., Politika ir diplomatija. Lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai, Vilnius, 1997; To paties: Geopolitikos ir demokratijos dilema: moderniosios Lietuvos užsienio politika ir Steigiamasis Seimas // 1920 – 1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai aplinkybės. Konferencijos pranešimai, Vilnius, 2000, p. 33 – 40; To paties: Lemties ir garantijų apviltos. Baltijos valstybių dalia // *Darbai ir dienos*, Nr. 30, 2002, p. 7 – 16; To paties: Kodėl abejota, bijota ir apsiribota? Lietuvos Vyriausybės požiūris į vidurio Lietuvos problemą // *Darbai ir dienos*, Nr. 40, 2004, p. 253 – 276.

³⁶ Kasparavičius A., *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos Nepuolimo sutarties sudarymo analizė*, Vilnius, 1996.

Tačiau išsamioje studijoje nerandame atsakymo, ar krikščionys demokratai po pralaimėtų rinkimų į III Seimą orientacijos į SSRS ir Vokietiją iš tiesų nebelaikė svarbiausia šalies užsienio politikos kryptimi, ar vis dėlto Nepuolimo sutarties kritika, tebuvo taktinis žingsnis, kuriuo siektą išryškinti valdančiosios daugumos klaidas pasirašant tokią, krikdemų akimis žvelgiant, Lietuvai nenaudingą sutartį. Mūsų tyrimui naudingi ir A. Kasparavičiaus straipsniai, kuriuose detaliau nei monografijoje, pasitelkiant naujus šaltinius, analizuojamos M. Reinio, L. Bistro, M. Sleževičiaus užsienio politikos programos³⁷, apžvelgiama 1920 – 1938 m. vykusį Lietuvos ir Lenkijos diplomatinė kova³⁸, nagrinėjamos parlamentinės demokratijos laikotarpio politinės kultūros problemos³⁹.

Lietuvos politinių partijų užsienio politikos nuostatos 1925 – 1926 m. analizuotos neseniai pasirodžiusiame Vytauto Žalio „Lietuvos diplomatijos istorijos (1925 – 1940)“ pirmajame tome⁴⁰, kuris iš kitų užsienio politikai skirtų darbų išsiskiria gana didele apimtimi bei aukštu teorinės analizės lygiu. Autorius, apžvelgdamas 1925 m. šalies spaudoje prasidėjusią diskusiją, apie Lietuvos politinės orientacijos alternatyvas polokarninėje epochoje, pažymėjo, kad tuo metu itin energingai sukti šalies užsienio politikos vairą į SSRS ir Vokietijos pusę ragino buvęs užsienio reikalų ministras Juozas Purickis. V.Žalio nuomone, J. Purickio pažiūros atspindėjo ne tik krikščionių demokratų, bet ir nemažos dalies Lietuvos politinio elito nuotaikas.

Tautininkų užsienio politikos orientyrus mūsų aptariamu laikotarpiu, A.Smetonai skirtoje monografijoje⁴¹, glaustai aptarė Liudas Truska. Apžvelgdamas tautininkų spaudą jis pabrėžė, kad ši partija pirmoji iš įtakingiausių šalies politinių jėgų, nusivylė Lenkiją palaikiusiomis Vakarų valstybėmis ir nukreipė savo žvilgsnį į SSRS bei Vokietiją. Anot autoriaus, propaguoti suartėjimą su šiomis valstybėmis tautininkus paskatino 1923 kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos priimtas sprendimas pripažinti Vilnių Lenkijai. Šis L. Truskos teiginys diskutuotinas, nes jau ir 1921 – 1922 m. publikuotuose A.Smetonos, o ypač A.Voldemaro straipsniuose buvo svarstomi suartėjimo su Maskva privalumai.

Kad už prorusiškos orientacijos propagavimą tautininkai iš SSRS gavo nedidelę finansinę paramą įrodė Zenonas Butkus, remdamasis Rusijos archyvuose rasta dokumentais⁴². Tačiau autorius akcentavo, jog ir po to, kai sovietai 1924 m. pradėjo finansuoti tautininkų spaudą, jokių

³⁷ Kasparavičius A., Kunigas Mečislovas Reiny diplomatinėje tarnyboje // Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940, Vilnius, 1999, p. 153 – 172; To paties: Dr. Leono Bistro užsienio politikos koncepcijos raida // Ten pat, p. 173 – 196; To paties: Mykolo Šleževičiaus profilis tarpukario Lietuvos užsienio politikoje // Ten pat, p. 197 – 228.

³⁸ Kasparavičius A., Don Kichotas prieš Prometėją. Tarpukario lietuvių–lenkų iracionalioji diplomatija // Darbai ir dienos, 2002, Nr. 30, p. 49 – 72.

³⁹ Kasparavičius A., Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920 – 1926 m. // Parlamento studijos, 2006, Nr. 6, p. 43 – 70.

⁴⁰ Žalys V., Lietuvos diplomatijos istorija (1925 – 1940), Vilnius, 2007, T. 1.

⁴¹ Truska L., Antanas Smetona ir jo laikai, Vilnius, 1996.

⁴² Butkus Z., Jei opozicija gauna paramą iš svetur...Tarpukario prosovietinės ir antilenkiškos propagandos kreditoriai // Kultūros barai, 1995, Nr. 8/9, p. 80 – 84.

radikalių jos pokyčių neįvyko, kadangi Maskvą ir šią partiją susiejo ne finansinė parama, o paradoksaliai sutapę politiniai interesai, visų pirma, nepalankus požiūris į Latviją ir Estiją. Pažymėtini ir kiti Z. Butkaus straipsniai⁴³, kuriuose be kitų problemų autorius išryškino ir Sovietų požiūrį į krikščionis demokratų bei valstiečius liaudininkus, parodė kaip į sovietų pastangas įtakoti Lietuvos užsienio politikos kursą reagavo šių partijų lyderiai.

Kai kuriuos socialdemokratų partijos užsienio politikos nuostatų aspektus savo straipsniuose⁴⁴ nagrinėjo Gintaras Mitrulevičius. Aptardamas LSDP frakcijų veiklą Seimuose jis pažymėjo, kad socialdemokratai pritarė Taikos ir Nepuolimo sutarčių su Sovietais sudarymui, glaudesnių ekonominių santykių tarp kaimyninių valstybių užmezgimui. Tačiau tuo pačiu jie griežtai kritikavo patį bolševikinį režimą dėl demokratijos atmetimo ir antidemokratiškų metodų kuriant socializmą, o taip pat dėl represijų ir teroro Rusijoje, ypač prieš socialistines partijas ir jų narius.

Nagrinėjamai temai vertingos medžiagos, išvalgių teorinių apibendrinimų taip pat randame Gedimino Ilgūno monografijose⁴⁵, Algimanto Prazausko, Audriaus Abromaičio, Algio Kasperavičiaus, Juozo Skiriaus, Aldonos Gaigalaitės, Audronės Žemaitytės-Veilentienės, Sigito Jegelevičiaus, Dalios Čičinienės, straipsniuose⁴⁶.

Apžvelgus istoriografiją galima konstatuoti, jog nors kai kurie mūsų nagrinėjamos temos aspektai išanalizuoti gana detalai, tačiau nuoseklaus, visapusiško Lietuvos politinių partijų užsienio politikos nuostatų vaizdo dar neturime. Remdamiesi aptartais šaltiniais ir atsižvelgdami į jau atliktus tyrimus šias nuostatas mes bandysime rekonstruoti.

⁴³ Butkus Z., Pirmasis sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Akselrodas: diplomatinės veiklos pusmetis (1920 m. rugsėjis – 1921 m. kovas) // Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai, Vilnius, 1997, p. 120 – 136; To paties: Dr. Kazys Grinius // Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918 – 1940), Vilnius, 1997, p. 215 – 259; To paties: SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920 – 1940) // Darbai ir dienos, 1998, Nr. 7(16), p. 141 – 160.

⁴⁴ Mitrulevičius G., Socialdemokratai Lietuvos Respublikos seimuose 1920 – 1927 // Socialdemokratai Lietuvos Respublikos seimuose, Vilnius, 2007, p. 63 – 102; To paties: Lietuvos socialdemokratų požiūris į rusiškąjį komunizmą 1919 – 1922 metais // Gairės, 2006, Nr. 5, p. 31 – 36, Nr. 6, p. 25 – 31.

⁴⁵ Ilgūnas G., Kazys Grinius, Vilnius, 2000; To paties: Steponas Kairys, Vilnius, 2002.

⁴⁶ Prazauskas A., Vilniaus krašto problema. Etnopolitiniai ir tarptautiniai aspektai // Darbai ir dienos, 2004, Nr. 40, p. 7 – 20; Abromaitis A., Kaip kito požiūris į Lenkiją. (Lietuvos viešoji nuomonė 1920 – 1923 metais) // Ten pat, p. 213 – 226; Kasperavičius A., Alternatyvos ginklui. Tautininkai ir „Vidurio Lietuva“ // Ten pat, p. 227 – 236; Skirius J., Prof. Augustinas Voldemaras ir tarptautinis Lietuvos valstybingumo įteisinimo procesas // Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940, Vilnius, 1999, p. 13 – 38; To paties: Ekonomistas prof. Vladas Jurgutis – bekompromisės diplomatijos atstovas // Ten pat, p. 71 – 88; Gaigalaitė A., Dr. Juozo Purickio veikla siekiant Lietuvos tarptautinio pripažinimo // Ten pat, p. 39 – 70; To paties: Daktaro Juozo Purickio politinė veikla Vilniaus klausimu // Vilniaus klausimas Lietuvos Respublikos diplomatijoje (1918 – 1940 m.). IV mokslinės konferencijos pranešimai, Kaunas, 2003, p. 12 – 22; Žemaitytė-Veilentienė A., Steigiamojo Seimo kova dėl Vilniaus 1920 m. // Ten pat, p. 33 – 53; Jegelevičius S., Ernestas Galvanauskas – Lietuvos ūkio kūrėjas // Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918 – 1940), Vilnius, 1997, p. 155 – 213; Čičinienė D., Tarp nacionalinio identiteto ir demokratijos (Krikščionių demokratų santykiai su tautininkais 1918 – 1920 metais) // Darbai ir dienos, 1998, Nr. 7(16), p. 91 – 120; To paties: Tautininkų ir krikščionių demokratų bendradarbiavimas sprendžiant Klaipėdos prijungimo problemą // Lietuvos istorijos metraštis. 2001 metai, 2, Vilnius, 2002, p. 113 – 148.

Darbo chronologinės ribos. Pavadinime įvardytos darbo chronologinės ribos – nuo 1920 iki 1926 m. – tai demokratinio parlamentinio režimo laikotarpis. Jo metu politinės partijos per reikšmingiausią demokratinei santvarkai institutą – parlamentą, priklausomai nuo rinkimų metu gautų mandatų skaičiaus bei santykių su kitomis į Seimą išrinktomis politinėmis jėgomis, galėjo daugiau ar mažiau sėkmingai realizuoti savo užsienio politikos programą, koreguoti Vyriausybės vykdomą užsienio politikos kursą. Pažymėtina, kad nors III Seimas buvo paleistas tik 1927 m. balandžio 4 d., tačiau jau iš karto po 1926 m. gruodžio 17 d. įvykusio perversmo šalies užsienio politikos vairą į savo rankas tvirtai perėmė A. Voldemaras. Nei valstiečiai liaudininkai, nei socialdemokratai, nei trumpai XIV-osios Vyriausybės darbe dalyvavę krikščionys demokratai 1926 m. gruodžio – 1927 balandžio mėnesiais veiksmingiau valstybės vykdomo užsienio politikos kurso neįtakėjo, todėl ir mes skiriamą tyrimo chronologinę riba pasirinkome ne III-ojo Seimo paleidimo, o valstybinio perversmo datą.

Darbo metodas, tikslas ir uždaviniai. Darbe taikyti politinės istorijos tyrimams būdingiausi aprašomasis, lyginamasis ir probleminės analizės metodai. Jais vadovaujantis siektą nuodugniai išanalizuoti įtakingiausių Lietuvos politinių partijų: krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir tautininkų užsienio politikos nuostatas 1920 – 1926 m. laikotarpiu. Siekiant šio tikslo buvo sprendžiami tokie uždaviniai:

1. Išnagrinėti Lietuvos politinių partijų požiūrį į Lenkiją 1920 – 1926 m. ir nustatyti dėl kokių priežasčių jis keitėsi.
2. Ištirti kokį poveikį partijų užsienio politikos nuostatomis turėjo didžiųjų Vakarų valstybių laikysena ir jos pokyčiai sprendžiant Lietuvos ir Lenkijos teritorinį konfliktą.
3. Išryškinti krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir tautininkų laikysenos Sovietų Sąjungos ir Vokietijos atžvilgiu skirtumus aptariamam laikotarpiui.
4. Išanalizuoti, kaip po Lokarno paktų 1925 m. prasidėję tarptautinės politinės konjunktūros pokyčiai paveikė Lietuvos partijas, jų geopolitinę orientaciją.

1. Lietuvos politinių partijų požiūris į Lenkija 1920 – 1926 m.: nuo *modus vivendi* paieškų iki permanentinio konflikto.

1.1 Konflikto genezė: Lenkijos ir Lietuvos valstybės atkūrimo programų susikirtimas.

Nors Lietuvos – Lenkijos konfliktas tarptautinėje arenoje tapo pastebimas tik 1919 m. balandžio mėnesį Lenkijos kariuomenei užėmus Vilnių, o Lietuvos vyriausybei dėlto ėmus reikšti protestus Antantės valstybių vadovams⁴⁷, tačiau jo šaknys siekė kur kas senesnius laikus, glūdėjo bendroje istorinėje abiejų tautų praeityje, Lietuvoje pasireiškusioje polonizacijos procesu ir lenkų visuomeniniu bei kultūriniu dominavimu. Č. Laurinavičiaus nuomone, būtent po 1863 m. sukilimo pralaimėjimo besiformuojančio lietuvių nacionalinio judėjimo ideologijoje atsirado tendencija atskirti lietuviškai kalbančią valstietiją nuo lenkiškos bajorijos ir atsisakyti istorinės Lietuvos ir Lenkijos bendrumo tendencijos⁴⁸. Ši tendencija tautinio atgimimo laikotarpiu tikrai stiprėjo, o Lietuvos valstybingumo atkūrimo išvakarėse visų svarbiausių lietuvių politinių partijų lyderiai vieningai pasisakė už tautinės valstybės modelį.

Panašiai kaip ir daugumos Vidurio bei Rytų Europos tautų, lietuvių nacionalinis judėjimas formavosi etniniu pagrindu, kurio svarbiausias požymis buvo kalba. Rašytojas Česlovas Milošas (Miłosz) taikliai pastebėjo, kad naujųjų laikų Lietuvą pagimdė ne istorija, o filologija.⁴⁹ Tačiau lietuvių nacionalizmui svarbus buvo ir istorinis komponentas. Tautinė valstybė buvo neišsivaizduojama be senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės Vilniaus⁵⁰, kuriame lietuviai sudarė tikrai etninę mažumą. Krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų ir tautininkų lyderiai nepriklausomą Lietuvą regėjo ribose apimančiose Kauno, Vilniaus, dalį Gardino ir Suvalkų gubernijų – apie 120000 kv. km. plote su 6 mln. gyventojų, kurių tik trečdalis sudarė etniniai lietuviai. M. Sleževičius netgi apgailestavo, kad „teturime vos 6 milijonus gyventojų“⁵¹. Tokiu būdu tautinės lietuvių valstybės atkūrimo programoje iškilė nesutapimas tarp etninio-kalbinio, arba etnografinio kriterijaus ir pretenzijų į neapibrėžtos istorinės Lietuvos teritoriją. Siekdami įgyvendinti šią programą šalies politiniai lyderiai susidūrė su aktyviu Lenkijos politinio elito pasipriešinimu.

⁴⁷ Žepkaitė R., *Diplomatija imperializmo tarnyboje...*, p. 46.

⁴⁸ Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N., *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*, Vilnius, 2005, p. 86.

⁴⁹ Cit. iš: Čičinienė D., *Tarp nacionalinio identiteto ir demokratijos...*, p. 108.

⁵⁰ Kad atkurtos Lietuvos valstybės sostinė privalo būti Vilnius aiškiai buvo sakoma krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų ir tautininkų programose. Zr.: *Lietuvių Krikščionių Demokratų partijos programa*, Petrapilis, 1917, p. 2; *Lietuvos Valstiečių sąjungos programa ir įstatai*, Kaunas, 1922, p. 1; *Lietuvos Tautos Pažangos partijos programa*, Kaunas, 1919, p. 2. Tiksliai socialdemokratai pasisakė už savarankišką Vilniaus ir jo krašto gyventojų pasirinkimą plebiscito keliu apsisprendžiant, prie kurios valstybės jie nori prisidėti. Zr.: SSD, I sesija, 41 posėdis, 1920 rugsėjo 15 d., p. 352.

⁵¹ M. Sleževičius, *Lietuvos valstybinė padėtis ir mūsų užsienio politika* // *Varpas*, 1920, Nr. 1, p. 10.

Skirtinguose Lenkijos valstybės atkūrimo programos variantuose Lietuva vienaip ar kitaip turėjo įeiti jos sudėtį. Tautiniai demokratai (endekai) nors ir pripažinę lietuvių tautinės savimonės procesą „natūraliu ir reikalingu“ dar 1903 metais pabrėžė, kad lietuvių tautinis judėjimas turi veikti „vieningoje politinėje plotmėje su lenkų tauta“⁵². Jų požiūris nepasikeitė ir po Lietuvos valstybės nepriklausomybės paskelbimo. Endekų lyderis Romanas Dmowski (Dmowski) Paryžiaus Taikos konferencijoje pareiškė, kad Lietuva turi būti politinis vienetas, turintis plačią savivaldą, bet „politiškai prijungtas prie Lenkijos, kadangi Lietuva per maža pasiekti tikrą nepriklausomybę“⁵³. J. Pilsudskis ir jo šalininkai⁵⁴ buvo linkę pripažinti Lietuvai savarankiškumą, sukurti Lietuvos federacinę valstybę iš lietuviškų ir baltarusiškų žemių su centru Vilniuje ir sujungti ją federacijos ryšiais su Lenkija. Maršalo federalistinė vizija aiškiai atsispindėjo 1919 balandžio 22 d. paskelbtame garsiajame atsišaukime į buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojus, kuriame J. Pilsudskis žadėjo laisvą valstybinį apsisprendimą ir kvietė jungtis su Lenkija.

Nei tautinių demokratų, nei J. Pilsudskio ir jį palaikiusių federalistų planai neatitiko Lietuvos politinių partijų lyderių puoselėtos tautinės Lietuvos valstybės atkūrimo vizijos. Savo ruožtu endekai ir federalistai neįsivaizdavo Lietuvos vienaip ar kitaip glaudžiai susietos su Lenkija. Tokiu būdu turtingą bendrą istorinę praeitį turėjusių abiejų tautų naujųjų laikų modernių valstybių atkūrimo programos aiškiai nesutapo. Ši kolizija peraugo į tarptautinį dviejų suverenių valstybių konfliktą, kuris ne tik pareikalavo nemenkų abiejų šalių vidinių resursų ir energijos, bet ilgainiui palaidojo ir viso Baltijos regiono konsolidacijos viltį. Be abejo, nepalyginamai mažesnę politinę ir ekonominę potencialą turėjusiai Lietuvai konfliktas atsiliepė žymiai skaudžiau nei jos pietinei kaimynei. Tai suprasdami šalies politinių partijų lyderiai santykiams su Lenkija skyrė ypatingai daug dėmesio ir dėjo visokiaropas pastangas konfliktui likviduoti.

Po 1919 m. įvykusių abiejų valstybių karinių susidūrimų, ir ypač po tų metų rugpjūčio mėnesį prieš Lietuvos vyriausybę slaptos lenkų karinės organizacijos (POW) rengto, bet nepavykusio perversmo, ne tik visuomenė bet ir politinių partijų lyderiai į Lenkiją ėmė žvelgti kaip į didžiausią grėsmės šaltinį tautos egzistencijai. A. Abromaičio teigimu, Lietuvos visuomenėje iki 1920 m. spalio 9 d., kuomet generolas Liucijanas Želigovskis (Żeligowski) užgrobė Vilnių, jau buvo įsitvirtinęs kraštutinis priešiškus Lenkijai⁵⁵. Sutikdami su šiuo teiginiu, privalome pažymėti, kad politinių partijų lyderiai stengėsi ne taip jautriai ir emocionaliai kaip visuomenės dauguma reaguoti į grėsmingus įvykius, siekė ieškoti racionalių konflikto sprendimo būdų. Šiuo

⁵²Wojdyło W., Min. str., p. 139.

⁵³Mūsų Vyriausybės nota T. S. dėl plebiscito // Lietuva, 1921 m. vasario 19 d., p. 1.

⁵⁴J. Pilsudskio politinę platformą Lietuvos atžvilgiu palaikė Lenkijos socialistų partija (PPS), Liaudies partija (LP), Demokratinė partijų sąjunga (ZSD). Zr: Žepkaitė R., Diplomacija imperializmo tarnyboje..., p. 29 – 30.

⁵⁵Abromaitis A., Min. str., p. 213.

atveju pažymėtina M. Sleževičiaus laikysena Lenkijos atžvilgiu. Dėl principinės pozicijos nesiderėti su lenkais kol Lietuvai nebus gražintas Vilnius bei dėl numalšinto POW sąmokso, visuomenėje jis buvo įgijęs ryžtingo kovotojo su lenkais reputaciją. Tačiau nepaisant to, valstiečių liaudininkų lyderis pabrėžė būtinumą tarp abiejų valstybių surasti tinkamą *modus vivendi*. M. Sleževičiaus nuomone, Lietuva ir Lenkija privalėjo rasti kompromisą, visų pirma, dėl bendro abiem valstybėms pavojaus iš Sovietų Rusijos ir Vokietijos pusės. Jis taip pat reiškė viltį, kad artimiausiu metu, Lenkijos politiniai lyderiai susipras ir pasirinks Lietuvą kaip padėjėją ginantis nuo bendrų priešų⁵⁶. Kaip matome, 1920 m. pradžioje M. Sleževičius svarbiausią grėsmės šaltinį Lietuvai išvelgė ne iš Lenkijos, bet iš Sovietų ir vokiečių pusės. Tokia jo pozicija liudytų, kad valstiečių liaudininkų lyderiai į Lenkiją nežiūrėjo kraštutiniai priešiška. Pažymėtina ir tai, kad M. Sleževičius per visą parlamentinės demokratijos laikotarpį išliko svarbiausiu valstiečių liaudininkų užsienio politikos nuostatų kūrėju ir įgyvendintoju.

Krikščionių demokratų laikyseną Lenkijos atžvilgiu iliustratyviai atspindi M. Krupavičiaus kalba po K. Griniaus vadovaujamo VI-ojo koalicinio ministrų kabineto deklaracijos pristatymo Steigiamajame Seime. Oratoriniais gabumais pasižymėjęs krikdemų lyderis Lenkiją įvardijo amžinu priešininku, kuris „mūsų tautos širdį Vilnių išplėšė ir savo purvina koja trempia, o nelaimingus gyventojus nepakeliamais verguvės pančiais sukaustė“⁵⁷. Jis netgi pagrasino „šventu karu“, jeigu lenkai „nesusipras“ ir artimiausiu laiku negražins Vilniaus.

Taip M. Krupavičius kalbėjo 1920 m. birželio 23 d., kada jau buvo prasidėjęs stambus Raudonosios armijos puolimas prieš Lenkijos kariuomenę. Dėlto ėmė keistis ir pastarosios politika Lietuvos atžvilgiu. Liepos 4 d. Lenkija pripažino Lietuvą *de facto*, o Spa konferencijoje liepos 10 d. pasirašytu susitarimu ji įsipareigojo gražinti Vilnių Lietuvai. Vyriausybei konsultuojantis su Steigiamojo Seimo Prezidiumo ir frakcijų atstovais vėlgi išryškėjo radikalesnis nei kitų partijų krikdemų požiūris į pietinį kaimyną. Socialdemokratai siūlė pradėti derybas su Lenkija „dėl Vilniaus perėmimo“, LSLD ir VS Seimo frakcijų posėdyje Albinas Rimka netgi siūlė kol kas į Vilnių neiti⁵⁸, tuo tarpu krikščionys demokratai siūlė tiesiog įteikti Lenkijai ultimatumą⁵⁹. Atrodytų, kad krikščionys demokratai Lenkijos atžvilgiu iš visų šalies politinių partijų 1920 m. viduryje buvo nusistatę priešiškesniausiai. Tačiau tuo abejoti verčia ta aplinkybė, kad VI-jame ministrų kabinete užsienio reikalų ministro pareigas ėjo vienas įtakingiausių to meto LKDP veikėjų, J. Purickis, kuris gana palankiai žiūrėjo į Lenkiją. A. Gaigalaitės teigimu, būtent jo diplomatinės veiklos dėka 1920 m

⁵⁶ M. Šlezevičius, Lietuvos valstybinė padėtis ir mūsų užsienio politika // Varpas, 1920 m., Nr. 1, p. 12.

⁵⁷ SSD, I sesija, 8 posėdis, 1920 m. birželio 23 d., p. 156.

⁵⁸ LSLD ir VS Steigiamojo Seimo frakcijų 1920 07 20 posėdžio protokolas // LMAB RS, F. 199, B. 22, L. 9.

⁵⁹ Butkus Z., Dr. Kazys Grinius..., p. 236.

viduryje pavyko pagerinti santykius su šia valstybe⁶⁰. Abejotina, kad J. Purickis galėjo laikytis jo partijai priešingos politikos Lenkijos atžvilgiu.

Po Vilniaus pripažinimo Lietuvai apie Lenkiją palankiai prabilo ir prieš tai ne kartą ją aršiai kritikavę tautininkai. A. Voldemaras pažymėjo, kad „su Lenkija, kuri neturės pagriebusi svetimų plotų, mes turime būti geriausiuose santykiuose. Ateity mes galimi su ja sąjungininkai, jei pradėtų grėsti pavojus būti užgniaužtiems iš likusiųjų galingųjų kaimynų“⁶¹. Taigi, kaip ir M. Sleževičius, A. Voldemaras bent jau tuo metu didžiausią grėsmę Lietuvos nepriklausomybei išvelgė Sovietų Rusijoje ir Vokietijoje, o Lenkiją laikė galimu sąjungininku.

Savitą požiūrį į Lenkiją turėjo socialdemokratai. Jame aiškiai jaučiama marksizmo doktrinos įtaka. Kalbėdamas po VI ministrų kabineto deklaracijos pristatymo Steigiamajame Seime, S. Kairys pažymėjo, kad socialdemokratai nori palaikyti taikius ir draugiškus santykius su Lenkija tačiau „širdingus savo kvietimus“ skyrė ne dabartinei „grobikų valdžiai“, o Lenkijos darbininkams⁶². Siekį bendradarbiauti su Lenkijos socialistais socialdemokratai išreiškė ne kartą, su jais buvo tikimasi taikiai išspręsti teritorinius abiejų valstybių ginčus.

Dėl savo specifinio požiūrio į Vilniaus kraštą LSDP kitų partijų itin dažnai buvo kaltinama pataikavimu Lenkijai. Socialdemokratai pasisakė už Vilniaus krašto susijungimą su Lietuva, tačiau taikiu, pačių Vilniaus ir jo krašto gyventojų demokratiniu apsisprendimo būdu, patraukiant juos į Lietuvos pusę demokratinės santvarkos privalumais. Pristatydami tokią poziciją 1920 m. rugsėjo 15 d. Steigiamojo Seimo posėdyje LSDP frakcijos nariai Kazimieras Venclauskis ir Vincas Čepinskis reikalavo Vilniaus krašte surengti plebiscitą, nes „jie (socialdemokratai – A. G.) nori kurti valstybę naujais pagrindais“⁶³. V. Čepinskis taip pat išvalgiai pastebėjo, kad plebiscito Vilniaus krašte ankščiau ar vėliau neišvengiamai pareikalaus ir didžiosios Vakarų valstybės. Tačiau su tokio požiūriu kategoriškai nesutiko kitos Seimo frakcijos. M. Krupavičius netgi retoriškai klausė, ar tokia LSDP pozicija „tai nepataikavimas lenkų visuomenei, lenkų valstybei“⁶⁴. Pažymėtina, kad siekio prisijungti Vilniaus kraštą tikrai taikiu pačių vietos gyventojų apsisprendimo būdu socialdemokratai neatsisakė per visą parlamentinės demokratijos laikotarpį. Jis tapo viena svarbiausių užsienio politikos nuostatų, nuolat primenamų tiek iš Seimų tribūnų, tiek ir spaudoje.

Lietuvos ir Lenkijos valstybių atkūrimo programų susikirtimas pasireiškęs pastarosios agresija prieš silpnesnįjį kaimyną tikrai dar labiau pagyvino jau nuo tautinio atgimimo pradžios moderniojoje lietuvių tautoje besiformavusį požiūrį į lenkus, kaip į pikčiausius lietuvių priešus.

⁶⁰ Gaigalaitė A., Dr. Juozo Purickio veikla..., p. 13.

⁶¹ Prof. A. Voldemaras, Taika // Tauta, 1920 m. liepos 16 d. p. 1.

⁶² SSD, I sesija, 8 posėdis, 1920 m. birželio 23 d., p. 15

⁶³ Ten pat, 41 posėdis, 1920 m. rugsėjo 15 d., p. 352.

⁶⁴ Ten pat, p. 353.

Nepaisant to, valstiečių liaudininkų, tautininkų, o iš dalies ir krikdemų lyderiai didžiausią grėsmę Lietuvos nepriklausomybei bent jau tuo metu įžvelgė iš Sovietų Rusijos ir Vokietijos pusės. Suprasdami, kad saugumo užtikrinimas valstybės egzistencijai yra nepalyginamai aktualesnis už bet kurias kitas prieš šalį iškylančias problemas, jie priešišumą Lenkijai buvo linkę nustumti į antrą planą ir ieškoti taikių konflikto sprendimo būdų. Tačiau 1920 m. spalio 9-osios įvykiai politinių partijų ir jų lyderių nuostatas Lenkijos atžvilgiu ženkliai pakoregavo.

1.2 Lietuvos politinių partijų reakcija į L. Želigovskio agresiją. Plebiscito problema.

Savo istorine sostine Lietuva džiaugėsi neilgai. 1920 m. rugpjūčio – rugsėjo mėnesį Vilniuje įsikūrė šalies Vyriausybė, užsienio valstybių diplomatinės atstovybės. Tačiau tuo metu Lenkijos karinės pajėgos jau buvo pradėjusios kontrpuolimą prieš Raudonosios armijos dalinius. Rugsėjo mėnesį prasidėjo tiesioginiai susirėmimai tarp abiejų šalių. Į atsinaujinusį konfliktą greitai sureagavo Tautų Sąjungos Taryba paraginusi Lietuvą ir Lenkiją nutraukti karo veiksmus ir pradėti derybas. Ypač lenkų veiksmais buvo nepatenkinta Didžioji Britanija, rugsėjo 6 d. pasiuntusi jos Vyriausybei notą, kurioje priminė Spa konferencijos nutarimus ir pasižadėjimą kilusius ginčus spręsti taikiai. Jai nepavyktų jų likviduoti, perduoti ginčą spręsti Antantės valstybėms⁶⁵. Derybos prasidėjo 1920 rugsėjo 29 d. ir baigėsi spalio 7-ąją, kuomet buvo pasirašyta Suvalkų sutartis⁶⁶. Ja tarp abiejų šalių buvo numatyta demarkacinė linija, sustabdyti karo veiksmai, Vilnius paliktas Lietuvai. L. Želigovskio agresija, o ypač Lenkijos Vyriausybės siekis atsiriboti nuo „maištaujančio“ generolo, ne tik didino priešišumą lenkams, bet ir formavo pietinio kaimyno, kaip klatingo, jokių tarptautinės teisės normų nepripažįstančio priešo įvaizdį. Toks stereotipas stipriai veikė ne tik visuomenę bet ženkliai koregavo ir politinių partijų laikyseną Lenkijos atžvilgiu.

Dėl karinio konflikto su Lenkija 1920 m. rugsėjo 25 d. sušaukta nepaprastajame Steigiamojo Seimo posėdyje visų partijų, išskyrus lenkų, frakcijos vienbalsiai pasisakė už valstybės gynimą. Kritikos Lenkijos atžvilgiu negailėjo krikščionių demokratų bloko atstovai M. Krupavičius, Vytautas Bičiūnas, Emilija Spūdaitė–Gvildinė, Jonas Valaitis, liaudininkai, M. Šleževičius, Povilas Kuzminskis, socialdemokratai S.Kairys ir Jurgis Daukšys⁶⁷. Iliustratyviai vieningą partijų požiūrį į Lenkiją iškilus grėsmei valstybės nepriklausomybei atspindi LSDP pozicija. Nuolat besiblaškę tarp marksistinei doktrinai būdingo proletarinio internacionalizmo ir tautinių nacionalinių interesų, socialdemokratai po prasidėjusio L. Želigovskio žygio ne tik darbininkus ir mažžemius valstiečius

⁶⁵ Pakutinės politikos valandos. Anglų nota lenkams dėl Lietuvos // Lietuva, 1920 rugsėjo 8 d., p. 1.

⁶⁶ Plačiau apie Suvalkuose vykusias Lenkijos – Lietuvos derybas Žr: Laurinavičius Č., Politika ir diplomatija..., p. 117 – 134.

⁶⁷ SSD, I sesijos Nepaprastasis posėdis, 1920 rugsėjo 25 d., p. 403 – 410.

ragino „stoti atkaklion, mirtinon kovon su naujais užpuolikais“⁶⁸, bet ir pripažino, kad „baltųjų lenkų įsitvirtinimas Lietuvoje atneštų mūsų kraštui daug didesnę reakciją ir darbininkų priespaudą“, todėl „nežiūrint viso patirto iš dabartinės valdžios persekiojimo, Lietuvos darbininkai lengviau galės ginti savo reikalus ir eiti prie savo siekimų, esant Lietuvai politiniai laisvai“⁶⁹.

Staigus Lenkijos puolimas ir Vilniaus užgrobimas neabejotinai turėjo didžiulės įtakos tolesniam partijų požiūriui į Lenkiją formavimuisi. Klastingas Suvalkų sutarties sulaužymas⁷⁰ smarkiai sumažino šalies politinių partijų lyderių pasitikėjimą lenkų politikais ir diplomatais. Su tarptautinių susitarimų negerbiančiu priešininku nenorėta ir nematyta prasmės derėtis. Be to į kompromiso su Lenkija ieškančius politikus nepalankiai ir įtariai ėmė žvelgti visuomenė ir ypač karininkija.

Po L. Želigovskio avantiūros tarp Lietuvos ir Lenkijos vėl išplieskęs konfliktas buvo svarstomas ir Briuselyje 1920 m. spalio 20 – 28 d. vykusioje Tautų Sąjungos Tarybos 10-joje sesijoje. Labiausiai tinkamu būdu abiejų valstybių konfliktui išspręsti Taryba pripažino plebiscitą. Tai visiškai atitiko tautų apsisprendimo teisės principą, kuriuo buvo remiamasi poversalinėje Europos reorganizacijoje. Lietuvai atstovavęs A. Voldemaras su šiuo pasiūlymu sutiko. Sužinojus apie tai Lietuvoje kilo didžiulis nepasitenkinimas. A. Voldemaras buvo kaltinamas peržengęs jam Vyriausybės suteiktus įgaliojimus. Itin griežtai jį kritikavo M. Sleževičius. Jis atkreipė dėmesį, kad minėtame posėdyje A. Voldemaras buvo „minkštas, nediršo net prašyti atidėti taip svarbaus klausimo<...>, užtat čia Kaune jis jau be galo griežtas, čia jis drįsta net pačią Tautų Sąjungą pavadinti „mirusiu arba negimusiu kūdikiu“⁷¹. Pats A. Voldemaras kaltino „valdžią“, pabrėždamas, kad iš jo pusės dėl plebiscito priėmimo nebuvo „išsitarta nei vieno žodžio ir nepadaryta nei vieno žingsnio“⁷².

Nepalankiai plebiscito idėją sutiko ir šalies politinės partijos. LSLD ir VS Steigiamojo Seimo frakcijų posėdyje vykusiame 1920 m. spalio 23 d. dauguma pasisakė prieš plebiscitą. Tik tai Vincas Meilus, motyvuodamas tuo, kad Lietuvos kariuomenė nepajėgs pasipriešinti lenkams klausė, „ar nevertėtų mums (Lietuvai – A. G.) dėl Vilniaus nusileisti“⁷³. Prieš plebiscitą pasisakė ir krikščionys demokratai, Tautininkai bei ankščiau jį palaikę Socialdemokratai. Bendri partijų motyvai buvo, jog Lietuvos sostinėje joks plebiscitas negali būti rengiamas, kad Lenkijos

⁶⁸ Į kovą, Lietuvos darbininkai! // Socialdemokratas, 1920 m. spalio 14 d., p. 1.

⁶⁹ L. S.–D. Partijos Centro Komitetas gynimos reikalu // Ten pat, 1920 m. spalio 28 d., p. 1.

⁷⁰ A. Prazauskas atkreipia dėmesį, kad Suvalkų sutartis aštrios kontraversijos objektu tapo dėl diametraliai priešingų lietuvių ir lenkų interpretacijų: pirmieji buvo linkę ją vertinti kaip susitarimą dėl sienos ir vėliau net eksponavo sutarties originalą Karo muziejuje, o antrieji tik kaip laikiną karinį susitarimą galiojusi vos kelias valandas. Žr: Prazauskas A., Min. str., p. 13.

⁷¹ SSD, I sesijos 60 posėdis, 1921 m. vasario 4 d., p. 602.

⁷² Prof. A. Voldemaras, Dėl Briuselio derybų // Lietuvos balsas, 1921 m. balandžio 28 d., p. 2.

⁷³ LSLD ir VS Steigiamojo Seimo frakcijų 1920 11 23 posėdžio protokolas // LMAB RS, F. 199, B. 22, L. 93.

kariuomenė turi būti pašalinta ir pakeista neutraliomis jėgomis⁷⁴. Tačiau tarp partijų išryškėjo ir tam tikrų skirtumų. Socialdemokratai pasisakė ne tik prieš Lenkų kariuomenę, bet ir prieš Tautų Sąjungos į ginčytiną teritoriją numatytas siųsti tarptautinius karines pajėgas⁷⁵. Jų teigimu, niekas negalėjo užtikrinti, jog „karingoji prancūzų buržuazija plebiscito zonoj nemėgins padaryti naujos bazės prieš Tarybų Rusus, iškepusi vėl kokį „Vrangelį“ ir surinkusi išsklaidytus dar neišmuštus „baltagvardiečius““⁷⁶. Radikaliausiai Plebiscito atžvilgiu nusiteikę tautininkai jame netgi išvelgė grėsmę Lietuvos nepriklausomybei. A. Smetonos nuomone, įvykus plebiscitui Lietuva būtų inkorporuota į Lenkijos sudėtį „ligi susitvarkiusi Vokietija su atsigėivalėjusia Rusija nesugniaužtu tos didžiosios Lenkijos, sudarytos iš daugybės tautų konglomerato“⁷⁷. Šalyje tvyrant tokiai nepalankiai plebiscitui atmosferai galiausiai ir Lietuvos Vyriausybė nors ir nerimaudama dėl galimos nepalankios didžiųjų Vakarų valstybių reakcijos 1921 m. vasario 13 d. ryžosi Tautų Sąjungai nusiųsti notą, kurioje atsisakė plebiscito Vilniuje ir Vilniaus krašte⁷⁸.

Tautų Sąjungos mėginimas Lietuvos ir Lenkijos teritorinį konfliktą išspręsti plebiscito keliu parodė, kad Lietuvos politinės partijos pripažindamos bei gerbdamos Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento Vudro Vilsono (Wilson) „14 punktų“ suformuluotą tautų apsisprendimo teisės principą, vieningai nepritarė jo taikymui sprendžiant istorinės valstybės sostinės likimą. Vilnius, jų nuomone, besąlygiškai turėjo priklausyti Lietuvai. Tačiau netrukus tuometinio Tautų Sąjungos Tarybos pirmininko Polio Hymanso (Hymans) pasiūlytas naujas abiejų konfliktuojančių valstybių santykių sureguliuavimo projektas aiškiai atskleidė skirtingą partijų požiūrį į Lenkiją.

1.3 Politinės partijos ir Hymanso projektas. Atsisakiusi plebiscito idėjos Tautų Sąjunga konfliktuojančioms šalims pasiūlė tiesiogines derybas, kartu įsipareigodama jose tarpininkauti. Derybos, kurioms pirmininkavo P. Hymansas prasidėjo 1921 m. balandžio pabaigoje Briuselyje ir truko iki birželio 4 d. Dar 1920 m. balandžio 20 d. Steigiamojo Seimo posėdyje politines partijas apie būsimų derybų pobūdį informavo užsienio reikalų ministras J. Purickis. Jis pažymėjo, kad siekiant kompromiso su Lenkija Vyriausybė buvo pasirengusi padaryti nemažų nuolaidų: suteikti lenkams laisvą išėjimą per Lietuvą į Baltijos jūrą, sudaryti gynybos konvenciją, pasirašyti prekybos sutartį „žinoma, dedant pamatan visą abiejų šalių lygybės ir visiškos ekonominės nepriklausomybės

⁷⁴ SSD, I sesijos 60 posėdis, 1921 m. vasario 4 d., p. 595 – 611; Lėnas [A. Smetona], Žmonių atsiklausimas – plebiscitas // Tauta, 1920 m. lapkričio 5 d., p. 1; M. Šilas, Ant palinkusios šakos // Laisvė, 1921 m. sausio 8 d., p. 1; D. D., Neduosim Vilniaus! // Laisvė, 1921 m. sausio 27 d., p. 1.

⁷⁵ Plebiscitui prižiūrėti Tautų sąjunga planavo pasiųsti karinių dalinių iš Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos, Ispanijos, Švedijos, Belgijos, Olandijos ir Danijos, iš viso apie 2000 žmonių. Žr.: Žepkaitė R., Diplomacija imperializmo tarnyboje..., p. 140.

⁷⁶ Kapitalistų meškerė // Socialdemokratas, 1920 m. gruodžio 16 d., p. 1.

⁷⁷ Lėnas [A. Smetona], Žmonių atsiklausimas – plebiscitas // Tauta, 1920 m. lapkričio 5 d., p. 1

⁷⁸ Mūsų vyriausybės nota Tautų Sąjungai dėl plebiscito // Lietuva, 1921 m. vasario 19 d., p. 1

principą⁷⁹. Tuo pačiu buvo pabrėžta, kad šalies delegacija reikalauš Lenkijos pripažinti 1920 m. Liepos 12 d. Taikos sutartimi su Sovietų Rusija nustatytas Lietuvos sienas ir jokiū būdu nesutiks su valstybių federacijos ar unijos idėja. Valdančiosios krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų partijos palankiai sutiko užsienio reikalų ministro pranešimą. Krikščionių demokratų bloko vardu kalbėjęs Valdemaras Čarneckis išreiškė pritarimą planuojamoms deryboms, tiktai perspėjo delegaciją būti atsargią, nes „lenkai visumet moka išnaudot neaiškumus ir neaiškias vietas paaiškinti savo naudai“⁸⁰. Valstiečių liaudininkų vardu kalbėjęs Jonas Staugaitis taip pat joms pritarė Vyriausybės dėmesį atkreipdamas į tai, „kad legenda apie Želigovskį, kaipo maištininką, jau turėtų būti į arkyvą atidėta“⁸¹. Kad šis perspėjimas turėjo pagrindą įsitikino patys lietuvii delegacijos nariai, kuomet nuvykus į Briuselį lenkams derybose vadovavęs garsus istorikas Šymonas Askenazis (Askenazy) pareiškė, jog Lenkijos delegacija veikia tik kaip tarpininkas tarp Želigovskio sukurtos Vidurio Lietuvos ir Kauno Lietuvos. Nepalankiai į derybas žiūrėjo socialdemokratai. Nepasitikėdami Vakarų valstybėmis ir Tautų Sąjunga, jie kaip ir ankščiau nuosekliai laikėsi nuostatos, kad Vilnių susigrąžinti galima tiktai užmezgus glaudžius santykius ir patraukus į savo pusę vietos gyventojus. Nors po L. Želigovskio agresijos itin priešiška Lenkijos atžvilgiu nusiteikusioje visuomenėje jau prieš prasidedant deryboms vyravo pesimistinės nuotaikos dėl jų rezultatų⁸², juo labiau kad jas aktyviai kurstė tautininkai⁸³, valdančiosios krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų partijos į jas žiūrėjo palankiai, tikėdamosis, kad su Tautų Sąjungos pagalba pavyks išspręsti konfliktą su Lenkija.

Deryboms prasidėjus Lietuvos pasiūlymai buvo atmesti kaip nepakankami, o gegužės 20 d. P. Hymansas savo vardu pateikė Lietuvos ir Lenkijos susitarimo projektą. Jame numatyta Lietuvos teritoriją padalinti į du administracinius Vilniaus ir Kauno kantonus, garantuojant Lenkijos įtaką Vilniaus kantone, taip pat bendromis ekonominėmis bei karinėmis konvencijomis glaudžiai susieti abi valstybes. Lietuvai toks projektas be abejonės nebuvo priimtinas, tačiau siekdama neprasti Vakarų valstybių, ypač Didžiosios Britanijos paramos, Vyriausybė priėmė jį kaip derybų pagrindą. Patį projektą nepriimtinu laikė visos politinės partijos, o sprendimą priimti jį kaip bazę deryboms griežtai kritikavo socialdemokratai ir ypač tautininkai.

Kraštutiniai radikali tautininkų pozicija nestebino. Kaip pažymėjo A. Kasperavičius, įnirtingas tautininkų priešinimasis Hymanso projektams buvo nuoseklus dar 1920 m. lapkričio

⁷⁹ SSD, I sesijos, 82 posėdis, 1921 m. balandžio 29 d., p. 29.

⁸⁰ Ten pat, p. 31.

⁸¹ Ten pat, p. 32.

⁸² Abromaitis A., Min. str., p. 217.

⁸³ Dar nieko nežinodamas apie ką tik prasidėjusių derybų eigą A. Voldemaras jau kaltino šalies valdžią „pasiryžus labai daug nusileisti“. Žr.: Prof. A. Voldemaras, Dėl Briuselio derybų // Lietuvos balsas, 1921 m. balandžio 28 d., p. 2.

pradžioje plebiscito galimybę svarstant pareikštos jų pozicijos tęsinys⁸⁴. Tačiau priešingai nei kitos partijos, tautininkai kritikos smaigalį nukreipė ne prieš patį Hymanso projektą, bet prieš Vyriausybę. A. Voldemaras teigė, kad Vyriausybė priimdama Hymanso projektą kaip tolesnių derybų pagrindą „užtraukė Lietuvai didelį smūgį, kurio didumo šiandien dar ir nesimato“⁸⁵. Jis reikalavo ne tik kuo skubiau sudaryti naują ministrų kabinetą, bet ir nubausti projektą priėmusius asmenis. Kur kas nuosaikešnės pozicijos laikėsi A. Smetona. Pažymėjęs kad „projektas toliau veda Lietuvą į Lenkiją negu Liublino unija“⁸⁶, jis Vyriausybę ragino jo nepriimti. Tokia arši tautininkų kritika ne tik dar labiau skatino visuomenės priešišumą Lenkijai ir didžiosioms Vakarų valstybėms, bet ir didino politinį nestabilumą šalyje. Pritartume istoriko Gedimino Rudžio nuomonei, kad daugiausia tautininkų pastangomis buvo sukelta didžiulė kampanija prieš Hymanso projektus⁸⁷.

Tokia įvykių seka šalyje itin džiugino Sovietus, nenorėjusius, kad užgestu Lietuvos ir Lenkijos konfliktas ir susidarytų prielaidos visų Baltijos regiono valstybių politinei konsolidacijai. Sovietų Rusijos atstovas Lietuvoje Aleksandras Akselrodas „Lietuvos ūkininko“ korespondentui atvirai teigė, kad Tautų Sąjungos 1921 m. kovo 3 d. nutarimas, kuriame rekomenduojama Lietuvai ir Lenkijai pradėti tiesiogines derybas yra „vien tik pasityčiojimas iš Lietuvos ir lietuviai juos turėtų griežtai atmesti“. Šiuo nutarimu Tautų Sąjunga, anot diplomato, „ne tik nepalengvina lietuvių – lenkų konflikto baigimą, bet tik stato Lietuvai naujus slastus“⁸⁸. Sovietai puikiai suprato, kad derybos turėjo nulemti ne tik tolesnes abiejų šalių santykių gaires, bet ir Lietuvos politinę orientaciją į Vakarų valstybes, jeigu konfliktą pavyktų likviduoti, arba į priešišškai lenkų atžvilgiu nusiteikusius vokiečius ir rusus, jei susitarti nepavyktų ir abi valstybės išliktų „nuolatinio karo stovio“ būsenoje.

Dar labiau politinė įtampa šalyje pakilo 1921 m. rudenį, kada Ženevoje prasidėjo antrasis Lietuvos ir Lenkijos derybų etapas. Svarstymui buvo pateiktas naujas P. Hymanso projektas⁸⁹, kuriame abiejų šalių sąjunga buvo planuojama ne kantoninės sistemos pagrindu, bet suteikiant Vilniui plačią autonomiją Lietuvos sudėtyje. Be to numatoma šiek tiek susilpninti ryšius tarp abiejų valstybių karinėje srityje, nors Lenkijai karo atveju turėjo būti suteikiama galimybė naudotis

⁸⁴ Kasperavičius A., Min. str., p. 229.

⁸⁵ Prof. A. Voldemaras, Padėtis be išėities // Lietuvos balsas, 1921 m. liepos 5 – 6 d., p. 1.

⁸⁶ A. Smetona, Sutiko ar nesutiko ? // Ten pat, 1921 m. gegužės 31 d., p.1

⁸⁷ Rudis G., Augustinas Voldemaras – nemokėjęs pralaimėti politikas // Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918 – 1940), Vilnius, 1997, p. 38.

⁸⁸ Pasikalbėjimas su Sovietų Rusijos atstovu Akselrodu („Liet. Ūkininko“ korespondento intervjū) // Lietuvos ūkininkas, 1921 m. kovo 17 – 23 d., p. 2.

⁸⁹ Remdamasi archyviniais dokumentais R. Žepkaitė nurodo, kad antrasis P. Hymanso projektas buvo pakoreguotas Didžiosios Britanijos Vyriausybės iniciatyva, prieš tai atsižvelgus į Lietuvai nepriimtinius pirmojo projekto punktus. Žr.: Žepkaitė R., Lietuva tarptautinės politikos labirintuose..., p. 126;

Lietuvos teritorija. Lietuvos Vyriausybės padėtį sunkino tai, kad naujasis projektas buvo pateiktas jau ne kaip derybų pagrindas, bet kaip susitarimas, kuri abiems šalims reikėjo priimti. Priešingai nei pirmasis, antrasis P. Hymanso projektas skirtingai buvo sutiktas ir šalies politinių partijų.

Nelengva nustatyti didžiausios ir įtakingiausios to meto Lietuvos politinės jėgos – krikščionių demokratų poziciją pataisytojo projekto atžvilgiu. Istoriografijoje visuotinai išsigalėjusi nuomonė, kad jam kontrpasiūlymais pašalinus Lietuvai nepriimtinius punktus pritarė užsienio reikalų ministras J. Purickis⁹⁰. Iš archyvinės medžiagos matyti, kad tokios pat nuomonės buvo ir kitas krikščionių demokratų atstovas Vyriausybėje – Kazys Bizauskas⁹¹. 1921 m. rugsėjo 10 d. „Laisvėje“ pasirodė įtakingo krikdemų veikėjo, Steigiamojo Seimo nario Eliziejaus Draugelio straipsnis, kuriame buvo raginama „susiderėt“ su Lenkija, „atgaut šiokioj ar kitokioj formoj Vilnių ir Klaipėdą, užsitikrint *de jure* ir sutvarkyti savo vidaus padėtį, ekonominį klausimą“⁹². Toks atviras ir tiesus E. Draugelio kvietimas priimti Hymanso projektą sukėlė audringą kitų partijų reakciją.

Siekdami sušvelninti situaciją krikdemai rugsėjo 14 d. vykusioje partijos konferencijoje priėmė rezoliuciją, jog Hymanso projektai būtų nepriimtini jei jie tiesiogiai ar netiesiogiai galėtų apriboti Lietuvos nepriklausomybę⁹³. Tokia aptaki formulė, mūsų manymu, priimta neatsitiktinai. 1920 m. rugsėjo 20 d. Steigiamojo Seimo posėdyje, kuriame buvo svarstoma socialdemokratų frakcijos interpilaliacija Vyriausybei dėl Hymanso projekto, visi kalbėjusieji krikdemų bloko nariai palaikė J. Purickį. Užsienio reikalų ministras atvirai pareiškė: „mums palieka ar derėtis (dėl Hymanso projekto – A. G.) ar derybas nutraukti. Derybų nutraukimas, turim nepamiršti, geriausiu atveju reikštų bent laikiną Vilniaus srities išsižadėjimą, o blogiausiu atveju galėtų privesti prie karo su Lenkija, kuris galėtų užsibaigti lenkų okupacija visos Lietuvos“⁹⁴. Netgi kritiškiausiai iš krikdemų apie projektą atsiliepęs Justinas Staugaitis atkreipė dėmesį į pavojingą Lietuvos geopolitinę padėtį ir bendrą abiems valstybėms sovietų Rusijos pavojų: „nors Lenkija yra didžiausias mūsų priešininkas, tačiau mes turime su ja ir bendrų interesų, būtent, apsiginti nuo Rytų“⁹⁵.

Minėti faktai leistų daryti prielaidą, kad krikščionys demokratai pritarė antrajam Hymanso projektui. Jį priėmus buvo tikimasi atgauti sostinę, užmegzti abiems valstybėms naudingus ekonominius santykius, efektyviau apsiginti nuo galimo Sovietų Rusijos pavojaus įgyti didžiųjų Vakarų valstybių palankumą. Tačiau tuo pačiu buvo pabrėžiama, kad projektą bus galima priimti

⁹⁰ Jakštas J., Min. veik., p. 65; Gaigalaitė A., Dr. Juozo Purickio veikla..., p. 18; Ilgūnas G., Kazys Grinius..., p. 259; ir kt.

⁹¹ Išrašai iš Ministrų kabineto 1921 09 09 posėdžio protokolo // LCVA., F. 923. Ap. 1. B. 79. L. 1.

⁹² K.K. Lizdeika [E. Draugelis], Išmintinga politika // Laisvė, 1921 m. rugsėjo 10 d., p. 1.

⁹³ Kr. Demokratų konferencija lenkų klausimu // Ten pat, 1921 m. rugsėjo 18 d., p. 1.

⁹⁴ SSD, I sesijos 124 posėdis, 1921 m. rugsėjo 20 d., p. 26.

⁹⁵ Ten pat, p. 33.

tiktai su Lietuvos Vyriausybės kontrpasiūlymais, mažinančiais Lenkijos įtaką Lietuvos vidaus gyvenime.

Antrajam Hymanso projektui pritarė ir dalis valstiečių liaudininkų su jų lyderiais K. Griniumi ir M. Sleževičiumi priešakyje. K. Grinius savo poziciją aiškiai išdėstė minėtame rugsėjo 20 d. Steigiamojo Seimo posėdyje. Viešąją opinią ministras pirmininkas bandė paveikti pragmatiniais argumentais. Projektą priimti, jo nuomone, visų pirma, reikėjo dėl itin sunkių šalies ekonomikai konflikto su Lenkija padarinių, nes „amžinai ant durtuvų sėdėt“ negalima. Užmezgus normalius santykius tarp abiejų valstybių būtų galima sumažinti didelę dalį biudžeto lėšų suryjančią kariuomenę. Premjeras optimistiškai žiūrėjo ir į Vilniaus krašto integraciją į Lietuvos valstybę: „Ir istoriniu ir ekonominiu atžvilgiu visa Vilniaus sritis turėtų krypti į mūsų pusę ir jai iš tos kombinacijos būtų nauda“⁹⁶.

M. Sleževičius daugiau akcentavo projekto naudą Lietuvos tarptautinei padėčiai ir saugumui. Jungtiniame LSLD ir VS rugsėjo 22 d. posėdyje jis teigė, kad susitarti su Lenkija reikia dėl Vokietijos ir Sovietų Rusijos grėsmės. Anot jo, „Skaitytis su vokiečiais ir rusais reiks. Vieni ir kiti žiūrį į mažąsias valstybes, kaip į komediją, kurią reiks likviduoti, o kol kas negalima leisti susikalbėti“⁹⁷. Perprasdamas Sovietų siekį išlaikyti Lietuvos ir Lenkijos konfliktą, o tuo pačiu ir neleisti suartėti su kitomis Baltijos valstybėmis M. Sleževičius aiškiai matė kokioje sudėtingoje tarptautinėje padėtyje tuo metu buvo atsidūrusi Lietuvos valstybė: „pripažįstant dūstame suspaustoj atmosferoj – be Vilniaus ir Klaipėdos tranzito negyvensime“⁹⁸. Todėl, anot jo, Lietuva turėjo spręsti lemtingą valstybės egzistencijai dilemą: arba priimti Hymanso projektą ir susitaikyti su Lenkija, arba galų gale būti okupuotai. Kaip parodė vėlesni įvykiai, šios valstiečių liaudininkų lyderio išvalgos visiškai pasitvirtino. Žinoma, žvelgiant iš istorinės perspektyvos, negalima teigti, kad net ir susitaikius su Lenkija ir sukūrus vieningą Baltijos valstybių ir Lenkijos bloką būtų pavykę atsilaikyti prieš SSRS ir Vokietijos agresiją. Tačiau ekonominė šalies raida ir tarptautinė padėtis be abejonės būtų pagerėjusi.

Hymanso projektui pritarė ir daugiau abiejų valstiečių liaudininkų Steigiamojo Seimo frakcijų narių. Kazys Škirpa akcentavo, kad projektą reikia priimti siekiant išlaikyti didžiųjų Vakarų valstybių palankumą. Jo nuomone, „Kadangi ir taip jau mes pasidavėme didžiųjų Europos valstybių teismui tai turime galutinai ir prisidėti, (prie Lenkijos – A. G.) nes šiaip ar taip ginklo jėga viešpatauja“⁹⁹. Projektą taip pat palaikė Ladas Natkevičius, Jonas Makauskis, Antanas Žeromskis,

⁹⁶ Ten pat, p. 51.

⁹⁷ LSLD ir VS Steigiamojo Seimo frakcijų 1921 09 22 posėdžio protokolas // LMAB RS, F. 199. B. 22. L. 306.

⁹⁸ Ten pat.

⁹⁹ LSLD ir VS Steigiamojo Seimo frakcijų 1921 09 12 posėdžio protokolas // Ten pat, L. 296.

Juozas Liekis. Tačiau valstiečių liaudininkų lyderiai ir juos palaikantys asmenys susidūrė su priešiška Lenkijos ir Hymanso projekto atžvilgiu nusiteikusia partine opozicija, vadovaujama J. Staugaičio ir Vlodo Lašo. Jau rugsėjo 15 d. LSLD ir VS Steigiamojo Seimo frakcijų posėdyje, kur buvo svarstoma ar priimti antrąjį Hymanso projektą kaip derybų pagrindą (nors Tautų Sąjunga numatė, kad jį priimti reikia be jokių diskusijų), tik vieno balso persvara (8 prie 7) nutarta pritarti Vyriausybės iniciatyvai¹⁰⁰. Partinė opozicija išvalgiai pasinaudojo tarp eilinių narių vyravusiu priešišku Lenkijai 1921 m. spalio 8 – 12 d. vykusio abiejų liaudininkų partijų suvažiavimo metu, kuomet buvo priimtas nutarimas, skelbiantis jog Hymanso projektas „sunkiai įžeidžia Lietuvos suverenumą“ ir yra nepriimtinas, o Vyriausybė kuri darys nuolaidas neverta pasitikėjimo¹⁰¹. Tokiu būdu valstiečių liaudininkų lyderiai buvo priversti paklusti bendrapartiečių daugumos spaudimui ir atsisakyti palaikyti projektą.

Socialdemokratai ir tautininkų nuostatos Lenkijos atžvilgiu išliko nepakitusios. Jie, nepaisant Lietuvai padarytų nemažų nuolaidų griežtai pasisakė ir prieš antrąjį Hymanso projektą. Nesikeitė ir tautininkų taktika. Kaip ir diskusijų dėl pirmojo Hymanso projekto metu, tautininkai itin griežtai kritikavo Vyriausybę, kaip nesugebančią rūpintis gyvybiniais lietuvių tautos interesais. Nuosaikumo nepavyko išlaikyti ir paprastai gana korektiškam ir apdairiam A. Smetonai, kuris straipsnį „Prieš paskutinį patepimą“ užbaigė šūksniu: „Lietuviai, parodykite, kad jūs dar nepailsote norėję būti nepriklausomi! Krikščionys demokratai nori jums duoti paskutinį patepimą. Sušukite, kad dar neketinate mirti“¹⁰². Toks atviras kvietimas priešintis valdžiai tiktai dar labiau destabilizavo politinę padėtį šalyje.

Socialdemokratai remdamiesi marksizmo doktrina, akcentavusią žmonių santykį su gamybos priemonėmis, pabrėžė socialinį aspektą. Jie teigė, kad priėmus Hymanso projektą šalyje būtų nustota vykdyti žemės reformą, Lietuvą užplūstų lenkų dvarininkai, lietuviai būtų priversti tarnauti pasiturinčioms lenkų visuomenės klasėms¹⁰³.

Opozicinių partijų aktyvi propagandinė kampanija nukreipta prieš Hymanso projektą be abejonės darė didžiulį spaudimą Vyriausybei, valdantiejiems krikščionims demokratams bei valstiečiams liaudininkams. Tačiau jų vaidmens suabsoliutinti vis dėl to negalima. Be jų didžiulę įtaką valdžios nusistatymui turėjo ir nepalanki kariuomenės bei šaulių sąjungos laikysena projekto atžvilgiu. Įtampa šalyje kulminaciją pasiekė 1921 m. lapkričio 25 d., kada buvo pasikėsinta į Lietuvos delegacijos Ženevoje vadovą E. Galvanauską. Tokioje situacijoje nei Vyriausybei nei jos poziciją palaikiusiems krikdemų ir liaudininkų lyderiams neliko kitos alternatyvos, kaip tik atmesti

¹⁰⁰ LSLD ir VS Steigiamojo Seimo frakcijų 1921 09 15 posėdžio protokolas // Ten pat, L. 301.

¹⁰¹ LVS ir SLD suvažiavimo 1921 m. spalio 8 – 12 d., nutarimas Lietuvos gynimo reikalui // Ten pat, B. 24, L. 33.

¹⁰² A. Smetona, Prieš paskutinį patepimą // Lietuvos balsas, 1921 rugsėjo 13 d., p. 1.

¹⁰³ SSD, I sesijos 124 posėdis, 1921 rugsėjo 20 d., p. 30 – 32.

Hymanso projektą. 1921 gruodžio 22 d. vykusiame Steigiamojo Seimo posėdyje jau visos partijos vieningai pasisakė prieš Hymanso projektą. M. Krupavičius tarsi užmiršęs pusę metų šalyje virusias diskusijas teigė, kad nei vienas Steigiamojo Seimo „rišamas klausimas neturėjo tokio vienbalsio visų Respublikos gyventojų pritarimo, kaip šiandien sprendžiamas Hymanso projekto klausimas“¹⁰⁴. 1921 gruodžio 24 d. pagaliau ir Vyriausybė pasiuntė notą Tautų Sąjungai, kurioje su „giliausiu pasigailėjimu“ buvo pareiškama jog Lietuva negali priimti jai rekomenduojamo susitaikymo¹⁰⁵.

Nors derybos dėl Hymanso projektų pasibaigė be rezultatų, bet pati jų eiga rodė, kad valdančiosios Lietuvos politinės partijos, nepaisant visuomenėje vyravusio kraštutinio priešiško Lenkijos atžvilgiu buvo pasiryžusios ieškoti abi valstybes tenkinančio *modus vivendi*. Krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų lyderiai puikiai matė sudėtingą to meto Lietuvos politinę padėtį, suprato, kad nelikvidavus konflikto su pietiniu kaimynu ir tokiu būdu nesudarius vieningo Baltijos valstybių ir Lenkijos bloko, kuri, kaip jie tikėjosi, turėjo palaikyti ir didžiosios Vakarų valstybės, Lietuva bus priversta paramos ieškoti Versalio sistemą sugriauti siekiančiose kaimyninėse valstybėse.

Kita vertus, arši opozicinių partijų prieš Hymanso projektus nukreipta propagandinė kampanija ir valdančiųjų politinių jėgų nesugebėjimas atlaikyti prieš jas nukreipto spaudimo, rodė pilietinės savimonės ir vidinės politinės konsolidacijos stoką pirmuosius demokratijos žingsnius žengiančioje šalyje.

1.4 Kopenhagos derybos. Socialdemokratų partijos nuostatų Lenkijos atžvilgiu kaita.

Po nesėkmingai pasibaigusios derybų dėl Hymanso projekto pasikeitė ir krikščionių demokratų bei valstiečių liaudininkų nuostatos Lenkijos atžvilgiu. Abiejų partijų lyderiai matydami kraštutinį visuomenės priešišumą, vengė kalbėti apie bet kokius galimus kompromisus su pietiniu kaimynu, kol Lietuvai nebus grąžintas Vilnius. Pažymėtina ir tai, kad partijos, santykių su Lenkija problemą, ėmė stengtis išnaudoti tarpusavio kovoje siekiant įgyti kuo didesnę rinkėjų palankumą. Iliustratyviai tokią jų taktiką atspindėjo po 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių Konferencijos paskelbto oficialaus Vilniaus pripažinimo Lenkijai¹⁰⁶, pradėta kampanija prieš Vyriausybę ir krikščionis demokratų. Įtampą šalyje didino ir tai, kad kovo 9 d. valstybės prezidento pareigas ėjęs A. Stulginskis paleido Seimą. Tokiomis aplinkybėmis santykių su Lenkija klausimas buvo efektyviai panaudotas

¹⁰⁴ SSD, I sesijos 156 posėdis, 1921 gruodžio 22 d. p. 92.

¹⁰⁵ Vyriausybės atsakymas Tautų Sąjungai // Lietuva, 1921 m. gruodžio 31 d., p. 1.

¹⁰⁶ 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių Konferencijos nutarimo pirmąją dalimi buvo patvirtinta 1921 m. Rygos sutartimi nustatyta Lenkijos ir Sovietų Rusijos siena. Tuo pačiu nustatyta siena ir su Lietuva. Ji atitiko 1923 m. vasario 3 d. Tautų Sąjungos Tarybos tarp abiejų valstybių nubrėžtą demarkacinę liniją. Žr.: Žepkaitė R., Diplomacija imperializmo tarnyboje..., p. 163 – 167.

rinkiminėje kovoje į II Seimą. Dėl Vilniaus praradimo Vyriausybę ir krikščionis demokratų griežtai užsipoelė ne tik tautininkai su socialdemokratais, bet ir valstiečiai liaudininkai¹⁰⁷. Neliko skolingi ir krikdemai. Kovo 25 d. „Laisvėje“ pasirodžiusiame straipsnyje buvo įrodinėjama, kad dėl Vilniaus praradimo kaltas ne E. Galvanauskas, bet 1919 – 1920 m. Vyriausybės vadovais buvę A. Voldemaras ir K. Grinius, nes būtent jie ir „sudarė Lenkams tą faktinę padėtį, kurią Antantė dabar nesudarė, tik ją patvirtino, užfiksavo“¹⁰⁸.

Beatodairiški partijų kaltinimai viena kitai dėl istorinės sostinės netekties mūsų nuomone, labiausiai joms pačioms ir pakenkė. Bet koks prie valstybės vairo stojusio politiko bandymas ieškoti *modus vivendi* su Lenkija, visuomenės ir opozicinių politinių partijų galėjo būti traktuojamas kaip Vilniaus išsižadėjimas ir nacionalinių interesų išdavystė, o tai, anot V. Žalio, buvo patys baisiausi kaltinimai, kuriuos tik buvo galima tuo metu mesti lietuviui¹⁰⁹. Tačiau net ir tokiomis aplinkybėmis atsirado politikų pasiryžusių tartis su pietiniu kaimynu.

1925 m. vasario 3 d. sudarytosios XII Vyriausybės vadovas sumanus finansininkas Vytautas Petrulis manė, kad tik ekonomiškai pajėgi Lietuva gali susigrąžinti Vilniaus kraštą, todėl tam tikras ekonominis bendradarbiavimas su pietiniu kaimynu yra būtinas. Svarstyti santykių su Lenkija užmezgimo alternatyvą ministrą pirmininką vertė ir sunki Klaipėdos krašto ekonominė padėtis, visų pirma, dėl sustojusio miško plukdymo Nemunu, merdinti krašto medienos apdirbimo pramonė¹¹⁰. Manytina, kad be krikščionių demokratų partijos vadovybės sutikimo V. Petrulis derybų su Lenkija pradėti negalėjo. Didžiosios Britanijos konsulas Kaune G. W. Beris (Berry) varomąja santykių su Lenkija normalizavimo jėga laikė įtakingą krikščionių demokratų partijos veikėją, pramonininką Joną Vailokaitį¹¹¹. V. Sidzikauskas prisiminimuose rašo, kad po oficialaus Lenkijos pasiūlymo rugpjūčio 14 d. Lietuvos Vyriausybei pradėti derybas dėl miško plukdymo atnaujinimo Nemunu ir jo intakais, prezidento A. Stulginskio viloje įvyko pasitarimas, kuriame vienbalsiai nutarta pasiūlymą priimti¹¹². Pažymėtina, kad nors valdantieji krikščionys demokratai ir pritarė deryboms su Lenkija, tačiau tai nereiškė, jog jie susitaikė su istorinės sostinės praradimu. Vilniaus susigrąžinimas ir toliau išliko centrine jų užsienio politikos nuostatų ašimi. Iš archyvinės medžiagos matyti, kad derybose turėjo būti svarstomi tik miško plukdymo Nemunu, pašto, telefono, telegrafo komunikacijų ir kiti smulkesni klausimai. Netgi Lenkijos konsulato Klaipėdoje nenorėta

¹⁰⁷ J. P-tis, Naujas pralaimėjimas // Lietuvos žinios, 1923 m. kovo 21 d., p.1; R. U., Dar Vilniaus klausimu // Ten pat, balandžio 5 d., p. 1; Prof. A. Voldemaras, Vilnius plėšiamas iš Lietuvos // Krašto balsas, 1923 m. kovo 7 d, p. 1; Lenkai palaiko Vilnių? // Ten pat, kovo 17 d., p. 1;

¹⁰⁸ Atropos, Lašiniai kalti, kad katė suėdė... // Laisvė, 1923 m. kovo 25 d., p. 1.

¹⁰⁹ Žalys V., Min. veik., p. 48.

¹¹⁰ Jakštas J., Min. veik., p.96.

¹¹¹ Cit. iš: Žalys V., Min. veik., p. 50.

¹¹² Be Prezidento ir premjero jame dalyvavo užsienio reikalų ministras V. Čarneckis, bei Lietuvos pasiuntiniai Berlyne, Londone, Paryžiuje ir Prahoje. Žr.: Sidzikauskas., Min. veik., p. 99.

įsteigti, o siūlyta, kad konsuliniam lenkų interesams atstovautų kurios nors trečiosios valstybės konsulas¹¹³. Toks planuojamas derybų scenarijus, mūsų nuomone, kaip tik ir atitiko V. Petruolio ir kitų krikščionių demokratų lyderių nuostatą užmegzti su Lenkija tiktai riboto pobūdžio ekonominius santykius, jokių būdu neatsisakant teisės į istorinę sostinę Vilnių.

1925 m. rugsėjo 1 d. Kopenhagoje prasidėjusių derybų eiga parodė, kad Varšuvos tikslai buvo didesni nei galvojo krikščionių demokratų lyderiai. Lenkijos delegacijos pirmininkas Leonas Vasilevskis (Wasilewski), tvirtindamas, kad Lenkija Klaipėdos uoste turi daugiau interesų, nei bet kuri kita valstybė, siūlė Lietuvai įsteigti konsulatą Varšuvoje ar bet kuriame kitame mieste¹¹⁴. Lenkų teigimu, konsulato Klaipėdoje įsteigimas – tai principinis klausimas, todėl lietuviams nenusileidus, derybas tektų nutraukti. Toks ultimatyvus Varšuvos reikalavimas užmegzti konsulinius santykius tarp abiejų valstybių, suteikė opozicinėms partijoms pretekstą pradėti antilenkišką kampaniją krašte bei apkaltinti krikščionis demokratų nacionalinių interesų išdavyste. Griežtai prieš derybas su Lenkija, kol Lietuvai nebus gražintas Vilnius, pasisakė valstiečiai liaudininkai. Dar prieš prasidedant deryboms rugpjūčio 25 d. vykusiame Seimo užsienio reikalų komisijos posėdyje¹¹⁵ jie pareiškė, jog Lietuvos išipareigojimai 1924 m. gegužės 8 d. Klaipėdos konvencijoje, esą duoti tik Antantės valstybėms ir Tautų Sąjungai, todėl ir derybos galinčios būti vedamos tik su jomis, o ne su Lenkija¹¹⁶. Paaiškėjus, kad Varšuva tarp abiejų valstybių griežtai reikalauja užmegzti konsulinius santykius, liaudininkai pradėjo audringą antilenkišką kampaniją. „Lietuvos žinios“ vykstant deryboms beveik kasdien spausdino iš visos Lietuvos plaukiančius protesto laiškus ir pareiškimus prieš susitarimą su lenkais¹¹⁷.

Manytume, kad priešišką valstiečių liaudininkų nusistatymą Kopenhagos derybų atžvilgiu, o tuo pačiu ir prieš Lenkiją lėmė ne tik noras sukompromituoti krikščionis demokratų bei įgyti daugiau populiarumo prieš artėjančius III Seimo rinkimus. 1925 m. valstiečiai liaudininkai svarbiausia atrama siekiant susigrąžinti Vilnių jau laikė Sovietų Sąjungą bei Vokietiją, todėl valstybės vairą energingai ragino sukti į suartėjimą su šiomis valstybėmis. Iliustratyviai partijos puoselėtą Vilniaus susigrąžinimo viziją atspindėjo M. Šleževičiaus 1925 m. rugsėjo 25 d. kalba II Seime. Valstiečių liaudininkų lyderis pažymėjo, kad derybos Kopenhagoje „šiandien, kada Lenkija iš visų pusių yra spaudžiama, kada ji ieško sau draugų, kada ji junta, kad jos ekonominė, finansinė

¹¹³ Ministrų kabineto reikalų vedėjo 1925 05 13 pranešimas užsienio reikalų ministrui // LCVA. F. 383. Ap. 7. B. 571. L. 2.

¹¹⁴ Pasikalbėjimas su mūsų delegacijos pirmininku p. Sidzikausku // Lietuva, 1925 rugsėjo 24 d., p. 1.

¹¹⁵ Posėdis prasidėjo, tuo metu kai Lietuvos delegacija jau buvo pakeliui į Kopenhagą. Manytina, kad tokiu būdu buvo siekiama išvengti išankstinio opozicijos pasipriešinimo Seime ir pastatyti ją prieš jau įvykusį faktą.

¹¹⁶ Seimo užsienio reikalų komisijos posėdis // Lietuvos žinios, 1925 rugpjūčio 27 d., p. 1.

¹¹⁷ Žr.: „Lietuvos žinių“ 1925 m. rugsėjo ir spalio mėnesių numerius.

ir politinė padėtis labai ir labai nepastovi pasidarė¹¹⁸ būtų didžiulė Lietuvos politinė klaida. Tokia pat nuomonę jis išreiškė ir gruodžio 4 – 5 dienomis vykusiame LVLS suvažiavime, atkreipdamas dėmesį, kad valdantieji krikščionys demokratai Vilniaus klausimą „pradėjo šalčiau svarstyti“¹¹⁹. Valstiečiai liaudininkai tikėjosi, kad neatlaikiusi Sovietų Sąjungos bei Vokietijos ekonominio ir politinio spaudimo Lenkija bus priversta atsisakyti ne tik šių valstybių reikalaujamų teritorijų, bet ir grąžinti istorinę sostinę silpno, bet ištikimo Berlyno ir Maskvos ašies sąjungininko vaidmenį vaidinančiai Lietuvai.

Aštriai prieš Kopenhagos derybas pasisakė ir Tautininkai. Anot A. Voldemaro, pradėjus kokias nors derybas su Lenkija iš karto sustiprėtų ir jos kultūrinė įtaka Lietuvoje, dėl ko padidėtų nutautėjimo grėsmė. A. Smetona pažymėjo, kad su Lenkija užmezgus konsulinius santykius Lietuva visam laikui bus priversta atsižadėti Vilniaus. Pasak jo, lietuvių nebevertintų ir Lenkijos priešininkai, nes jiems būtų „galutinai paaiškėję, kad Lietuvos atstovai neišmano, kas yra tautos garbė ir jos vardas“¹²⁰. Kaip matome, tautininkai taip pat kaip ir valstiečiai liaudininkai tikėjosi Vilnių susigrąžinti su Sovietų Sąjungos ir Vokietijos pagalba, o Kopenhagos derybos galėjo šias valstybes tikai paskatinti nusisukti nuo Lietuvos.

Kopenhagos derybos išryškino socialdemokratų partijos užsienio politikos nuostatų pokyčius. Rugsėjo 23 d. LSDP Centro komitete vykusio diskusija parodė, kad visi socialdemokratų lyderiai pritarė Lietuvos ir Lenkijos konflikto likvidavimui. Nesutarimų kilo svarstant, kokio pobūdžio santykiai turi būti užmegzti tarp abiejų valstybių. S. Kairys palaikė Vyriausybės poziciją teigdamas, kad Kopenhagos deryboms reikia pritari, „bet neišeinant iš ribų ir prievolių nustatytą Klaipėdos konvencija“¹²¹. S.Kairio nuomonei pritarė Kipras Bielinis bei Dzidas Budrys, motyvuodami tuo, kad Centro komitetas negali keisti partijos nuostatų Lenkijos atžvilgiu. Tai gali padaryti tik visuotinis LSDP suvažiavimas. Tuo tarpu kita Centro komiteto narių grupė: Vincas Galinis, Vaclovas Bielskis, Liuda Purėnienė, J. Markelis, J. Paplauskas, pasisakė už glaudžių ekonominių ir politinių santykių tarp Lenkijos ir Lietuvos užmezgimą. Tiesa, tokiam požiūriui nemažai įtakos turėjo ir marksistinė ideologija kuria rėmėsi socialdemokratai. Buvo pažymima, kad „dabartinė nenormali Lietuvos – Lenkijos padėtis duoda progos Lietuvos buržuazijai laikyti kraštą karo padėty su visais jo žiaurumais ir yra nebloga dirva ruošti ginkluotoms avantiūroms“, jog konflikto „pasekmės visu sunkumu gula ant proletariato sprando“¹²². Po ilgų diskusijų buvo priimta J. Paplausko parengta rezoliucija, kurioje Vyriausybei buvo siūloma užmegzti ne tik ekonominius,

¹¹⁸ II Seimo stenogramos, II sesijos 196 posėdis, 1925 m. rugsėjo 29 d., p. 6.

¹¹⁹ LVLS visuotinio kuopų atstovų suvažiavimo, įvykusio 1925 gruodžio 4 ir 5 d. protokolai // LMAB, RS, F. 199. B. 35. L. 4.

¹²⁰ A. Sm[etona], Nenuvokia // Lietuvis, 1925 rugsėjo 11 d., p. 2.

¹²¹ Lietuvos socialdemokratų partijos Centro komiteto 1925 09 23 d. posėdžio protokolai // F. 937, Ap. 1. B. 123. L. 31.

¹²² Ten pat, L. 32 – 32 atv.

bet ir už politinius santykius su Lenkija. Nuosaikesnė Jeronimo Plečkaičio rezoliucija, kurioje pasisakyta tik už ekonominį bendradarbiavimą bei konstatuota, kad „Želigovskio žygis yra ir lieka smurto aktas“¹²³ buvo atmesta. Kaip matome, Kopenhagos derybos radikaliausiai iš visų partijų paveikė socialdemokratų požiūrį į Lenkiją. Pažymėtina, kad nei iš išlikusios archyvinės medžiagos, nei iš Seimo stenogramų ar spaudos nematyti, jog priešiškas socialdemokratų požiūris į Lenkiją būtų ėmęs keistis anksčiau. Kad siūlymas užmegzti su Lenkija politinius ir ekonominius santykius radikaliai keičia partijos nuostatas pietinio kaimyno atžvilgiu minėtame posėdyje kalbėjo ir K. Bielinis su D. Budriu.

Nors kai kurie socialdemokratų lyderiai siūlė neviešinti pasikeitusio partijos požiūrio į Lenkiją baimindamiesi visuomenės reakcijos¹²⁴, S. Kairys jį išdėstė Seimo 1925 m. rugsėjo 29 d. posėdyje, po XII ministrų kabineto deklaracijos. Jis pažymėjo, kad visa ligšiolinė Lietuvos politika Lenkijos atžvilgiu „subankrutavo“, nes nei „einant užsispyrimo keliu“ nei „ginkluoto revanšo idėja“ nepadės Kaunui susigrąžinti Vilniaus. Anot jo, Kopenhagos derybos yra pirmas žingsnis „paruošti santykiavimą tarp Lietuvos ir Lenkijos“, o „santykių sutvarkymas yra būtina butenybė“. S. Kairio teigimu „mums (socialdemokratams – A. G.) nesvarbu ar Lietuvos Vyriausybė derės su lenkais betarpiškai ar tarpininkais: mums svarbu, kad ekonominis gyvenimas užsimegztų ir galėtų vystytis duodamas galimybės sustiprinti ryšius tarp Vilniaus krašto ir mūsų. Mes esame įsitikinę, kad tik bendri tų dviejų kraštų ekonominiai reikalai ateity suves Vilniaus kraštą su Lietuva į vieną politinį vienetą“¹²⁵. Taigi, socialdemokratai neatsisakė savo ankstesnės politinės nuostatos prijungti Vilniaus kraštą prie Lietuvos taikiu būdu. Jų nuomone, tai buvo galima įgyvendinti tik užmezgus su krašto gyventojais glaudžius ekonominius ir kultūrinius santykius, o tam pirmiausia reikėjo susitaikyti su Lenkija.

Tačiau tokios pozicijos Lenkijos atžvilgiu laikėsi tikrai socialdemokratai. Valstiečių liaudininkų, bei tautininkų partijos, kariuomenė, šaulių sąjunga, taip pat didesnioji visuomenės dalis, priešinosi bet kokių santykių su Lenkija užmezgimui, kol Lietuvai nebus sugrąžintas Vilnius. Netgi toks švelnus krikščionių demokratų bandymas mažinti prieštaravimus su pietiniu kaimynu susidūrė su milžinišku pasipriešinimu, kurio kaip ir prieš trejus metus valdančioji partija neatlaikė. Nors rugsėjo 15 d. Kopenhagoje vykusiame paskutiniame posėdyje abiejų šalių delegacijos susitarė susitikti po trijų savaičių Šveicarijos mieste Lugane, tačiau ten spalio 10 – 25 d. vykusios derybos jokių apčiuopiamų rezultatų nedavė. Dar rugsėjo 19 d. dėl Kopenhagos derybų buvo priversta

¹²³ Ten pat, L. 33.

¹²⁴ Tokios pozicijos minėtame Centro komiteto posėdyje laikėsi L. Purėnienė, J. Plečkaitis ir V. Galinis. Jie siūlė apie ekonominių ir politinių santykių su Lenkija užmezgimą kol kas nekalbėti nei iš Seimo tribūnos, nei spaudoje, o tiesiog pasitenkinti Kopenhagos derybų kritika.

¹²⁵ II Seimo stenogramos, II sesijos 196 posėdis, 1925 m. rugsėjo 29 d., p. 14.

atsistatydinti V. Petrulio vadovaujama Vyriausybė. Naujasis ministras pirmininkas L. Bistras valstybės vairą pasuko į suartėjimą su Sovietų Sąjunga ir Vokietija. Jo užsienio politikos kursą tęsė ir po rinkimų į III Seimą XIII Vyriausybės vadovu tapęs M. Sleževičius. Nei krikščionys demokratai, nei valstiečiai liaudininkai iki pat valstybės perversmo jokių oficialių derybų su Lenkija daugiau nevedė¹²⁶. Visos istorinės sostinės susigrąžinimo viltys sietos su Maskvos ir Berlyno ašimi, o santykiuose su Lenkija pasitenkinta „nuolatinio karo stovio“ būseną. Priešišku nuostatų Lenkijos atžvilgiu neatsisakė ir tautininkai. Vienintelė socialdemokratų partija nuosekliai laikėsi Kopenhagos derybų laikotarpiu nusistovėjusio požiūrio, jog Vilnių galima susigrąžinti taikiu būdu, pirmiausia suregulius santykius su Lenkija, o po to užmezgus glaudžius ekonominius ryšius su Vilniaus kraštu.

Apibendrinant partijų požiūrio į Lenkija raidą 1920 – 1926 m. pirmiausia pažymėtume, kad nepaisant Vilniaus užgrobimo, šalies politiniai lyderiai Varšuvos atžvilgiu nebuvo taip priešiška nusiteikę kaip didesnioji visuomenės dalis. Abiems šalims tinkamą *modus vivendi* tarpininkaujant Tautų Sąjungai ir didžiosioms Vakarų valstybėms 1921 m. bandė surasti krikščionys demokratai ir valstiečiai liaudininkai. Tačiau pasipriešinus tautininkams bei socialdemokratams ir priešiška Lenkijos atžvilgiu nusiteikusiai kariuomenei bei šaulių sąjungai Hymanso projektai buvo atmesti, o Lietuva prarado galimybę taikiai atgauti istorinę sostinę. Derybų dėl Hymanso projektų laikotarpiu partijos Vilniaus problemą pradėjo naudoti tarpusavio kovoje, kas dar labiau sumažino konflikto išsprendimo galimybes. Netgi švelnus krikščionių demokratų bandymas mažinti įtampą tarp dviejų valstybių užmezgant riboto pobūdžio ekonominius santykius, kaip parodė Kopenhagos derybos, buvo priešiška sutiktas valstiečių liaudininkų ir tautininkų. Kita vertus, krikščionių demokratų nuostata, kad su Lenkija galima, o socialdemokratų, kad netgi būtina užmegzti ekonominius santykius ir jie traktuoti kaip pirmas žingsnis susigrąžinant Vilnių, mūsų nuomone, rodė, jog Lietuvos užsienio politika nebuvo tokia iracionali ir mitologizuota kaip teigiama šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje. Tačiau racionaliai mąstančių politikų pastangos, tiek dėl milžiniško žalos kurią padarė Lenkija okupuodama Vilnių, masto, tiek ir dėl pilietinės savimonės stokos šalyje nedavė pageidaujamų rezultatų, todėl dar paskutiniaisiais parlamentinio režimo metais krikščionys demokratai, o vėliau ir juos prie valdžios vairo pakeitę valstiečiai liaudininkai pasirinko permanentinio konflikto su Lenkija stovį būseną, kol Lietuvai besąlygiškai nebus gražintas Vilnius.

¹²⁶ Tiesa, 1928 m. rudenį bendraudamas su SSRS diplomate Levkovič „Naujųjų žinių“ redaktorius Justas Paleckis tvirtino, jog 1926 m. vasarą buvo užsimezgdusios neoficialios slaptos derybos tarp Lenkijos ir Lietuvos vyriausybių. Anot jo, Varšuva siūlė tokią išeitį: Lenkija Lietuvai atiduoda rajonus, kuriuose dauguma gyventojų lietuviai, o už tai Kaunas visiems laikams atsisako pretenzijų į Vilnių. J. Paleckio teigimu, susitarimas būtų įvykęs jeigu M. Šleževičių būtų palaikę krikščionys demokratai. Vis dėlto ši versija abejotina, nes jos nepatvirtina jokie kiti šaltiniai išskyrus A. Kasparavičiaus Rusijos archyvuose rastą Levkovič liudijimą. Žr.: Kasparavičius A., Didysis X Lietuvos užsienio politikoje..., p. 150.

2. Lietuvos politinių partijų posūkis į Maskvos ir Berlyno ašį.

2.1 Politinių partijų požiūrio į Sovietų Rusiją (SSRS) raida 1920 – 1924 m. Santykių su Sovietų Rusija normalizavimas buvo vienas svarbiausių besikuriančios Lietuvos valstybės rūpesčių. 1918 m. pabaigoje prasidėjęs Raudonosios armijos žygis į Vakarų ir tų metų gruodžio 16 d. bolševikų paskelbta deklaracija apie Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės sudarymą aiškiai rodė, kad buvęs siuzerenas nesirengia pripažinti Lietuvos nepriklausomybės. Su jos, kaip ir kitų Baltijos valstybių užėmimu buvo siejami platesni revoliucijos eksporto planai, Lenkijos, Vokietijos ir kitų Europos valstybių sovietizacija. Dėl tokios atviros Sovietų agresijos Lietuvos politinės partijos¹²⁷ į didįjį Rytų kaimyną žvelgė itin priešišškai ir su nepasitikėjimu. Tačiau bolševikinio režimo konsolidacija, kuri vis labiau ėmė ryškėti po admiralo Aleksandro Kolčiako ir kitų baltagvardiečių vadų nesėkmių, vertė šalies politinius lyderius galvoti apie santykių su Sovietais normalizavimą. Kaip pažymėjo Č. Laurinavičius, Sovietinei Vyriausybei 1919 rugsėjo 11 d. pateikus pasiūlymą pradėti taikos derybas joms pritarė valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai, o priešinosi krikščionys demokratai ir tautininkai¹²⁸. Tačiau jau 1920 m. pradžioje santykių užmezgimui bolševikais ėmė pritarti ir Krikščionys demokratai.

Manytina, kad didžiausią įtaką LKDP nuostatų pokyčiams Sovietų atžvilgiu turėjo pasikeitusi tarptautinė politinė konjunktūra. 1920 m. vasario 2 d., buvo pasirašyta Estijos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis, o vasario 12 ir 20 d. sudarytos Sovietų sutartys su Didžiąja Britanija. Iš Londono sugrįžęs Ministras pirmininkas E. Galvanauskas pabrėžė, kad įtakingas britų politinis veikėjas, vienas konservatorių partijos lyderių Robertas Sesilis (Cecil) taip pat ragino lietuvius kuo greičiau sudaryti taiką su Sovietų Rusija¹²⁹. Pažymėtina, kad krikščionims demokratams keisti požiūrį į Sovietus buvo sunku ir dėl jų propaguojamų vertybinių–pasaulėžiūrinių nuostatų, visų pirma, tradicinių krikščioniškų vertybių, kurias bolševikai iš principo atmetė. Tačiau nepaisant to, jau nuo 1920 m. kovo mėn. LKDP ėmė raginti Vyriausybę kuo greičiau sudaryti sutartį su Sovietų Rusija. Dėl derybų su bolševikais pradžios vilkinimo viešai kritikuotas tuometinis užsienio reikalų ministras A. Voldemaras. „Laisvėje“ buvo pažymima, kad nors A. Voldemaras „sakosi laiką santarvės politikos linijos“, tačiau jam „reikėtų jau galų gale žinoti, kad dažnai santarvės reikalai su

¹²⁷ Išskyrus Socialdemokratų partiją, kurios nuostatos Sovietų Rusijos (o vėliau ir SSRS) atžvilgiu dėl internacionalistinės ideologijos poveikio buvo neaiškios, gana priešaringos ir itin dažnai kintančios. Jos bus nagrinėjamos atskirame poskyryje.

¹²⁸ Laurinavičius Č., Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis..., p. 26 – 42.

¹²⁹ Ministrų kabineto 1920 02 15 posėdžio protokolas // LCVA, F. 923. Ap. 1. B. 86. L. 54.

mūsų reikalais labai skiriasi, o antra, kad ir santarvė yra užėmusi klausimo su bolševikais kitą liniją¹³⁰.

Kuo greičiau pasirašyti Taikos sutartį su Sovietais krikščionys demokratai reikalavo ir po to, kai gegužės 7 d. Maskvoje tarp abiejų valstybių delegacijų prasidėjo tiesioginės derybos. Birželio mėnesį Steigiamojo Seimo užsienio reikalų komisijai svarstant derybų su bolševikais klausimą krikdemai reikalavo sutartį sudaryti „kiek galima greičiau“. Netgi valstiečiai liaudininkai neužėmė tokios radikalios pozicijos ragindami labiau pasitikėti Lietuvos delegacija, kuri padarys tai „kas galima bus padaryti“¹³¹. Tačiau LKDP reikalavimas kuo greičiau pasirašyti sutartį jokių būdu nereikšė palankaus jos nusistatymo Sovietų atžvilgiu. Priešingai, po to kai Raudonoji armija liepos mėnesį užėmė Vilnių ir ten įkūrė revoliucinį komitetą, krikščionys demokratai viešai ėmė kaltinti bolševikus, kad šie nesilaiko liepos 12 d., pasirašytos Taikos sutarties įsipareigojimų ir atvirai rengiasi okupuoti Lietuvą. Liepos 23 d. Steigiamojo Seimo posėdyje M. Krupavičius konstatavo, kad „bolševikinė idėja skleidžiama atkakliai ir plačiai“, ragino prisiminti „tuos laikus, kada bolševikų gaujos buvo užplūdusios didžiulę mūsų tėvynės dalį, <...> kuomet pačiuose pamatuose drebėjo mūsų jaunutė valstybė ir gyveno mirties pavojaus valandas“¹³². Krikščionių demokratų lyderis ragino visuomenę būti susitelkusia ir pasiruošusia ginti valstybę nuo bolševikinės agresijos. Taigi, krikščionys demokratai aiškiai matė, kokį pavojų Lietuvos nepriklausomybei kėlė bolševikinė Rusija, suprato, kad Lietuvos jie nesovietizavo tik dėl nepalankiai susiklėsusių tarptautinių aplinkybių. Tai vėliau atvirai pripažino vienas jų lyderių Kazys Ambrozaitis pažymėjęs jog sovietai „kuomet nuėjo iki Varšuvos, jau buvo sutarę eidami atgal pro Lietuvą, įkurti Lietuvos tarybų respubliką, ir jai lenkai būtų juos tuomet nesutriuškinę, tai iš Lietuvos nepriklausomybės jų pačių proklamuo to akto būtų pasilikęs tik tai istorinis dokumentas“¹³³.

Nepasikeitė krikščionių demokratų požiūris į Sovietų Rusiją ir po Raudonosios armijos pasitraukimo iš Lietuvos teritorijos. L. Želigovskiui užgrobęs Vilnių ir veržiantis į Lietuvos gilumą, jos politikai, anot Z. Butkaus gulte užgulė sovietų pasiuntinį A. Akselrodą karinės pagalbos prašymais¹³⁴. Tačiau nei tai, nei Maskvos 1920 spalio 30 d., lapkričio 26 d., gruodžio 11 d., ir 1921 sausio 30 d., notos, kuriose reikalauta pašalinti iš Vilniaus L. Želigovskio kariuomenę, neleisti tenai įvesti tarptautinių karinių dalinių rengiamam plebiscitui prižiūrėti¹³⁵, netrukdė LKDP lyderiams blaiviai vertinti Sovietų ekspansinės politikos ir ypač jų propagandinės ardomosios veiklos šalyje.

¹³⁰ K. Mikalauskas [M. Krupavičius], Iš mūsų užsienio politikos // Laisvė, 1920 kovo 27 d., p. 1.

¹³¹ Užsienio reikalų komisijos 1920 06 13 posėdžio protokolai // LCVA, F. 383. Ap. 7. B. 77. L. 156.

¹³² SSD, I sesijos 30 posėdis, 1920 m. liepos 23 d., p. 251 – 252.

¹³³ III Seimo stenogramos, II sesijos 40 posėdis, 1926 lapkričio 5 d., p. 7.

¹³⁴ Butkus Z., Pirmasis Sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Akselrodas..., p. 128

¹³⁵ Sovietinėje istoriografijoje šios notos buvo interpretuojamos kaip didžiulė parama Lietuvai, padėjusi apsiginti nuo Lenkijos agresijos bei atlaikyti Vakarų valstybių spaudimą. Žr.: Navickas K., Min. veik., p. 18 – 23; Žiugžda R., Min. veik., p. 38 – 39.

Steigiamojo Seimo narys V. Bičiūnas dar ratifikuojant Taikos sutartį suabejojo ar ją darydami „mes neatidarysime durų (o gal net plačių vartų!) bolševikinei agitacijai Lietuvoje“¹³⁶. Jis išvalgiai pastebėjo, kad nors „Tarybų Rusijos viešpačiams“ nepavyko įgyvendinti savo svajonių apie „pasaulio revoliuciją“, tačiau jie jos neatsisakė ir „pasinaudodami besimezgančiomis diplomatijos kombinacijomis“ siunčia savo atstovus į visas šalis „pavesdami jiems dvigubą darbą: diplomatinės atstovybės ir komunistinės propagandos“¹³⁷. Krikščionių demokratų spaudos organe prieš Sovietų Rusiją nukreiptų publikacijų skaičius 1921 m. pirmame pusmetyje buvo toks didelis¹³⁸, jog netgi Lietuvos atstovybės sekretorius Maskvoje Juozas Avižonis dėl didžiulio bolševikų spaudimo gegužės 9 d. buvo priverstas kreiptis į užsienio reikalų ministrą J. Purickį prašydamas „užginti „Laisvei“ nebūtus daiktus rašinėti apie sovietų dorą, tvarką, ekonominę padėtį“¹³⁹.

1920 m. susiformavusi krikščionių demokratų nuostata palaikyti su Sovietų Rusija normalius tarpvalstybinius santykius, bet pernelyg su ja nesuartėti, nesikeitė ir vėlesniais metais. Anot Juozo Vailokaičio, su bolševikais palaikyti santykius reikėjo, nes „dabartinė (Sovietų – A. G.) valdžia, atsiremddama durtuvų ir diktatūros skaudesnės gal už carato diktatūrą, vadinamos proletariato diktatūra, iš tikrųjų jo neatstovaudama, laikosi ir gal kad ilgam laikysis“. Jis taip pat pažymėjo, kad Lietuvai reikia sekti Vakarų valstybių pavyzdžiu, kurios suprato, jog „bolševizmą reikia nukariauti ne ginklu, bet ramiu keliu, ekonominėm sąlygom, kultūriniais keliais“¹⁴⁰. M. Krupavičius taip pat akcentavo, kad Sovietų „plačiai palaikoma mūsų krašte antivalstybinė komunistų agitacija prirodo tik tariamąjį draugingumą“, bet su jais palaikyti santykius ir „tinkamai kaimyninėms valstybėms sugyventi“ reikia¹⁴¹.

Krikščionių demokratų nenorą patekti į Sovietų orbitą lėmė ir partijos siekis orientuotis į Vakarų valstybes, visų pirma, į Didžiąją Britaniją¹⁴². Su jų parama sietos viltys išsaugoti valstybės nepriklausomybę, bei sustiprėti ekonomiškai. Vakarietišką krikdemų orientaciją aiškiai matė ir

¹³⁶ V. Bičiūnas, Bolševikinės akcijos šaltiniai (vedamasis) // Laisvė, 1921 sausio 18 d., p. 1.

¹³⁷ Ten pat.

¹³⁸ Žr.: V. Bičiūnas, Nauja Čičerino nota (vedamasis) // Ten pat, 1921 m. vasario 9 d., p. 1; D. D., Žodžiai ir darbai (vedamasis) // Ten pat, 1921m. vasario 26 d., p. 1; Lietuvis, Ar galima pasitikėti bolševikų žodžiais // Ten pat, 1921 m. kovo 2 d., p. 1; Cik., Kaip bolševikai varo propagandą // Ten pat, 1921 m. balandžio 5 d., p. 2; Vytis, Bolševikinis „lojalumas“ ir diplomatiniai mandagumai // Ten pat, 1921 m. balandžio 16 d., p. 1 ir kt.

¹³⁹ LPR sekretoriaus J. Avižonio 1921 05 09 pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Purickiui // LCVA, F. 383. Ap. 7. B. 110, L. 86.

¹⁴⁰ SSD, I sesijos 60 posėdis, 1921 m. vasario 4 d., p. 596.

¹⁴¹ Ten pat, I sesijos 170 posėdis, 1922 m. vasario 10 d., p. 46.

¹⁴² Iliustratyviai krikščionių demokratų orientaciją į Didžiąją Britaniją atspindi M. Krupavičiaus kalba po K. Griniaus vadovaujamos Vyriausybės deklaracijos pristatymo Steigiamajame Seime. LKDP lyderis pažymėjo, kad Lietuvai „reikia išplaukti į platų politikos ir ekonomijos santykiavimų okeaną“, todėl „pirmoj eilėj mums turi rūpėti ta valstybė, kuri sunkiausioj valandoj mums ištiesė ranką, kuri mūsų teisinio tarptautinio nesimo metu mus išžiūrėjo ir pamačiusi mūsų gerojiškus darbus paskelbė pasauliui – Lietuvos valstybė yra. Ta valstybė – tai Didžioji Britų valstybė. Už jos širdies balsą mes taip pat turim atsakyti širdimi.<...>Juo daugiau mes turim kreipti į Britų valstybę domės ir dėlto, kad ji įteisėjus mūsų faktinę esimą“. Žr.: SSD, I sesijos 8 posėdis, 1920 m. birželio 8 d., p. 157.

Sovietų diplomatai. Jų nuomone, LKDP ir ateityje turėjo valstybės vairą kreipti į suartėjimą su Vakarų demokratijomis bei priešintis suartėjimui su SSRS¹⁴³. Po 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių Konferencijos priimto sprendimo oficialiai pripažinti Vilnių Lenkijai, krašte vis labiau išivyravo nusivylimo Vakarais nuotaikos. Svarstant galimas politinės orientacijos alternatyvas vis dažniau žvilgsniai kryo į Sovietų Sąjungą ir Vokietiją. Ypač aktyviai suartėti su Maskva bei Berlynu ragino tautininkai. Spaudoje kilusiose diskusijose dėl tokios orientacijos naudos Lietuvai, krikščionių demokratų leidiniai laikėsi itin nepalankios sovietams pozicijos. Buvo įrodinėjama, kad „rusų tautos politika mums (Lietuvai – A. G.) pakankamai yra įrodžius per šimtmečius, kad jiems Lietuvos reikalai nesvarbu“¹⁴⁴, jog Sovietų Sąjunga su Vokietija tėra „tariamieji talkininkai“, o „tikrųjų“ reikia ieškoti Vakaruose. Taip pat pažymima, kad 1920 m. Taikos sutartį su Lietuva sudarę bolševikai niekada neprarado vilties susprogdinti ją „iš vidaus ir paskui jau, kaip pat bolševikinę šalį, sujungti su Sovietų Respublika“¹⁴⁵. Galimą suartėjimą su Sovietais aštriai kritikavo didžiulį autoritetą krikščionių demokratų partijoje turėjęs buvęs „Laisvės“ redaktorius Petras Bučys. Jis pažymėjo, kad „mes neturime dilginti savo gerų kaimynų kantrybę kalbomis apie sutartį su Rusais. Tai būtų nedovanotina klaida“¹⁴⁶. Manytume, kad LKDP spaudos organo pozicija atspindėjo neigiamą partijos lyderių požiūrį į galimą suartėjimą su SSRS. Kaip parodė Kopenhagos derybos, krikščionys demokratai dar nebuvo praradę vilčių jei nereguliuoti, tai bent sušvelninti konfliktą su Lenkija, ko ypač nenorėjo sovietai. Tiktai po nesėkmingos jų pabaigos krikščionių demokratų lyderis L. Bistras ryžosi atsisakyti nuosekliai propaguotos partijos nuostatos palaikyti dalykiškus, bet ne glaudžius santykius su Sovietais ir pasuko valstybės vairą Maskvos link.

Valstiečiai liaudininkai priešingai nei krikščionys demokratai iš karto pritarė 1919 m. rugsėjo 11 d. Sovietinės Vyriausybės pasiūlymui pradėti taikos derybas. Dėl tokios jų taktikos dešinėsios partijos ėmė kaltinti liaudininkų lyderius prorusiška orientacija. Tačiau kaip matyti iš archyvinės medžiagos IV-ojo ministrų kabineto vadovo M. Sleževičiaus dėl derybų su Sovietais priimtam sprendimui didžiausią įtaką turėjo Didžiosios Britanijos pozicija. Vyriausybė 1919 rugpjūčio 17 d., priėmė nutarimą, jog Lietuvos „užsienio politika turi krypti tų Anglijos srovių pusėn, kurios siekia taikos su bolševikais. Bet toji orientacija turi būti labai atsargiai vedama, kad nepakenktų, jeigu laimės militaristai“¹⁴⁷. Nutarimas buvo priimtas po iš Lietuvos atstovo Londone V. Čepinskio gautos informacijos apie mažėjantį britų priešišumą bolševikams. Č. Laurinavičiaus teigimu, V. Čepinskio pranešimas daugiau atspindėjo Britanijos visuomenėje reiškiamą nuomonę,

¹⁴³ Butkus Z., SSRS intrigos Baltijos šalyse..., p. 144.

¹⁴⁴ Rinas, Mūsų draugai (vedamasis) // Rytas, 1924 m. kovo 26 d., p. 1.

¹⁴⁵ Y, Tariamieji talkininkai // Rytas, 1924 m. kovo 14 d., p. 2.

¹⁴⁶ P. Bučys, Pasitikėjimas savimi ir sutartis su kitais (vedamasis) // Rytas, 1924 m. kovo 27 d., p. 1 – 2.

¹⁴⁷ Ministrų kabineto 1919 08 17 nutarimas // LCVA. F. 923, Ap. 1, B. 57. L. 79.

bet ne Vyriausybės politiką, ką aiškiai parodė ir britų vicekonsulo Baltijos šalyse Roberto Vardo (Ward) grasinimas M. Šleževičiui, kad jeigu taikos su bolševikais nebus atsisakyta Didžiosios Britanijos Vyriausybė neberems Lietuvos. Po šio pareiškimo ministrų kabinetas rugsėjo 27 d. paties premjero iniciatyva nutarė derybų su Sovietais atsisakyti¹⁴⁸. Taigi, valstiečių liaudininkų lyderio laikysenos svyravimus bolševikų atžvilgiu tiesiogiai įtakojo Didžiosios Britanijos pozicija.

Kaip ir krikščionys demokratai valstiečiai liaudininkai 1920 m. pradžioje ėmė aštriai kritikuoti derybas su bolševikais pradėti delsiančius tautininkų lyderius. Buvo pateikiamas Estijos pavyzdys, pažymint, kad sudarę Taikos sutartį jie „iš bolševikų išmelžė tiek, kiek tik panorėjo; žymiai sustiprino savo padėtį gavę dalį aukso, visą eilę koncesijų ir nustatė sienas tokias, kokių buvo norėję“¹⁴⁹. 1920 m. vasario 15 – 16 d. vykusiame LVS ir LSLD suvažiavime taip pat buvo reikalaujama kuo greičiau pradėti derybas su „rusais – bolševikais“¹⁵⁰. Tačiau iš suvažiavimo protokolo, kuris vėliau paskelbtas „Lietuvos ūkininke“ buvo išbrauktas reikalavimas „Kad su rusais ir vokiečiais būtų nustatyti kaimyniški santykiai“¹⁵¹. Mūsų nuomone, tai tik patvirtina partijos nuostatą orientuotis į Vakarų valstybes ir parodo, kad liaudininkų lyderiai nesilaikė prorusiškos orientacijos.

Griežtai valstiečiai liaudininkai kritikavo Sovietų vengimą vykdyti liepos 12 d. Taikos sutarties įsipareigojimą grąžinti Vilnių Lietuvai. Liepos 21 d. K. Griniaus vadovaujama vyriausybė pasiuntė griežtą notą Sovietams, kurioje buvo reikalaujama nutraukti komunistinę agitaciją bei neteisėtas rekvizijas ir pradėti išvesti kariuomenę iš Lietuvos sostinės. Anot Z. Butkaus, taip elgdamasis ministrų kabinetas ėjo lyg dalgio ašmenimis¹⁵². Vienas iš notos teksto rengėjų buvo pats premjeras. Nei kiek nenuolaidesnės pozicijos Sovietų atžvilgiu laikėsi ir kitas liaudininkų lyderis M. Šleževičius. 1920 m. rugpjūčio 6 d. Steigiamojo Seimo posėdyje, kuriame buvo svarstomas Lietuvos ir Sovietų Rusijos Taikos sutarties ratifikacijos klausimas, jis pažymėjo, kad Lietuva prieš bolševikus kariavo tik tam, kad pašalintų iš savo teritorijos „visus tuos Kapsukus – Mickevičius, kurie prisidengę darbininkų reikalais stengiasi įsiveržt į Lietuvą, kad vėl ją pavergtų“. Jis taip pat pabrėžė, kad „šiandien jau nėra strateginio reikalo rusam toliau likt Vilniuj, ir jie turi atsitraukt iš Vilniaus ir kitų šiąja taika mum pripažintų vietų, o mūsų valdžia turės griebtis visų priemonių, kad rusų armija pasišalintų“¹⁵³. Griežčiausiai Sovietus kritikavo valstiečių liaudininkų spaudos organas „Lietuvos ūkininkas“. Buvo pabrėžiama, kad „tikrasis rusų veidas pasirodė tada, kai į Vilnių atvyko

¹⁴⁸ Laurinavičius Č., Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis..., p. 44.

¹⁴⁹ Lietuvos užsienių politika Baltijos valstybėse // Darbas, 1920 m. vasario 15 d., p. 1.

¹⁵⁰ Lietuvos Valstiečių sąjungos kuopų atstovų suvažiavimo įvykusio Kaune, 1920 vasario 15, 16 d., protokolas // LMAB. RS. F. 199. B. 17, L. 4.

¹⁵¹ Ten pat.

¹⁵² Butkus Z., Dr. Kazys Grinius..., p. 236.

¹⁵³ SSD, I sesijos 36 posėdis, 1920 m. rugpjūčio 6 d., p. 302.

su savo štabu rusų šnipų vadas Aleksa-Angarietis, tas visiems žinomas lietuvių išgama“. Savaitraštis konstatavo, jog „darosi aišku, kad šiandien Lietuvos respublikai gresia pavojus iš tų pačių, su kuriais esame padarę taiką“, kad bolševikai yra „didžiausi veidmainiai, nes rašydamiesi po taikos sutartimi tuojau kelia ginklą prieš mūsų respubliką“¹⁵⁴. Pažymėtina, kad po atviro bolševikų rengimosi sovituoti Lietuvą, kuris išryškėjo iš jų veiklos Vilniuje, valstiečiai liaudininkai kaip ir krikščionys demokratai itin atsargiai ir su nepasitikėjimu žvelgė su į bendradarbiavimą su Maskva. Tačiau nei „Lietuvos ūkininkas“, nei 1922 m. pasirodžiusios „Lietuvos žinios“ taip aršiai nepuolė Sovietų kaip krikščionių demokratų leidiniai.

Siekį orientotis į Vakarų demokratines valstybes, o su Sovietais palaikyti dalykiškus santykius nuosekliausiai propagavo valstiečių liaudininkų lyderis M. Sleževičius. Tokios laikysenos jis neatsisakė ir po Hymanso projektų atmetimo, kada partijoje ėmė ryškėti nusivylimas Vakarų valstybėmis. 1921 m. spalio 8 – 12 d. vykusiame LSLD ir LVS suvažiavime jis įrodinėjo, kad orientotis į Sovietų Rusiją kaip ir į Vokietiją Lietuvai būtų be galo pavojinga ir neišmintinga, nes „draugas iš jų nėra nei vienas ir jei tik proga būtų, kiekvienas iš jų mus pagriebtų“¹⁵⁵. Liaudininkų lyderis nurodė, kad Lietuvos politika turi „būti laviravimas tarp tų galimybių, *kad iš jų riešimos sveikėjms išsisukt*“*. Puikiai matydamas pavojingą Lietuvos tarptautinę padėtį M. Sleževičius vengė aštrinti santykius su didžiosiomis kaimyninėmis valstybėmis, ragino Vyriausybę stengtis išlaikyti „šaltą protą ir rimtį“. Manytina, nenorėdama provokuoti ir pykdyti Maskvos valstiečių liaudininkų spauda nesilaikė tokios priešiškos pozicijos bolševikų atžvilgiu, kaip krikščionių demokratų leidiniai.

Nepalankiai valstiečiai liaudininkai sutiko ir po 1923 kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos nutarimo Vilnių pripažinti Lenkijai šalies spaudoje vis dažniau pasirodančius raginimus keisti užsienio politikos kursą ir orientotis į tas valstybes, kurios galėtų Lietuvai padėti susigrąžinti Vilnių. Aštriai buvo sukritikuota vis didesnį populiarumą įgyjanti Lietuvos kaip tilto tarp Berlyno ir Maskvos koncepcija, nes „Santarvė būtent negali pakęsti ir nepakę, kad Lietuva vieton skirti jungtų Vokietiją su Rusija“. Anot, „Lietuvos žinių“ – tai „jau joks neutralumas, tai atviras ėjimas prieš Santarvę ir Versalės sutartį“¹⁵⁶. Buvo pabrėžiama, kad laikantis vakarietiškos orientacijos su Lietuva „daugiau skaitysis“ tie patys vokiečiai ir rusai, o kaip pavyzdys pateikiama Suomija, kuri „visą laiką konsekvingai veda Santarvei palankią užsienio politiką“, todėl „ir bolševikai su Suomija skaitosi ir mato, kad negali su ja savo nuožiūra žaisti“¹⁵⁷. Atvirai buvo

¹⁵⁴ Nauji grobikai // Lietuvos ūkininkas, 1920 m. rugpjūčio 8 d., p. 1.

¹⁵⁵ LVS ir SLD suvažiavimo 1921 m. spalio 8 – 12 d., IV posėdžio protokolas // LMAB. RS. F. 199. B. 24. L. 79.

* Kursyvuotas tekstas iš protokolo vėliau išbrauktas.

¹⁵⁶ Irvis Gedainis, Kodėl Lietuvai nesiseka II // Lietuvos žinios, 1923 m. balandžio 29 d., p. 1.

¹⁵⁷ Ten pat.

kritikuojami ir į suartėjimą su Maskva ir Berlynu valstybės vairą sukti raginę tautininkų lyderiai bei buvęs užsienio reikalų ministras J. Purickis¹⁵⁸.

Istoriografijoje dažniausiai nurodoma, kad Lietuvą suartėti su Maskva ir Berlynu privertė po 1925 m. Lokarno konferencijos išryškėjęs Vakarų valstybių nusišalinimas nuo Rytų Europos problemų¹⁵⁹. Tokį sprendimą priėmė L. Bistro vadovaujama krikščionių demokratų Vyriausybė, o jam pritarė ir tuo metu opozicijoje buvę valstiečiai liaudininkai. Manytume, kad LVLS nuostatos Sovietų Sąjungos ir Vokietijos atžvilgiu pasikeitė dar prieš Lokarno konferenciją, o tam didžiausia įtaką turėjo Didžiosios Britanijos pozicija. Būtent Britaniją valstiečiai liaudininkai laikė svarbiausia atrama siekiant išsaugoti valstybės nepriklausomybę, su jos parama buvo siejami lūkesčiai susigrąžinti istorinę sostinę Vilnių. 1923 m. lapkričio 3 – 5 d. vykusiame visuotiniame LVLS suvažiavime M. Šleževičius išreiškė viltį jog Britanija ir toliau išliks Lietuvai „labai drauginga“¹⁶⁰. Palankiai buvo sutikta žinia ir apie Džeimso Ramsio Makdonaldo (Macdonald) vadovaujamo leiboristų pergalę 1923 m. gruodžio mėnesį vykusiuose rinkimuose į britų parlamentą. Buvo viliamasi, kad „liberalai ir darbininkai mokės mažų tautų teises ir teisingus reikalavimus apginti“¹⁶¹.

Ypač didelę reikšmę valstiečiai liaudininkai teikė pinigines paskolas iš Britanijos gavimui¹⁶². 44 milijonų litų dydžio paskola jau buvo įrašyta į valstybės 1924 m. nepaprastąsias pajamas bei atsispindėjo išlaidose, tačiau 1924 m. balandžio 15 d. Seimo posėdyje Juozas Vailokaitis suabejojo ar pavyks per du metus ją realizuoti, todėl siūlė imti dalimis arba mažesnę. Tokiu būdu, vieno iš krikščionių demokratų lyderių pastangomis paskolos klausimas buvo atidėtas. Valstiečiai liaudininkai šį krikdemų žvilgsnį įvertino itin kritiškai. K. Grinius pažymėjęs jog „paskola labai yra surišta su pasitikėjimu Anglijos į mus“ Seimo narių klausė „Kokių gi mes turėsime prietelių, jeigu suardysime ryšius savo vidujine ir ir užsienio politika su Anglija“¹⁶³. Krikščionių demokratų pastangomis sužlugdžiusi paskolos gavimą šalies Vyriausybė, liaudininkų nuomone, nebeteko Didžiosios Britanijos paramos dėl ko Lietuva atsidūrė dar gilesnėje tarptautinėje izoliacijoje. Tokį išpūdį dar labiau sustiprino konservatorių pergalė Britanijos parlamento rinkimuose 1924 m. pabaigoje¹⁶⁴.

¹⁵⁸ Netikėlis, Mūsų rusofilai // Lietuvos žinios, 1924 m. vasario 26 d., p. 1.

¹⁵⁹ Kasparavičius A., Didysis X Lietuvos užsienio politikoje..., p. 24 – 61; Žalys V., Min. veik., p. 65 – 83.

¹⁶⁰ M. Šleževičiaus pranešimas apie užsienio politinę padėtį LVLS visuotiniame 1923 11 03 – 05 suvažiavime // LMAB. RS. F. 199. B. 31. L 26 atv.

¹⁶¹ Atu, Te gyvuoja Britanija ! // Lietuvos žinios, 1923 m. gruodžio 15 d., p. 1.

¹⁶² Lietuvos Vyriausybė didelės pinigines paskolas tiesti geležinkeliams Britanijos bankuose ėmė ieškoti 1923 m. Derybos su pertraukomis tesėsi iki 1926 m. vidurio, tačiau jokių apčiuopiamų rezultatų taip ir nebuvo pasiekta. Žr.: Gaigalaitė A., Ernestas Galvanauskas tarptautiniame Klaipėdos ir Vilniaus problemų sukuryje // Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940, Vilnius, 1999, p. 114 – 117.

¹⁶³ II Seimo stenogramos II sesijos 111 posėdis, 1924 m. birželio 18 d., p. 6.

¹⁶⁴ Rudvalys, Ar reikalingi mums draugai // Lietuvos žinios, 1924 m. gruodžio 12 d., p. 1.

Ieškant išėjimo iš tarptautinės izoliacijos, kurioje Lietuva buvo atsidūrusi dėl nereguliuoto konflikto su Lenkija liaudininkų žvilgsniai ėmė krypti į Maskvą ir Berlyną. Besikeičiančias LVLS nuostatas Sovietų Sąjungos ir Vokietijos atžvilgiu atspindėjo M. Sleževičiaus kalba Seime 1924 gruodžio 5 d. svarstant ateinančių metų užsienio reikalų ministerijos samatą. Pažymėjęs, kad „bendroje valstybių šeimynoje“ Lietuva visiškai neturi draugų, jis atkreipė dėmesį, kad būtina sureguliuoti santykius su didžiosiomis kaimyninėmis valstybėmis – SSRS ir Vokietija, su kuriomis visuomet reiks gyventi ir turėti „aiškius pastovius santykius“¹⁶⁵. Šį reikalavimą jis pakartojo ir praėjus keliems mėnesiams sakydamas kalbą po V. Petrulio vadovaujamos Vyriausybės deklaracijos Seime¹⁶⁶.

Taigi, dar iki Lokarno konferencijos ėmė keistis liaudininkų požiūris į Sovietų Sąjungą. Žinoma, jie buvo pasirengę išlaikyti gerus santykius su Vakarų valstybėmis, tačiau paramos Vilniaus byloje Vyriausybė pradėta raginti ieškoti Maskvoje bei Berlyne. Tokiu būdu, nereguliuotas konfliktas su Lenkija bei siekis susilpninti tarptautinės izoliacijos gniaužtus vertė LVLS lyderius atsisakyti požiūrio į Sovietus kaip į vieną svarbiausių grėsmės šaltinių valstybės egzistencijai.

Priešingai nei valstiečiai liaudininkai ir krikščionys demokratai, prie valstybės vairo 1920 m. pirmoje pusėje stovėję tautininkų lyderiai A. Smetona ir A. Voldemaras griežtai pasisakė prieš taikos derybas su Sovietais. Jų manymu, derybos su bolševikais galėjo pakenkti santykiams su Didžiąja Britanija, o Lietuvos pripažinimas, gautas iš Maskvos jokios reikšmės neturėtų. Vis dėlto Taikos sutartį pasirašius jų nuomonė pakito. A. Voldemaras ją pavadino dideliu lietuvių politikos laimėjimu¹⁶⁷ ir ragino Vyriausybę kuo greičiau ją ratifikuoti, nes „sutartis taps tarptautiniu aktu priverstinu abiems pusėms tikrai nuo jos ratifikacijos dienos“¹⁶⁸. A. Voldemaro nuomone, juridiskai įteisintas Lietuvos pripažinimas apsunkintų galimą Lietuvos sovietizaciją, o kad tokių tikslų bolševikai neatsisakė jis neabejojo.

Iki L. Želigovskio įsiveržimo į Lietuvos teritoriją ir Vilniaus užgrobimo nepalankus tautininkų požiūris į Sovietų Rusiją nesikeitė. Buvo pažymima, kad „bolševikai patikimumo žvilgsniu žemesni už senųjų caro laikų diplomatus, bet gudrumu juos kur kas viršija“¹⁶⁹. A. Voldemaras atkreipė dėmesį į neįprastai didelį Sovietų atstovų, atvykusių kartu su pirmuoju Sovietų Rusijos pasiuntiniu A. Akselrodu, skaičių. Jis pagrįstai spėjo, kad tiek „darbininkų“ Maskva atsiuntė siekdama šalyje išplėsti bolševikinę agitaciją ir kitą ardomąją veiklą. Buvo pažymima, kad

¹⁶⁵ II Seimo Stenogramos, II sesijos 145 posėdis, 1924 m. gruodžio 5 d., p. 11 – 13.

¹⁶⁶ Ten pat, II sesijos 158 posėdis, 1925 m. vasario 6 d., p. 8.

¹⁶⁷ Prof. A. Voldemaras, Taika // Tauta, 1920 m. liepos 16 d., p. 1.

¹⁶⁸ Prof. A. Voldemaras, Hannibal ante portas // Ten pat, 1920 m. rugpjūčio 3 d., p. 1.

¹⁶⁹ Prof. A. Voldemaras, Mūsų santykiai su Rusija // Ten pat, 1920 m. rugsėjo 3 d., p. 1.

su Sovietais Lietuva turi palaikyti dalykiškus santykius, tačiau tuo pačiu buvo perspėjama, jog „tą dieną kada mes pradėtum ieškoti mūsų nepriklausomybei pasparos Rusijoje, kastum patys sau duobę“¹⁷⁰. Taigi, tautininkai, kaip ir krikščionys demokratai bei valstiečiai liaudininkai su buvusiu siuzerenu ragino palaikyti lygiateisius tarpvalstybinius santykius, tačiau pernelyg nesuartėti, nes tai ne tik iššauktų neigiamą didžiųjų Vakarų valstybių reakciją, bet ir keltų grėsmę pačiai valstybės nepriklausomybei.

Po L. Želigovskio agresijos vis labiau gilėjant Lietuvos konfliktui su Lenkija, pastarosios atžvilgiu bene radikaliausiai iš visų partijų nusiteikę tautininkai požiūrį į sovietus palaiapsniui ėmė keisti. Suartėjimui su Baltijos valstybėmis priešinęsi bei pastangas Baltijos sąjungą kurti „politiniu romantizmu“ vadinę tautininkai įrodinėjo, jog glaudus bendradarbiavimas su Latvija ir Estija tikrai kels dar didesnę grėsmę Lietuvos nepriklausomybei. Anot A. Voldemaro, Latvijai ir Estijai dėl jų patogios geografinės padėties ir neužšalantių uostų nepriklausomybės ilgesnį laiką išlaikyti greičiausiai nepavyks, tuo tarpu Lietuva savo egzistavimu „neužgauna jokio gyvo“ Sovietų „reikalo“¹⁷¹. A. Smetona taip pat nebeįžvelgė grėsmės iš Sovietų pusės. Jo nuomone „Rusija su Vokietija gali pakęsti taikiai Lietuvą su sustiprintu ūkiu su talpia jų prekėms rinka, bet nepakęs Lietuvos, kuri savo noru piršis talkon Lenkijos imperializmui, siekiančiam nuo jūrų ligi jūrų, ar bent prieš savo norą padės Lenkijai sudaryti jos grobiamiems siekimams militarinę pajėgą“¹⁷². Tokiu būdu sutampantys tautininkų ir Sovietų politiniai interesai priešintis Lenkijai bei Baltijos Sąjungos kūrimuisi, ko pasėkoje Lietuva galėjo atsidurti tos pačios Lenkijos glėbyje, ženkliai koregavo dešiniausios Lietuvos politinės partijos nuostatas, stūmė ją nuo didžiųjų Vakarų valstybių link Maskvos.

Prorusiška tautininkų orientacija dar labiau sustiprėjo 1922 m. pabaigoje – 1923 m. pradžioje užsimezguis glaudiems jų kontaktams su Sovietų pasiuntinybe. Ilgi ir dažni A. Smetonos, A. Voldemaro, Vinco Krėvės–Mickevičiaus pokalbiai su SSRS pasiuntiniais Kaune A. Pliče, J. Koževnikovu, Ivanu Lorencu tikrai stiprino tautininkų lyderių nuostatą suartėti su SSRS. Manytume, kad didžiausią postūmį nūsukti nuo Vakarų valstybių ir pereiti prie nuoseklios prorusiškos orientacijos propagavimo tautininkams suteikė 1923 kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos sprendimas oficialiai pripažinti Vilnių Lenkijai. „Krašto balse“ buvo pažymima, kad priimdami tokį sprendimą „Alijantai pasijuokė iš jų tuo metu mesto tautų laisvės obalsio“¹⁷³. Po šio nutarimo tautininkų leidiniuose buvo pradėta pastovi ir negailestinga į Vakarų valstybes, visų pirma

¹⁷⁰ J. Milkaitis, Su Rytai ar su Vakara? // Ten pat, 1920 m. rugsėjo 20 d. p. 1.

¹⁷¹ Prof. A. Voldemaras, Pabaltės Sąjunga ir apsigynimas // Lietuvos balsas, 1921 m. liepos 19 – 20 d., p. 1.

¹⁷² A. Sm[etona], Susirūpinus Lietuvos ateitim // Ten pat, 1921 m. rugsėjo 20 – 21 d., p. 1.

¹⁷³ Lenkai palaiko Vilnių? // Krašto balsas, 1923 kovo 17 d., p. 1.

Didžiąją Britaniją, Vyriausybės orientuoto užsienio politikos kurso kritika¹⁷⁴. Tuo pačiu vis garsiau reikalauta valstybės vairą sukti suartėjimo su Maskva link¹⁷⁵. Kaip pažymėjo Z. Butkus, 1924 m. balandžio mėnesį Sovietams pradėjus finansuoti tautininkų leidinius, radikalaus jų pasikeitimo neįvyko¹⁷⁶. Tai buvo nuosekli ankstesnių jau 1923 – 1924 m. sandūroje nusistovėjusių jų užsienio politikos nuostatų tęsia. Taigi, tautininkai pirmieji iš šalies politinių partijų ėmė atvirai raginti suartėti su Maskva, kurios parama prieš Lenkiją, jų nuomone, Lietuvai buvo gyvybiškai svarbi.

Kaip matyti, Lietuvos politinių partijų požiūris į Sovietų Rusiją pirmaisiais valstybingumo įtvirtinimo metais buvo nepalankus, joje matytas pagrindinis grėsmės šaltinis valstybės nepriklausomybei. Tačiau po Vilniaus užgrobumo išplieskęs teritorinis konfliktas su Lenkija ir nesėkmingos pastangos jį išspręsti vertė šalies politinių jėgų lyderius vis dažniau dairytis į didžiojo Rytų kaimyno pusę. Pirmieji didžiosiomis Vakarų valstybėmis nusivylė ir užtarimo Vilniaus byloje ieškoti Maskvoje pradėjo raginti tautininkai. Jų, viešojoje opinijoje 1924 m. išprovokuota diskusija apie Lietuvos politinės orientacijos alternatyvas skatino ir kitas partijas pagalvoti apie naujas užsienio politikos kryptis. Valstiečių liaudininkų laipsniškam prosovietinės orientacijos formavimuisi 1924 – 1925 m. sandūroje daugiausia įtakos turėjo pasikeitęs partijos požiūris į Didžiąją Britaniją. Suvokdami, kad britai neturėjo didesnių interesų Lietuvoje, liaudininkai nustojo ją vertinti kaip svarbiausia atramą siekiant užtikrinti saugią valstybės egzistenciją. Tačiau pasisakydami už ryšių stiprinimą su sovietais LVLS lyderiai ragino jokių būdu nenutolti ir nuo Vakarų, siekti tarp jų bei Berlyno – Maskvos ašies išlaikyti pusiausvyrą. Tokiu būdu, dar iki Lokarno konferencijos, visos opozicinės Lietuvos partijos pasisakė už prosovietinę orientaciją, buvusį siuzereną laikydamos svarbiausių sąjungininkų kovoje prieš istorinę šalies sostinę okupavusia Lenkija. Po Lokarno susitarimų iškilusi rusų ir lenkų suartėjimo grėsmė nusistovėjusias užsienio politikos nuostatas keisti ir su Maskva suartėti pagaliau privertė ir valdančiąją krikščionių demokratų partiją.

2.2 LSDP vidinė kolizija: tarp internacionalizmo ir tautinių interesų gynimo.

Socialdemokratų partijos nuostatas Sovietų atžvilgiu atskirame poskyryje analizuojame neatsitiktinai. Priešingai nei kitos partijos, socialdemokratams neturėjo tvirto ir nusistovėjusio požiūrio į bolševikus. Jie nuolat balansavo tarp marksistinei doktrinai būdingo internacionalizmo,

¹⁷⁴ Žr.: Prof. A. Voldemaras, Kuriuo keliu eiti // Ten pat, 1923 m. kovo 28 d., p. 1 – 2; Prof. A. Voldemaras, Metas nubusti // Vairas, 1923 m. rugsėjo 27 d., p. 3 – 5; A. Sm[etona], Anglų paskola // Vairas, 1923 m. gruodžio 13 d., p. 1 – 4; A. Sm[etona], Vilniaus atsižadėjimo ruošia // Tautos vairs, 1924 m. birželio 14 d., p. 1 – 4 ir kt.

¹⁷⁵ Žr.: A. Sm[etona], Iš politikos laktų // Vairas, 1924 m. sausio 24 d., p. 1 – 4; A. Sm[etona], Politinės orientacijos reikalu // Tautos vairs, 1924 gegužės 15 d., p. 1 – 4; A. Sm[etona], Kelias Vilniui atgauti // Ten pat, 1924 gegužės 29 d., p. 1 – 4 ir kt.

¹⁷⁶ Butkus Z., Jei opozicija gauna paramą..., p. 83.

propaguojančio „ištikimybę bendram darbininkų klasės reikalui“ ir nacionalinių interesų. Į šią LSDP koliziją dėmesį atkreipė net ir M. Krupavičius 1921 m. rugsėjo 25 d. Steigiamojo Seimo posėdyje pažymėjęs, kad socialdemokratų „labai kebli padėtis: viena, jiems rūpi trečias internacionalas, rūpi ir pustrėčio internacionalo iš vienos pusės, rūpi Maskvos reikalai, iš kitos – Lietuvos“. Vis dėlto krikščionių demokratų lyderis juos laikė „grynai lietuviškais dėdėmis“, kurie „mėgsta kai kada dėl mados užsimaut internacionalines klumpes“¹⁷⁷. Nebuvo vieningo požiūrio į Sovietus ir pačioje socialdemokratų partijoje. 1920 m. rugpjūčio 6 d. Steigiamojo Seimo posėdyje dalis LSDP frakcijos narių netgi pasisakė prieš Taikos sutarties su Sovietų Rusija ratifikaciją. S. Kairys pažymėjo, kad socialdemokratai „jau nuo senai rūpinosi, kad taika su rusais būtų padaryta“, bet kol Raudonoji armija neapleis Lietuvos siūlė ratifikaciją atidėti. Bolševikų elgesyje socialdemokratų lyderis aiškiai išvelgė grėsmę šalies nepriklausomybei: „Rusų kariuomenė ir rusų sukurtieji civilinės valdžios organai elgiasi Lietuvai pripažintoj teritorijoj, kaip savo priešoj teritorijoj: naikina gyvavusias savivaldybių įstaigas, daro rekvizijas, atima iš gyventojų jų turtą ir visai nepripažįsta paskelbtąją taikos sutarty nepriklausomybę“¹⁷⁸. Taigi, viena socialdemokratų frakcijos narių dalis laikėsi aiškiai priešiško požiūrio Sovietus ir jų ardomąją veiklą šalyje¹⁷⁹.

Tačiau didesnioji frakcijos dalis reikalavo kuo skubiau ratifikuoti Taikos sutartį. Jos vardu kalbėjęs J. Plečkaitis pažymėjo, kad Maskva Lietuvos atžvilgiu yra nusiteikusi draugiškai ir net negalvoja apie jos sovietizaciją. LSDP atstovas Steigiamojo Seimo narių retoriškai klausė, ko galima dar norėti iš bolševikų jei „jie galų gale išvadavo mus iš Lenkų ir mum atiduos Vilnių ir aplink tokias teritorijas, kurių mes ir nesvajojom“. Kviesdamas visus vieningai balsuoti už ratifikaciją J. Plečkaitis baigdamas kalbą pažymėjo jog „savo taika mes pareiškiam plačiajam pasauliui, kad (netikim – A. G.) nei kapitalistų Entanta, nei veidmainingų dvarininkų Lenkai[s], bet mes patikim revoliuciniais Rusais“¹⁸⁰. Taigi, didesnioji socialdemokratų frakcijos dalis laikėsi prosovietinės orientacijos, į bolševikus žiūrėjo, kaip į bendraminčius kovojančius prieš bendrą visos darbininkų klasės priešą – „pasaulinį kapitalizmą“. Stipriai veikiama marksistinės doktrinos bei tuometinės revoliucinės atmosferos didesnioji socialdemokratų dalis neįžvelgė akivaizdžios bolševikų grėsmės šalies nepriklausomybei.

Prosovietinė socialdemokratų orientacija stiprėjo 1920 m. rudenį vis labiau aštrėjant santykiams su Lenkija Buvo pažymima, kad „Lietuvos likimas ir apsisaugojimas nuo grobios lenkų valdžios labai priklauso nuo Rusijos darbininkų valdžios laimėjimo“, nes „lenkų kariuomenė nedrįs

¹⁷⁷ SSD, I sesijos 125 posėdis, 1921 m. rugsėjo 25 d., p. 62.

¹⁷⁸ Ten pat, I sesijos 36 posėdis, 1920 m. rugpjūčio 6 d., p. 302.

¹⁷⁹ Šiai LSDP frakcijos daliai be S. Kairio dar priklausė V. Čepinskis, K. Bielinis ir Stasys Digrys. Visi jie susilaikė balsuojant dėl sutarties ratifikacijos.

¹⁸⁰ SSD, I sesijos 36 posėdis, 1920 m. rugpjūčio 6 d., p. 304.

pulti Lietuvos, kol bijos susilaukti mirtino smūgio iš rusų¹⁸¹. Ginti Lietuvos interesus rengiamoje Taikos konferencijoje su Lenkija Sovietų pasiuntinybės sekretoriaus Kaune Semiono Aralovo 1921 sausio 14 d. prašė į pasiuntinybę susirinkusi visa Steigiamojo Seimo LSDP frakcija. Socialdemokratai pabrėžė, kad jeigu Lietuva „liks izoliuota nuo Sovietų Rusijos ir Lenkijos užpuolimo atveju negalės atsiremti į savo galingąją kaimynę, tai vienišai Lietuvai, negalinčiai jėga atsispirti Lenkijai<...> teks ieškoti kitų būdų savo gynybai nuo lenkų arba sustikti su kai kuriomis sunkiomis Rusijos sąlygomis“¹⁸². Pažymėtina, kad tokią vienašališką LSDP orientaciją į Sovietus nulėmė nepalankus jos požiūris į Didžiąsias Vakarų valstybes. Socialdemokratai pabrėžė, kad Vakarai, o ypač „reakcijos piktoji dvasia“¹⁸³ – Prancūzija Lietuvos ir Lenkijos ginče visada palaikys pastarąją, todėl su Vakarų demokratijomis nepriklausomybės išsaugojimo vilčių sieti neverta. Buvo akcentuojama, kad „Anglų ir prancūzų valdžios mokėjusios iki šiol naudoti saviems tikslams senegalus, indusus ir kitus, rodo aiškaus noro pastumti reikale prieš bolševikus Estus, latvius ir Lietuvą“¹⁸⁴. Tuo tarpu „bolševikai kovdami su kapitalizmu, su imperializmu, kurs silpnesnes tautas naudoja savo tikslams, padeda toms tautoms įgyti nepriklausomybę“¹⁸⁵. Taigi, būtent Sovietų Rusiją socialdemokratai laikė svarbiausia atrama galinčią padėti išsaugoti nepriklausomybę ir apsiginti nuo Lenkijos, už kurios stovėjo didžiosios Vakarų valstybės, agresijos.

Orientacijos į Sovietus propagavimas iki pat parlamentinio režimo žlugimo išliko viena svarbiausių LSDP užsienio politikos nuostatų, tačiau nuo 1921 m. antros pusės partijos atstovų kalbose iš Seimų tribūnų bei jų spaudoje pastebimai mažėjo revoliucinės retorikos. Į sovietus nebebuvo žiūrima kaip į „socialės revoliucijos avangardą,<...> apie kurį spiečias ir toliau spiesis viso pasaulio organizuota, susipratusi darbininkų klasė“¹⁸⁶. Tam įtakos turėjo ir grubi antidemokratinė sovietinio režimo vidaus politika, kurią Lietuvos socialdemokratai griežtai kritikavo¹⁸⁷. Tokiu būdu tautiniai interesai pamažu nusvėrė internacionalinę ideologiją. Suartėti su sovietais ir toliau buvo raginama, tačiau ne taip beatodairiškai¹⁸⁸. Buvo pabrėžiami ne tik saugumo užtikrinimo, bet ir ekonominiai privalumai Vyriausybei pasirinkus suartėjimo su didžiuoju Rytų kaimynu kryptį.

¹⁸¹ Rygos taikos derybos // Socialdemokratas, 1920 m. rugsėjo 23 d., p. 1.

¹⁸² Cit. iš: Kasparavičius A., Don Kichotas prieš Prometėja..., p. 52.

¹⁸³ Sergėkime savo laisvę // Socialdemokratas, 1921 m. rugsėjo 22 d., p. 1

¹⁸⁴ Pažabotoji buržuazija // Ten pat, 1920 m. rugpjūčio 19 d., p. 1.

¹⁸⁵ Kapitalistų meškerė // Ten pat, 1920 m. gruodžio 16 d., p. 1.

¹⁸⁶ Kiti metai, kiti lapai // Ten pat, 1920 m. gruodžio 30 d., p. 1

¹⁸⁷ Apie LSDP komunistinės santvarkos kritiką plačiau žr.: Mitrulevičius G., Lietuvos socialdemokratų požiūris į rusiškąjį komunizmą 1919 – 1922 metais // Gairės, 2006, Nr. 5, p. 31 – 36; Nr. 6, p. 25 – 31.

¹⁸⁸ Štai 1922 m. Sovietų Rusijai ir Vokietijai Rapalo mieste pasirašius bendradarbiavimo sutartį, buvo nurodoma, kad „Vokiečių susiartinimas su Rusais nešų Lietuvai ne vien pyragų. Abiem tiem kraštam ne tik Lietuva, bet ir visos Pabaltės respublikos, – tai tik nepatogi tvora, kuri rūpėtų išgriauti“. Žr.: Genujos konferencija // Socialdemokratas, 1922 m. gegužės 4 d., p. 1.

Lietuvos socialdemokratų partijai, priešingai nei krikščionims demokratams, valstiečiams liaudininkams bei tautininkams, jau nuo derybų su bolševikais dėl Taikos sutarties pradžios buvo būdinga aiški prosovietinė orientacija. Tai nulėmė marksistinės doktrinos įtakotos priešiškos partijos nuostatos didžiųjų Vakarų valstybių atžvilgiu. Tokiu būdu, Lenkijai užgrobęs Vilnių ir ėmus grėsti pačiam Lietuvos valstybingumui socialdemokratui vienintelį šalies nepriklausomybės gynėją matė didžiojo Rytų kaimyno asmenyje. Prosovietinę orientaciją propaguojančias užsienio politikos nuostatas LSDP išlaikė iki pat demokratinės parlamentinės santvarkos žlugimo nuolat pabrėždama jos naudą ne tik valstybės saugumo užtikrinimui, bet ir ūkio kilimui.

2.3 Lietuvos politinių partijų požiūris į Vokietiją 1920-1924 m. Karą pralaimėjusi Vokietija, spręsdama vidines problemas (revoliucijos grėsmė, monarchistinis ir separatistinis judėjimai), nevykdė aktyvios užsienio politikos, galima sakyti, kad netgi buvo izoliuota tarptautinių santykių kontekste. Tokią Vokietijos vietą poversalinėje politinėje konsteliacijoje iliustratyviai atspindi 1921 spalio 21 d. J.Purickio kalba Steigiamajame Seime svarstant užsienio reikalų ministerijos etatų papildymo klausimą. Aptardamas Lietuvos atstovybės Berlyne veiklą jis pažymėjo, jog „Vokietija dabar iš internacionalinės politikos yra pasitraukusi ir jokios užsienio politikos, kiek neliečia tiesiog Vokietijos, neveda ir į jokių reikalus nesikiša, todėl politinių klausimų (su Vokietija – A. G). neturime“¹⁸⁹. Be to J.Purickis pridūrė, kad „yra tik ekonominiai klausimai“. Tokia užsienio reikalų ministro išreikšta nuostata atsispindėjo ne tik krikščionių demokratų, bet ir kitų politinių partijų požiūri į Vokietiją.

Steigiamasis Seimas 1921 m. lapkričio 11 d. priėmė nutarimą prisijungti Klaipėdos kraštą, suteikiant jam autonomines teises. Diskutuojant dėl jų turinio, krikščionių demokratų vardu kalbėjęs J.Staugaitis išdėstė požiūrį ir į Vokietiją. Pripažindamas Šios valstybės interesus Klaipėdos krašte bei siekį išlaikyti jį vokiečių įtakoje jis pabrėžė, kad Vokietija šiuo metu nieko negalės pasiekti, kadangi „sutrinta militariai, suvarginta ekonominiai, negalės realizuoti savo politinių siekimų“¹⁹⁰. Taigi, tarsi antrindamas J.Purickio pozicijai, jis konstatavo, jog su Vokietija politinių reikalų Lietuva artimiausiu metu neturės.

Ekonominio faktoriaus svarbą santykiuose su Vokietija buvo akcentuojama ir krikščionių demokratų dienraštyje „Laisvė“. Buvo pažymima, jog Lietuva neturėdama žaliavų pramonei, pigiausiai jų gali atsivežti iš Vokietijos. Motyvuodamas dėl ko Lietuvai naudinga bendradarbiauti su Vokietija, P. Būčys nurodė, jog Lietuvai „būtų naudingiausia dėtis prie labiausiai decentralizuoto kainyno, neturinčio armijos, o turinčio parduoti kas Lietuvai reikia, ir norinčio pirkti ką ji turi

¹⁸⁹ SSD, I sesijos 134 posėdis, 1921m. spalio 21 d., p. 28.

¹⁹⁰ SSD, I sesijos 138 posėdis, 1921m. lapkričio 21 d., p. 33.

parduoti“¹⁹¹. Jis vienareikšmiškai darė išvadą, jog dėl nereguliuotų Lietuvos ir Vokietijos ekonominių santykių šalies ūkis patiria daug nuostolių.

Atsigaunant Vokietijos ekonomikai ir Lietuvai prisijungus Klaipėdos kraštą, pastarosios politiniai interesai Lietuvoje žymiai padidėjo. Tai taip pat sutapo su tautininkų išprovokuota diskusija apie Lietuvos užsienio politikos galimą orientaciją į Vokietijos – Sovietų Sąjungos ašį. To akivaizdoje krikščionys demokratai siūlė ieškoti ekonominių bendradarbiavimo galimybių su kitomis valstybėmis, visų pirma, Latvija, Estija ir Suomija¹⁹². Taigi, matydami augantį Vokietijos revizionizmą krikščionys demokratai siūlė ieškoti alternatyvų pernelyg glaudžiam ekonominiam bendradarbiavimui su šia valstybe.

Santykių su Vokietija problema vėl iškilo 1924 m. liepos 31 d. Seime svarstant Lietuvos ir Vokietijos prekybos sutarties ratifikacijos klausimą. Krikščionių demokratų vardu kalbėjęs vienas partijos lyderių Antanas Šmulkštys, akcentavo sutarčių su Vokietija būtinumą, tačiau pastebėjo, jog jos „finansiniu ir ekonominiu atžvilgiu daugiau duoda prerogatyvų Vokietijai ir labai mažai arba beveik nieko neduoda Lietuvai“, taip pat pabrėžė, kad ratifikuojant sutartis su Vokietija, „įgyjama nemalonaus įspūdžio, ypačingai kada reikia prisiminti tuos nenormalius santykius mūsų kasdieniniame gyvenime“¹⁹³. Įvardintus „nenormalius santykius“ tarp Vokietijos ir Lietuvos sukuria: eksporto varžymas (pranešėjo A.Šmulkščio manymu tai yra politinio pobūdžio draudimas), pilietinių bei juridinių teisių varžymas Vokietijos atstovybėje. Taigi Vokietijai prie ekonominio faktoriaus, siekiant prijungti ir politinius klausimus krikščionys demokratai vis dėlto balsavo už sutarties ratifikaciją. Po Lokarno susitarimų LKDP vis labiau nusiviliant Vakarų demokratinėmis valstybėmis, nesitikint jų garantijų Lietuvos nepriklausomybei užtikrinti, partijos propaguota Lietuvos užsienio politikos vizija vis labiau buvo siejama su Vokietija bei Sovietų Sąjunga.

Valstiečių liaudininkų gaires Vokietijos atžvilgiu dar 1920 m. pradžioje nubrėžė partijos lyderis M. Sleževičius. Jis akcentavo, kad nepaisant to, jog Vokietija ir pripažino Lietuvos nepriklausomybę, tačiau tai padarė savanaudiškais tikslais. Jis teigė, kad „nepriklausomybė, vokiečių politikų manymu, turėjo būti tuo dangčiu, kuris duotų progos vokiečiams pas mus pilnai šeiminkauti“¹⁹⁴. M. Sleževičius taip pat nurodė, kad Vokietija, negalėdama „pasiglemžti“ Lietuvos nepriklausomybės, pasiryžo „visomis priemonėmis mus gražinti rusams“¹⁹⁵ ir tam tikslui sugalvojo bermontininkus. Anot jo, pagrindinis Vokietijos motyvas dėl ko Lietuva turi būti gražinta Rusijai buvo pastarųjų valstybių (Vokietijos ir Rusijos) ekonominio bendradarbiavimo perspektyva

¹⁹¹ Vokietija ir Lietuva // Laisvė, 1922 m. sausio 4 d., p. 1.

¹⁹² Mūsų draugai // Rytas, 1924 m. kovo 26 d., p. 1.

¹⁹³ II Seimo Stenogramos, II sesijos 119 posėdis, 1924 m. liepos 31 d., p. 4.

¹⁹⁴ Lietuvos valstybinė padėtis ir mūsų užsienio politika // Varpas, nr. 1., p. 10.

¹⁹⁵ Ten pat.

be tarpininkų. Netiesiogiai jis klausė, ką vokiečiams reiškia Lietuvos nepriklausomybė? „Vokiečiams ir rusams – nepriklausoma Lietuva tai krislas akyse“ – atsakydamas konstatavo jis, bei pridūrė, kad pastarosios valstybės dės visas pastangas, kad tik „mus dezorganizuotų, suskaldytų, išardytų ir galutinai sau pavergtų“.¹⁹⁶ Taigi valstiečių liaudininkų, išryškinta Vokietijos pozicija dėl Lietuvos nepriklausomybės, reiškė neigiamą požiūrį į Vokietiją, o kartu ir į diplomatinius santykius su ja.

Valstiečiai liaudininkai kritiškai buvo nusistatę prieš tautininkų pasiūlytą Lietuvos užsienio politikos alternatyvą, kad Lietuvai siekiant palankaus Vilniaus klausimo išsprendimo būtina orientuotis į Maskvos-Berlyno ašį. Partijos spaudos organe „Lietuvos žinios“, atsakant šios idėjos šalininkams, pažymima, kad „karštai rekomendavus dėtis su vokiečiais ir rusais, kiek pagalvoti, ar vertėtų vienas pavojus (nuo polonizacijos) mainyti kitu (nuo germanizacijos), o galimas daiktas, kad abudu kartu turint“¹⁹⁷. Kvestionuodami diplomatinį santykių propagavimą su Vokietija, liaudininkai siūlė plėtoti santykius su Didžiąja Britanija, tačiau suvokdami, kad pastaroji neturi Lietuvoje didesnių politinių, o ypač ekonominių interesų, jie 1924 m. pabaigoje ėmė koreguoti savo poziciją Vokietijos atžvilgiu. Šie pokyčiai atsispindėjo M. Sleževičiaus 1924 m. gruodžio 5 d., kalboje Seime. Jis pažymėjo, kad šalia visų kitų kaimynų yra ir Vokietija, su kuria diplomatiniai santykiai dar nėra sureguliuoti. Liaudininkų lyderis kaip pagrindinį santykių su Vokietija sureguliuavimo motyvą nurodė, kad „gyvenant kaimynystėje, kada tenka nuolat turėti ir ekonominių, ir finansinių“¹⁹⁸ toks nesureguliuojimas yra nedovanotinas. Taigi, ekonominis faktorius buvo vienas reikšmingiausių veiksnių sąlygojusių valstiečių liaudininkų požiūrio pasikeitimą į diplomatinį santykių su Vokietija perspektyvą.

Priešingai nei krikščionys demokratai ir valstiečiai liaudininkai tautininkai Vokietijos atžvilgiu laikėsi išskirtinai palankios pozicijos. Svarbiausiuoju Lietuvos priešų įvardindami lenkus jie taip pat atkreipė dėmesį, jog „vokietis atviresnis ir doresnis už kitus“¹⁹⁹. A.Voldemaras pažymėjo, kad „dabartiniu metu vokiečiai nerodo savo pirmųkščių norų (Lietuvos kolonizacijos ir germanizacijos) link Lietuvos užsilaiko geriau, nei kiti kaimynai“²⁰⁰. Kvestionuodamas susitarimo su Lenkija galimybę, A.Voldemaras akcentavo, kad „Vokietija galės pakęsti tik taikią Lietuvą, su stipriu ūkiu“²⁰¹, taip pat pabrėžė Vokietijos priešišumą susitarimui su Lenkija. Tautininkų lyderiai tiek A.Voldemaras, tiek ir A.Smetona visuomet pažymėdavo Lietuvos siekį turėti gerus santykius

¹⁹⁶ Ten pat.

¹⁹⁷ Mūsų rusofilai // Lietuvos žinios, 1924 m. vasario 26 d., p. 1.

¹⁹⁸ II Seimo Stenogramos, II sesijos 145 posėdis, 1924 m. gruodžio 5 d., p. 11 – 13.

¹⁹⁹ Hannibal ante portas // Tauta, 1920 m. rugpjūčio 3 d., p. 1.

²⁰⁰ Ten pat.

²⁰¹ Susirūpinus Lietuvos ateitim // Lietuvos balsas, 1921 m. rugsėjo 20 – 21 d., p. 1.

su Vokietija.²⁰² Pozityvi tautininkų pozicija Vokietijos atžvilgiu buvo išreikšta, naujai pasiūlyta Lietuvos užsienio politikos koncepcija, pagrįsta Vokietijos – Sovietų Sąjungos ašimi. Vienu pagrindinių motyvų, kodėl Lietuvai reikia orientuotis į Vokietiją tautininkai nurodė, kad iš Vokietijos pusės nėra jokios grėsmės Lietuvos interesams.

Lietuvos socialdemokratai priešingai nei kitos Lietuvos politinės partijos buvo daugiau prorusiški, todėl glaudžių politinių santykių su Vokietija galimybės neprojektavo, nors ekonominių bendradarbiavimą išryškino. 1921 rugsėjo 15 d. Steigiamajame Seime diskutuojant dėl socialdemokratų frakcijos interpeliacijos dėl derybų Ženevoje su lenkais, socialdemokratų lyderis S.Kairys palietė santykius su Vokietija. Jis teigė, kad „ekonominiai santykiai su Vokietija charakterizuos mūsų ūkį dar ilgus metus“²⁰³. Jis ragino aiškiai sureguliuoti ekonominius santykius su Vokietija. Posėdyje kalbėjęs socialdemokratų atstovas V. Čepinskis akcentavo, jog iš Vokietijos pusės jokio pavojaus Lietuvai nėra²⁰⁴. Taigi, santykiuose su Vokietija socialdemokratų partijai reikšmingiausi buvo ekonominiai bendradarbiavimo aspektai.

1924 liepos 31 d. svarstant Lietuvos ir Vokietijos prekybinės sutarties ratifikacijos klausimą, socialdemokratų atstovas K. Bielinis klausė, kodėl užsienio reikalų ministerija, nors ir yra sudariusi prekybinę sutartį su Vokietija, „ligi šiol toji prekybos sutartis dar nėra Seimo ratifikuota“, taip pat pridūrė, kad „mūsų visuomenė nežino, kur toji sutartis dingo“²⁰⁵. Keldami šį klausimą socialdemokratai pasisakė už aiškiai sureguliuotus Lietuvos ir Vokietijos ekonominius klausimus. Lietuvos politinių partijų požiūris į Vokietiją lyginant su Lenkija ar Sovietais 1920 – 1924 m. nebuvo ypatingai dinamiškas. Krikščionys demokratai ir valstiečiai liaudininkai priešingai nei tautininkai Vokietijos atžvilgiu laikėsi pozicijos, kad su pastarąja turi būti tik ekonominio bendradarbiavimo santykiai. Nuo 1923 m. vis labiau pasireiškiant Vokietijos politiniams interesams Lietuvoje dėl Klaipėdos krašto, bei išeinant Vokietijai iš tarptautinės izoliacijos tiek krikščionys demokratai, tiek valstiečiai liaudininkai jau nebegalėjo ignoruoti Vokietijos politinių interesų Lietuvoje. Vis labiau nusiviliant Vakarų valstybėmis ir polemizuojant su tautininkų pasiūlyta Lietuvos užsienio politikos koncepcija raginančia orientuotis į Maskvą ir Berlyną krikščionių demokratų ir liaudininkų požiūris į Vokietiją pasikeitė, aktyvesnio politinio bendradarbiavimo linkme. Lietuvos socialdemokratai orientuodamiesi daugiau į Sovietus, santykius su Vokietija matė tik ekonominės politikos baruose.

²⁰² Mes ir Vokiečiai // Krašto balsas, 1923 m. balandžio 22 d., p. 2; Iš politikos laktų // Vairas, 1924 m. sausio 24 d., p. 1.

²⁰³ SSD, I sesijos 125 posėdis, 1921 rugsėjo 20 d., p. 59.

²⁰⁴ Ten pat, p. 46.

²⁰⁵ II Seimo stenogramos, II sesijos 119 posėdis, 1924 liepos 31d., p. 9.

2.4 Lietuvos tarptautinės padėties pablogėjimas polokarninėje politinėje konsteliacijoje. Nauja krikščionių demokratų užsienio politikos programa. 1925 m. pabaigoje Europoje susiformavo nauja politinė konsteliacija. Tam daugiausia įtakos turėjo tų metų spalio mėnesį Šveicarijos miestelyje Lokarne vykusią tarptautinę konferenciją, kurioje buvo užsibrėžta pašalinti po Versalio Taikos sutarties tarp didžiųjų Europos valstybių išlikusius nesutarimus bei sustiprinti tarptautinį saugumą. Tačiau konferencijoje buvo garantuotas tik Prancūzijos ir Belgijos sienų su Vokietija neliečiamumas, tuo tarpu pastarosios sienos su rytiniais kaimynais – Lenkija ir Čekoslovakija liko be jokių tvirtų garantijų. Lokarne Vokietijai buvo pažadėta ir nuolatinė vieta Tautų Sąjungos Taryboje, o tai reiškė, kad Vakarų demokratijos pripažino jai didžiosios valstybės statusą²⁰⁶. Akivaizdus Vokietijos politinės galios didėjimas sukėlė didžiulį susirūpinimą Lenkijoje ir privertė jos lyderius ieškoti būdų, kaip pagerinti gana įtemptus santykius su SSRS. 1925 m. rugsėjo 27 d., Varšuvoje apsilankiusiam Sovietų užsienio reikalų liaudies komisarui Georgijui Čičerinui Lenkijos užsienio reikalų ministras Aleksandras Skžinskis (Skrzyński) pasiūlė kurti vadinamąjį Rytų Lokarną: kolektyvinę Lenkijos, SSRS ir Baltijos šalių nepuolimo ir garantijų sutartį. Šis paktas Lenkijos politikų manymu turėjo garantuoti jos rytines sienas, apsaugoti Baltijos šalis nuo Sovietų ir Vokietijos įtakos bei sudaryti galimybę pačiai plėsti įtaką šiame regione. Tokie galimi tarptautinės politinės konjunktūros pokyčiai²⁰⁷ buvo ypač pavojingi Lietuvai, nes Lenkijai realizavus savo sumanymą ir pasiekus susitarimą su SSRS, Kaunui bebūtų likę arba prisijungus prie Rytų Lokarno pripažinti sienos su Lenkija neliečiamumą ir Vilniaus aneksiją, arba atmetus kolektyvinį saugumo paktą likti visiškai tarptautinėje izoliacijoje. Tokiomis aplinkybėmis valdantieji krikščionys demokratai siekdami užkirsti kelią Maskvos ir Varšuvos suartėjimui buvo priversti pakoreguoti savo užsienio politikos nuostatas ir pasukti valstybės vairą suartėjimo su SSRS ir Vokietija link.

Naująją krikščionių demokratų užsienio politikos programą iliustratyviai atspindi 1925 m. gruodžio mėnesį pas prezidentą A. Stulginskį vykusio posėdžio metu priimtas dokumentas „bendri bruožai nusistatymui dėl Vilniaus klausimo rišimo“²⁰⁸. V. Žalys jį įvardijo kaip „Stulginskio – Reinio planą“²⁰⁹, tuo tarpu A. Kasparavičiaus teigimu, jis persmelktas kito krikdemų lyderio tuometinio premjero L. Bistro išvalgų²¹⁰. Dokumente pabrėžiama, jog artimiausiu metu Vilniaus

²⁰⁶ Kissinger H., *Diplomatija*, Vilnius, 2003, p. 260 – 264.

²⁰⁷ Lietuvos tarptautinės padėties pablogėjimą šalies spauda prognozavo iš karto po Lokarno konferencijos pabaigos. Buvo pažymima, kad „Lokarno sutartis užgesindama karo žarijas vienur, lyg tyčia palieka jas rusenti kitur“, kad ji „pastūmėjo karo židinį toliau į rytus“. Žr.: M. Bagdonas, *Po Lokarno konferencijos // Lietuva, 1925 m. lapkričio 2 d.*, p. 1.

²⁰⁸ Lietuvos Vyriausybės projektas „Bendri bruožai nusistatymui dėl Vilniaus klausimo rišimo“ // LCVA. F. 383. Ap. 7. B. 711. L. 257 – 261.

²⁰⁹ Žalys V., *Min. veik.*, p. 80

²¹⁰ Kasparavičius A., *Dr. Leono Bistro užsienio politikos koncepcijos raida...*, p. 183.

klausimo Lietuva negali tikėtis išspręsti nei ginkluoto konflikto su Lenkija būdu, nei tiesioginėmis derybomis su Varšuva. Manytume, jog tokiam dokumento autorių nusistatymui didelę įtaką ir padarė nesėkmingos Lietuvos ir Lenkijos derybos Kopenhagoje. Taip pat konstatuota, kad Vakarų valstybėms nusišalinus nuo Rytų Europos problemų „akcijos dėl Vilniaus atgavimo svorio centras guli ne Santarvės valstybių grupėje, bet Rusijos ir Vokietijos bloke“²¹¹. Taigi, 1925 – 1926 m. sandūroje valdantieji krikščionys demokratai kaip ir visos opozicinės partijos svarbiausia atrama konflikte su Lenkija ėmė laikyti Sovietų Sąjungą ir Vokietiją.

Netrukus po krikščionių demokratų užsienio politikos programą pagrindžiančio dokumento priėmimo buvo pereita ir prie pačios programos realizacijos. Jau 1926 m. sausio mėnesį Lietuvos užsienio reikalų ministras M. Reinys parengė pirmąjį pasirašyti planuojamos Lietuvos ir SSRS nepuolimo sutarties projektą. Taip prasidėjo net devynis mėnesius trukęs derybų maratonas tarp Lietuvos ir sovietų diplomatų²¹². Tačiau derybos su Maskva ėjosi žymiai sunkiau nei tikėjosi krikščionių demokratų lyderiai. Sovietai nenorėjo patvirtinti 1920 m. liepos 12 d., Taikos sutarties galiojimo, o tuo pačiu ir Lietuvos suvereniteto Vilniaus krašte. Tokiu būdu derybos gegužės mėnesį pateko į aklavietę ir jas užbaigė jau nauja po rinkimų į III Seimą sudaryta M. Sleževičiaus vadovaujama Vyriausybė. Opozicijoje atsidadė krikščionys demokratai vis nepalankiau ėmė žiūrėti į SSRS ir pačią Nepuolimo sutartį. 1926 m. lapkričio 5 d. Seime jie jau atvirai ragino jos neratifikuoti.

Istoriografijoje nerandame atsakymo, ar Nepuolimo sutarties kritika, tebuvo taktinis žingsnis, kuriuo siektą išryškinti valdančiosios daugumos klaidas pasirašant tokią, krikdemų akimis žvelgiant, Lietuvai nenaudingą sutartį ar vis dėl to LKDP po pralaimėtų rinkimų į III Seimą orientacijos į SSRS ir Vokietiją iš tiesų nebelaikė svarbiausia šalies užsienio politikos kryptimi. Manytume, kad realesnė pastaroji versija. Tai rodytų ne tik griežta, bet konstruktyvi A. Stulginskio, L. Bistro ir K. Ambrozaičio sutarties kritika iš Seimo tribūnos²¹³, bet ir nepavykęs Sovietų bandymas ekonominiiais svertais palenkti į savo pusę krikščionis demokratų. Sovietinė Vyriausybė siekdama, kad krikdemai nesipriešintų sutarties ratifikacijai Užsienio prekybos liaudies komisariatui pavedė pateikti užsakymų geležies gaminiams vienam iš ūkininkų sąjungos lyderių pramonininkui Jonui Vailokaičiui²¹⁴. Tačiau ir tokie metodai negelbėjo. Krikščionys demokratai vieningai balsavo prieš sutarties ratifikaciją.

²¹¹ Lietuvos Vyriausybės projektas „Bendri bruožai nusistatymui dėl Vilniaus klausimo rišimo“ // LCVA. F. 383. Ap. 7. B. 711. L. 257.

²¹² Plačiau apie derybų dėl Nepuolimo sutarties sudarymo eigą žr.: Kasparavičius A., Didysis X Lietuvos užsienio politikoje..., p. 76 – 250.

²¹³ Žr.: III Seimo stenogramos, II sesijos 40 posėdis, 1926 m. lapkričio 5 d., p. 1 – 9, 16 – 22.

²¹⁴ Kasparavičius A., Didysis X Lietuvos užsienio politikoje..., p. 282 – 284.

Taigi, LKDP vienintelė iš parlamentinių partijų nepalaikė į suartėjimą su Maskva ir Berlynu orientuoto M. Šleževičiaus užsienio politikos kurso²¹⁵. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo orientacija į Sovietų Sąjungą ir Vokietiją tapo tautininkų vykdytos užsienio politikos programos centrine ašimi ir išliko tokia iki 1933 m. kada dėl pašlijusių santykių su Vokietija ėmė nebetekti konceptualinio pagrindo.

²¹⁵ M. Šleževičiaus vadovaujama Vyriausybė nuosekliai tęsė krikščionių demokratų užsienio politikos programą. Anot V. Sidzikausko, valstiečių liaudininkų lyderio politinė koncepcija buvo tokia: „Lenkijai pasigrobus Vilnių ir nesutinkant jo geruoju gražinti, turime užmegzti glaudžius santykius su Vokietija ir Sovietų Sąjunga. Šio trikampio Berlynas – Kaunas – Maskva<...>taikinyis turėjo būti nukreiptas prieš Varšuvą. Žr.: Sidzikauskas V., Min veik., p. 69.

Išvados

1. Lenkijos ir Lietuvos valstybių atkūrimo programų susikirtimas sukėlęs teritorinį konfliktą tarp abiejų valstybių komplikavo Lietuvos tarptautinę padėtį bei smarkiai iškreipė natūralią šalies užsienio politikos raidą. Nepaisant visuomenėje įsitvirtinusio priešiško Lenkijai didžiausią pavojų valstybės nepriklausomybei iš Sovietų Rusijos ir Vokietijos pusės įžvelgę šalies politinių partijų lyderiai aktyviai ieškojo taikių istorinės valstybės sostinės sugražinimo ir draugiškų tarpvalstybinių santykių užmezgimo būdų.
2. Lenkijai ir Lietuvai tinkamą *modus vivendi* tarpininkaujant Tautų Sąjungai ir didžiosioms Vakarų valstybėms 1921 m. bandė surasti valdančiųjų krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų partijų lyderiai. Jie palankiai žiūrėjo į antrąjį Hymanso projekto variantą, tačiau priimti jį sutiko tik Tautų Sąjungai atsižvelgus į Lietuvos Vyriausybės kontrpasiūlymus, mažinančius Lenkijos įtaką šalies vidaus gyvenime. Projektą priėmus buvo tikimasi ne tik atgauti sostinę, užmegzti abiem valstybėms naudingus ekonominius santykius, bet ir įgyti didžiųjų Vakarų valstybių paramą, kuri Lietuvai kaip ir kitoms Baltijos valstybėms buvo gyvybiškai svarbi siekiant apsaugoti nuo eventualios Sovietų Rusijos ir Vokietijos grėsmės.
3. Tautininkų ir socialdemokratų prieš Hymanso projektus nukreipta propagandinė kampanija sukėlusi visuotinę įtampą šalyje, visuomenės bei jėgos struktūrų nepasitenkinimą Vyriausybe, o taip pat valdančiųjų politinių partijų nesugebėjimas atlaikyti prieš jas nukreipto spaudimo, rodė pilietinės savimonės ir vidinės politinės konsolidacijos stoką pirmuosius demokratijos žingsnius žengiančioje šalyje.
4. Politinių partijų siekis santykių su Lenkija problema, išnaudoti tarpusavio kovoje ir taip įgyti kuo didesnę visuomenės palankumą dar labiau sumažino tarpvalstybinio konflikto išsprendimo galimybes. Kaip parodė Kopenhagos derybos, krikščionių demokratų bandymas mažinti įtampą tarp dviejų valstybių užmezgant riboto pobūdžio ekonominius santykius, buvo itin priešiška sutiktas opozicinių valstiečių liaudininkų ir tautininkų partijų bei juos palaikančios didžiosios visuomenės dalies. Tačiau krikščionių demokratų nuostata, kad su Lenkija galima, o socialdemokratų, kad netgi būtina užmegzti ekonominius

santykius, kurie traktuoti kaip pirmas žingsnis susigražinant Vilnių, rodė, jog partijų lyderiams netruko įžvalgumo bei racionalaus mąstymo.

5. Nesėkmingos pastangos taikiai sureguliuoti konfliktą su pietiniu kaimynu ir susigražinti istorinę sostinę privertė šalies politinių partijų lyderius pasirinkti permanentinio konflikto su Lenkija būseną, o tuo pačiu ir koreguoti savo nuostatas SSRS bei Vokietijos atžvilgiu. Paramos Vilniaus byloje ieškoti Maskvoje ir Berlyne pirmieji pradėjo raginti tautininkai. Jų palankiam požiūriui į SSRS ir Vokietiją didelės įtakos turėjo nusivylimas didžiosiomis Vakarų valstybėmis, kuris ypač sustiprėjo po 1923 m. kovo 15 d., Ambasadorių konferencijos nutarimo pripažinti Vilnių Lenkijai. Nuo tada tautininkų nuosekliai pradėtas propaguoti suartėjimo su Maskva ir Berlynu nuostatas dar labiau sutvirtino glaudus bendradarbiavimas su Sovietų diplomatine atstovybe, bei jos finansinė parama LTS spaudos leidiniams.
6. Valstiečių liaudininkų nuostata palaikyti lygiateisius tarpvalstybinius santykius, bet pernelyg nesuartėti su akivaizdžią grėsmę valstybės egzistencijai keliančiomis Sovietų Sąjunga ir Vokietija ėmė keistis 1924 – 1925 m. sandūroje. Daugiausia įtakos tam turėjo pasikeitęs partijos požiūris į Didžiąją Britaniją. Suvokdami, kad Londonas neturėjo didesnių interesų Lietuvoje, liaudininkai nustojo Britaniją vertinti kaip svarbiausią atramą siekiant užtikrinti saugią valstybės egzistenciją. Tačiau pasisakydami už ryšių stiprinimą su SSRS ir Vokietija LVLS lyderiai ragino jokių būdu nenutolti ir nuo Vakarų, siekti tarp jų bei Berlyno – Maskvos ašies išlaikyti pusiausvyrą.
7. Lietuvos socialdemokratų vienašališką prosovietinę orientaciją nulėmė marksistinės doktrinos įtakotos priešiškos partijos nuostatos didžiųjų Vakarų valstybių atžvilgiu. 1920 m. pabaigoje – 1921 m. pirmoje pusėje partijoje vyravusią revoliucinę atmosferą kai į sovietus buvo žiūrima kaip į „socialistinės revoliucijos avangardą“ palaipsniui išstūmė pragmatiniai suartėjimo su Maskva argumentai, visų pirma, glaudžių ekonominių santykių nauda šalies ūko kilimui. Skirtingai nuo kitų šalies politinių jėgų socialdemokratų ragino suartėti tikrai su Sovietų Sąjunga, tuo tarpu į Vokietiją kaip į strateginę politinę partnerę nežiūrėjo.
8. Po Lokarno paktų išaugusi Vokietijos politinė reikšmė bei iškilusi eventuali SSRS ir Lenkijos suartėjimo grėsmė paskatino valdančiuosius krikščionis demokratų suformuoti naują partijos užsienio politikos programą ir pasukti valstybės vairą link suartėjimo su

Maskvos ir Berlyno ašimi. Tačiau skirtingai nuo kitų parlamentinių partijų, po nesėkmingų derybų su Sovietais dėl Nepuolimo sutarties pasirašymo, krikščionys demokratai orientacijos į Vokietiją ir SSRS nebelaikė prioritetine valstybės užsienio politikos kryptimi.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

I. Šaltiniai

1. Archyviniai dokumentai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Užsienio reikalų ministerijos fondas

1. F. 383. Ap. 7. B. 77
2. F. 383. Ap. 7. B. 110
3. F. 383. Ap. 7. B. 571
4. F. 383. Ap. 7. B. 711

Ministrų kabineto fondas

1. F. 923. Ap. 1. B. 57
1. F. 923. Ap. 1. B. 79
2. F. 923. Ap. 1. B. 86

Lietuvos socialdemokratų partijos fondas

1. F. 937. Ap. 1. B. 123

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius

Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos fondas

1. F. 199. B. 17
2. F. 199. B. 22
3. F. 199. B. 24
4. F. 199. B. 31

5. F. 199. B. 32
6. F. 199. B. 35
7. F. 199. B. 109

2. Publikuoti šaltiniai

Partijų programiniai dokumentai ir konferencijų medžiaga

1. Lietuvių Krikščionių Demokratų Konferencija (1921 metų Rugsėjo mėnesio 12 – 15 d.), Kaunas, 1921
2. Lietuvių Krikščionių Demokratų Partijos Konferencija 1919 m. Rugsėjo mėn. 29 d. – 31 d. Protokoliai ir nutarimai, Kaunas, 1919.
3. Lietuvių Krikščionių Demokratų partijos programa, Petrapilis, 1917.
4. Lietuvos Socialdemokratų Partijos XII – sis Suvažiavimas (Kaune, 1925 m. balandžio 17, 18 ir 19 d.), Kaunas, 1925.
5. Lietuvos Valstiečių Liaudininkų sąjungos programa ir statutas, Kaunas, 1926.
6. Lietuvos Valstiečių sąjungos programa ir įstatatai, Kaunas, 1922.
7. Tautos Pažangos partijos programa, Kaunas, 1919.

Seimų stenogramos

1. I Seimo Stenogramos, Kaunas, 1922 – 1923.
2. II Seimo Stenogramos, Kaunas, 1923 – 1926.
3. III Seimo Stenogramos, Kaunas, 1926 – 1927.
4. Steigiamojo Seimo darbai, Kaunas, 1920 – 1922.

3. Atsiminimai

1. G. Galva, Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija, Chicago, 1982.
2. P. Klimas, Iš mano atsiminimų, Vilnius, 1990.
3. P. Klimas, Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919 – 1940 m., Vilnius, 1991.

4. V. Sidzikauskas, Lietuvos diplomatijos paraštėje, Vilnius, 1994.
5. R. Skipitis, Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai, Chicago, 1961.

5. Periodinė spauda

1. Darbas (1920)
2. Krašto balsas (1922 – 1923)
3. Laisvė (1920 – 1923)
4. Lietuva (1920 – 1926)
5. Lietuvis (1924 – 1926)
6. Lietuvos balsas (1921)
7. Lietuvos ūkininkas (1920 – 1926)
8. Lietuvos žinios (1922 – 1926)
9. Lietuvių balsas (1921)
10. Rytas (1923 – 1926)
11. Socialdemokratas (1920 – 1926)
12. Tauta (1920)
13. Tautos vairsas (1924)
14. Tėvynės balsas (1922)
15. Varpas (1920 – 1921)
16. Vairsas (1923 – 1924)

II. Literatūra

1. A. Abromaitis, Kaip kito požiūris į Lenkiją. (Lietuvos viešoji nuomonė 1920 – 1923 metais) // Darbai ir dienos, Nr. 40, 2004, p. 213 – 226.
2. E. Anderson, Toward the Baltic Union 1920 – 1927 // Lituanus, vol. 12, No. 4, 1966, p. 39 – 56.
3. Z. Butkus, Dr. Kazys Grinius // Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918 – 1940), Vilnius, 1997, p. 215 – 259.

4. Z. Butkus, Jei opozicija gauna paramą iš svetur...Tarpukario prosovietinės ir antilenkiškos propagandos kreditoriai // Kultūros barai, 1995, Nr. 8/9, p. 80 – 84.
5. Z. Butkus, Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919 – 1929 metais, Vilnius, 1993.
6. Z. Butkus, Pirmasis sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Akselrodas: diplomatinės veiklos pusmetis (1920 m. rugsėjis – 1921 m. kovas) // Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai, Vilnius, 1997, p. 120 – 136.
7. Z. Butkus, SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920 – 1940) // Darbai ir dienos, 1998, Nr. 7(16), p. 141 – 160.
8. P. Čepėnas, Naujųjų laikų Lietuvos istorija, Chicago, 1986, T. 2.
9. D. Čičinienė, Tarp nacionalinio identiteto ir demokratijos (Krikščionių demokratų santykiai su tautininkais 1918 – 1920 metais) // Darbai ir dienos, 1998, Nr. 7(16), p. 91 – 120.
10. D. Čičinienė, Tautininkų ir krikščionių demokratų bendradarbiavimas sprendžiant Klaipėdos prijungimo problemą // Lietuvos istorijos metraštis. 2001 metai, 2, Vilnius, 2002, p. 113 – 148.
11. V. Daugirdaitė-Sruogienė, Lietuvos Steigiamasis Seimas, New York, 1975.
12. A. Gaigalaitė, Anglijos kapitalas ir Lietuva 1919 – 1940, Vilnius, 1986.
13. A. Gaigalaitė, Daktaro Juozo Purickio politinė veikla Vilniaus klausimu // Vilniaus klausimas Lietuvos Respublikos diplomatijoje (1918 – 1940 m.). IV mokslinės konferencijos pranešimai, Kaunas, 2003, p. 12 – 22.
14. A. Gaigalaitė, Dr. Juozo Purickio veikla siekiant Lietuvos tarptautinio pripažinimo // Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940, Vilnius, 1999, p. 39 – 70.
15. A. Gaigalaitė, Ernestas Galvanauskas tarptautiniame Klaipėdos ir Vilniaus problemų sukuryje // Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940, Vilnius, 1999, p. 89 – 125.
16. J. Hiden, On the Edge of Diplomacy? Britain, the Baltic and East-West Relations between the Wars // Contact or Isolation? Soviet-Western Relations in the Interwar Period, No. 8, Studia Baltica Stockholmiensia, 1991, p. 311 – 319.
17. K. Hovi, Alliance de revers. Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919 – 1921, Turku, 1984.
18. G. Ilgūnas, Kazys Grinius, Vilnius, 2000.
19. G. Ilgūnas, Steponas Kairys, Vilnius, 2002.
20. Z. Ivinskis, Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykių dvidešimtmetis (1919 – 1939). Reikšmingi etapai šaltinių šviesoje // Aidai, Nr. 6, p. 254 – 260; Nr. 7, p. 290 – 293, Nr. 8, p. 346 – 354.
21. J. Jakštas, Nepriklausomos Lietuvos istorija, Chicago, 1992.

22. S. Jegelevičius, Ernestas Galvanauskas – Lietuvos ūkio kūrėjas // Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918 – 1940), Vilnius, 1997, p. 155 – 213.
23. A. Kasparavičius, Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos Nepuolimo sutarties sudarymo analizė, Vilnius, 1996.
24. A. Kasparavičius, Don Kichotas prieš Prometėją. Tarpukario lietuvių–lenkų iracionalioji diplomatija // Darbai ir dienos, Nr. 30, 2002, p. 49 – 72.
25. A. Kasparavičius, Dr. Leono Bistro užsienio politikos koncepcijos raida // Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940, Vilnius, 1999, 173 – 196.
26. A. Kasparavičius, Kunigas Mečislovas Reinys diplomatinėje tarnyboje // Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940, Vilnius, 1999, p. 153 – 172.
27. A. Kasparavičius, Mykolo Šleževičiaus profilis tarpukario Lietuvos užsienio politikoje // Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940, Vilnius, 1999, p. 197 – 228.
28. A. Kasparavičius, Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920 – 1926 m. // Parlamento studijos, 2006, Nr. 6, p. 43 – 70.
29. A. Kasparavičius, Alternatyvos ginklui. Tautininkai ir „Vidurio Lietuva“ // Darbai ir dienos, 2004, Nr. 40, p. 227 – 236.
30. A. Krupavičius, Pokomunistinė transformacija ir Lietuvos partijos // Politinės partijos Lietuvoje. Atgimimas ir veikla, Kaunas, 1996, p. 1 – 93.
31. Č. Laurinavičius, Geopolitikos ir demokratijos dilema: moderniosios Lietuvos užsienio politika ir Steigiamasis Seimas // 1920 – 1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai aplinkybės. Konferencijos pranešimai, Vilnius, 2000, p. 33 – 40.
32. Č. Laurinavičius, Kodėl abejota, bijota ir apsiribota? Lietuvos Vyriausybės požiūris į vidurio Lietuvos problemą // Darbai ir dienos, Nr. 40, 2004, p. 253 – 276.
33. Č. Laurinavičius, Lemies ir garantijų apviltos. Baltijos valstybių dalia // Darbai ir dienos, Nr. 30, 2002, p. 7 – 16.
34. Č. Laurinavičius, Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis: (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema), Vilnius, 1992.
35. Č. Laurinavičius, Politika ir diplomatija. Lietuvių tautinės valstybės tapsmo ir raidos fragmentai, Vilnius, 1997.
36. Č. Laurinavičius, E. Motieka, N. Statkus, Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius, Vilnius, 2005.
37. P. Łossowski, Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918 – 1934), Wrocław, 1972.
38. P. Łossowski, Stosunki polsko–Łitewskie w latach 1918 – 1920, Warszawa, 1966.

39. A. Lukošaitis, *Parlamentas ir parlamentarizmas nepriklausomoje Lietuvoje. 1918 – 1940 ir 1990 – 1997* // Seimo rinkimai '96: Trečiasis atmetimas, Vilnius, 1998, p. 1 – 40.
40. H. Kissinger, *Diplomatija*, Vilnius, 2003.
41. A. Merkelis, *Antanas Smetona: jo visuomeninė kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964.
42. G. Mitrulevičius, *Lietuvos socialdemokratų požiūris į rusiškąjį komunizmą 1919 – 1922 metais* // *Gairės*, 2006, Nr. 5, p. 31 – 36, Nr. 6, p. 25 – 31.
43. G. Mitrulevičius, *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos seimuose 1920 – 1927* // *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos seimuose*, Vilnius, 2007, p. 63 – 102.
44. K. Navickas, *TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920 – 1940 metais*, Vilnius, 1966.
45. A. Prazauskas, *Vilniaus krašto problema. Etnopolitiniai ir tarptautiniai aspektai* // *Darbai ir dienos*, 2004, Nr. 40, p. 7 – 20.
46. G. von Rauch, *The Baltic States: The Years of Independence Estonia, Latvia, Lithuania 1917 – 1940*, London, 1995.
47. G. Rudis, *Augustinas Voldemaras – nemokėjęs pralaimėti politikas* // *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918 – 1940)*, Vilnius, 1997, p. 11 – 69.
48. A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918 – 1920*, Vilnius, 1992.
49. J. Skirius, *Ekonomistas prof. Vladas Jurgutis – bekompromisės diplomatijos atstovas* // *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, Vilnius, 1999, p. 71 – 88.
50. J. Skirius, *Prof. Augustinas Voldemaras ir tarptautinis Lietuvos valstybingumo įteisinimo procesas* // *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, Vilnius, 1999, p. 13 – 38;
51. D. Stakeliūnaitė, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje – 1926 m.: parlamentinė veikla. Daktaro disertacija*, Kaunas, 2000.
52. J. Švoba, *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*, Cleveland, 1985.
53. L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996.
54. L. Truska, *Kas traukė į Rusijos glėbį? (Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918 – 1940 metais)* // *Darbai ir dienos*, Nr. 30, 2002, p. 39 – 48.
55. G. Urbaniak, *French involvement in the Polish–Lithuanian dispute 1918 – 1920* // *Journal of baltic studies*, Vol XVI, No. 1, 1985, p. 52 – 62
56. A. Varslavans, *Baltic Alliance and International politics in the First Part of the 1920'S* // *The baltic in International Relations between Two World Wars*, No. 3, *Studia Baltica Stockholmiensia*, 1988, p. 43 – 58.
57. W. Wojdyło, *Įnirtęs nykštukas. Tautinių demokratų politinės pažiūros* // *Darbai ir dienos*, Nr. 40, 2004, p. 139 – 144.

58. V. Žalys, Lietuvos diplomatijos istorija (1925 – 1940), Vilnius, 2007, T. 1.
59. A. Žemaitytė-Veilentienė, Steigiamojo Seimo kova dėl Vilniaus 1920 m. // Vilniaus klausimas Lietuvos Respublikos diplomatijoje (1918 – 1940 m.). IV mokslinės konferencijos pranešimai, Kaunas, 2003, p. 33 – 53.
60. R. Žepkaitė, Buržuazinės partijos kai kurių užsienio politikos klausimų požiūriu // Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919 – 1926 metais, Vilnius, 1978, p. 198 – 222.
61. R. Žepkaitė, Dėl Pabaltijo valstybių sąjungos (Baltijos Antantės) kūrimo 1919 – 1925 m. // Lietuvos istorijos metraštis. 1984 metai, Vilnius, 1985, p. 38 – 53.
62. R. Žepkaitė, Diplomacija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919 – 1939, Vilnius, 1980.
63. R. Žepkaitė, Lietuva ir didžiosios valstybės 1918-1938 m, Kaunas, 1986.
64. R. Žepkaitė, Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918 – 1922 m.), Vilnius, 1973.
65. R. Žiugžda, Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917 – 1940, Vilnius, 1983.

Summary

Most influential Lithuanian political parties: Christian Democrats, Party of the People's Socialists, Social Democratic Party and Nationalist Party played important role in the formation of Lithuanian foreign policy guidelines during the period of parliamentary government in Lithuania. Nevertheless in historiography the role of them usually was ignored and the main focus was on the government's foreign policy conception. In our work: "The Foreign Policy Attitudes of Lithuanian Political Parties in 1920 – 1926" we had tried to analyze the foreign policy programs of most influential parties and to identify their impact on Governmental foreign policy concept.

Political parties and their leaders had to solve complicated territorial issues that inflamed international status of Lithuania. The dispute of Vilnius imposed an intolerable burden on young state, which threatened to cloud relations with its more powerful neighbors. Although Lithuanian society looked to Poland as to the worst enemy of the nation, the long sighted leaders of Christian Democratic Party and People's Socialists through the mediation of Great Western Powers tried to solve territorial conflict with southern neighbor and retain historic capital of the country by peaceful measures. But both states have had to reconcile so called project of Hymans mainly because of resistance of Nationalist and Social Democratic parties, was rejected. The savage publicity campaign pointed against projects of Hymans demonstrated the lack of civic self – awareness and political consolidation in young society.

After the Council of the United Nations and Conference of Ambassadors in 1923 defined the new demarcation line between Lithuania and Poland, which meant the official recognition of Vilnius to Poland, Lithuanian political leaders started to distrust in Great Western Powers and to search new alternative ways how to reanimate and internationalize the Vilnius question. First party, which started to promote alliance with revisionist axis of Moscow and Berlin, was Lithuanian National Alliance. They leaders A. Smetona and A. Voldemaras looked to these states as to best confederates against common enemy – Poland. They also thought, that Poland wouldn't sustain a siege of Soviets and Germans for a long time and when it brake down, Moscow and Berlin would return historic capital to weak, but loyal ally. This geopolitical concept became more and more popular in Lithuanian political circles. On the eve of 1925 People's Socialists leader M. Sleževičius also started to spoke about necessity to contract closer relations with Soviet Union and Germany. The Lithuanian Social Democratic Party from early 1920's kept prosovietic political line which was heavily influenced Marxist doctrine and by negative party attitudes towards Western Powers. Finally, after the Locarno Conference and the most influential Lithuanian political party – Christian democrats under the leadership of Prime Minister L. Bistras developed new political program which

oriented Lithuanian foreign policy to close with Moscow and Berlin. Under these circumstances in the first part of 1926 all Lithuanian political parties hold prosovietic and progerman political orientation. But after the unsuccessful negotiations with the Soviets for concluding the bilateral non – aggression pact Christian democrats on the contrary to other parties argued against closer relations with Germany and Soviet Union.